શિયળ, સમતા, સંપ, સત્સંગ, સરળતા વિગેરે ગુણો એક 'નીતિ'ના પેટામાં આવી જાય છે.

પણ નીતિની વાતમાં એક બીજી વાત પણ સમાયલી છે, કે જેને ઘણાખરા લોકોએ અંધારામાં પડી રહેવા દીધી છે ઉપર કહેલી નીતિ એક રીતે જોતાં એકપક્ષી છે એટલે કે તે હૃદય અથવા શરીરમાંનો જે અવયવ લાગણીની સત્તા ધરાવે છે તેવા એક ભાગનેજ માત્ર દોરનારી છે. અને તેથી તેના બીજા અવયવોને પણ જ્યાં સુધી તે સીધે રસ્તે દોરે નહિ ત્યાં સુધી તે સંપૂર્ણ ગણાયજ નહિ. તાત્પર્ય કે, નીતિવાન બનવા કે કહેવરાવવા ઇચ્છનારે જેમ સત્ય, શિયળ વગેરે નિયમો પાળવામાં ચુસ્ત બનવું જોઇએ તેમજ આ મનુષ્યદેહને સાચવવા, તેજમય–ચપળ કરવા સારૂં જે નિયમો પાળવા જોઇએ છે તે નિયમોને પણ એકસરખુંજ માન આપવું જોઇએ.

નીતિનો પૂરો અર્થ સમજાવવા વ્યાખ્યાઓ, કલમો અને તે ઉપર ટીકાઓ તથા ખુલાસાઓ સહિત મોટા ગ્રંથોના ગ્રંથો ભરીએ તો પણ બસ થાય નહિ. અને ખરેખર તે વિષય ઉપર સેંકડો મોટાં દળદાર પુસ્તકો દરેક ભાષામા લખાયલાં પણ છે, કે જે વાંચી વિદ્વાનો મોં વિકાસી રહે છે. પણ સાધારણ વર્ગને–લોકસમુહને નીતિના સિદ્ધાંતો સમજાવવાનુ કામ આવાં શાસ્ત્રિય પુસ્તકોથી બનતું નથી. એક નામીચો લેખક લખે છે કે, "લોકોને ઉપદેશવા માટે તો તમારે તેમનાજ જેવા શોખ (tastes) વાળા, તેવાજ વિચારના અને તેવાજ અર્ધ કેળવાયલા બનવું જોઇએ અને તેમાં પછી પોતાનું ડહાપણ મેળવીને તેના ઘુંટડા તેમને પાવા જોઇએ."

માટે જે રસ્તે લોકો રંજન થાય, જેથી તેમના લુખા

કામ ધધાથી થાકેલા મગજને આરામ આપવા જે સાધન તેઓ સ્વભાવિક રીતે શોધે એવુંજ સાધન તેમને મળી રહે, જે વિચારો અને જે ભાષાના તેઓ સાધારણ રીતે ભોમીઆ હોય, તે વિચારો અને તે ભાષા–તે રસ્તો અને તે સાધન તેમના સન્મુખ મૂકવાં અને તેમની વચમાં પોતાનુ ડહાપણ, જ્ઞાન અને અનુભવ ગુંથી દેવાં, કે જેથી વાચકવર્ગ તેનો ઉપયોગ ગ્રંથકારના ઉપદેશ માટે નહિ–તેમજ તેના મોટા નામથી લલચાઇને નહિ, પણ પોતાનાજ આનંદ માટે, પોતાનાજ વિશ્રામ–સાધન તરીકે કરે અને તેમ કરતા જતાં અજાણપણે તેમના મનમાં ગ્રથકારના વિચારો, અનુભવો અને જ્ઞાનનાં બી પડી જાય અને પછી કાળક્રમે આખા શરીરમાં મૂળ નાખે.

ત્યારે નીતિનો ઉપદેશ લોકસમુહને આ રસ્તે કરવાનો છે. રાજખટપટ ભર્યાં નાટકો કે ગુઢાર્થોની ભરપુર કાવ્યો કે કલ્પનામાં ઉડતી નવલકથાઓ અમારા **વિસલપુર**,[1] **વળા**[2] અને **વાંકી**[3] ગામમાં વસનારાઓને કાંઇ ઉપદેશ નહિ કરી શકે તેમને તો તેનો સ્પર્શ પણ દુઃસહ્ય છે

આમ સમજી મેં આ પુસ્તક એવી તો સહેલી, સાદી અને તદ્દનજ દેશી પદ્ધતિ અને ભાષામાં લખ્યુ છે કે જે ૧૨ વરસ ઉપરનાં હરકોઇ સ્ત્રી પુરૂષ ઘણીજ સહેલાઇથી સમજી શકે. વળી વાર્તાઓનુ-વસ્તુ પણ સંભવિત યોજ્યુ છે–કે જે વાંચી તેના ખરાપણા વિષે કોઇને શક રહે નહિ. અસંભવિત વાત અસરકારક હોવા છતાં વાચતાં વાંચતાંજ આગર વાંચી રહ્યા પછી વાચનાર એમ સમજે છે કે "આહો આ તો કલ્પિત વાત છે ને!"–"કાંઇ છંદ-

૧ ગુજરાતમાં. ૨ કાઠીઆવાડમાં. ૩ કચ્છમાં.

ગીમાં તો આવું બનતું નથી ?" એમ વિચારી તેમાંથી લેવાનો ઉપદેશ પણ વાતના અસંભવિતપણા જેવોજ ગણે છે. માટે આ પુસ્તકમાં બનતાં સુધી સંભવિત બનાવોજ દાખલ કર્યા છે.

"લોક સમુહ"ના સમાન રસના બનવાનો પ્રયત્ન કરતાં એક જોખમ વ્હોરવું પડે છે. તે એ કે નીચતા (vulgarity) ની હદમાં આવી પડવાની ધાસ્તી રહે છે. પણ ત્યાં ગ્રંથકારે પોતાનુ જ્ઞાન વાપરવાનુ છે. આ પુસ્તકની અતિશય સરલતા અને વાતમાં હીંડતાં ચાલતા વપરાતા રૂઢીપ્રયોગો (Idioms) જોઇ કેટલાક લખવાની ભાષા બોલવાની ભાષા કરતાં ન્યારી બનતી જોવાના શોખીનોએ પહેલી આવૃત્તિના કેટલાક ભાગ માટે અણગમો બતાવ્યો હતો. પણ આ પુસ્તક કાંઇ પંડીતો માટે બનાવ્યું નહોતું, તેથી તેમના ઉપર થયેલી સારી યા માઠી અસરની દરકાર કરવાની જરૂર પણ નહોતી જે **લોકસમુહને** માટે તે લખ્યુ હતુ તે **લોકસમુહને** તો તે એટલું પ્રિય થઇ પડયુ છે કે એકજ વરસમા તેની એકદર પ્રતો ખલાસ થવાથી બીજી આવૃત્તિ માટે સેકડો જણાની માગણી પત્ર મારફત થઇ છે, જે સ્વિકારી, મૂળ આવૃત્તિમાં ઘણોજ વધારો તથા સુધારો કરી મૂળથી પોણી કિમતે આ નવીન આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરી લોક સેવામાં મૂકી છે.

પહેલી અને બીજી આવૃત્તિના વચ્ચેના ૧૨ વરસના લાંબા અંતરમાં આ પુસ્તકના કયા કયા ભાગ લોકોને બહુ બોધદાયક છતા લુખા લાગ્યા છે, કયા કયા ઘણા મનરંજન હોવા છતાં બોધમાં ઉતરતી પંક્તિના છે અને કયા કયા મઝા તેમજ બોધ બન્નેની અપેક્ષાવાળાને પુરતો સંતોષ આપવામા ફતેહમદ નીવડયા છે એ જાણવાની મને પુરતી તક મળી

છે અને તેથીજ આ નવી આવૃત્તિમા લોકોના સ્વાદ તથા સ્વાર્થને અનુસરીને યોગ્ય ફેરફાર કરી શકયોછું. જો આ આ-વૃત્તિને લોકસમાજ યોગ્ય સત્કાર આપશે તો આજ ગ્રંથનુ "પુસ્તક બીજુ" કે જે હમણાં તૈયારજ છે તે પણ તેમની સેવામા મૂકવા ચૂકીશ નહિ.

આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં રંગુનના મેસર્શ મોનશી પુનશી એન્ડ કો૦ તરફથી જે કીમતી સહાયતા મળી છે તે માટે તેઓનો અમે આ જગાએ આભાર માનીએ છીએ.

જૈનહિતેચ્છુ ઑફિસ.
સારંગપુર–અમદાવાદ. } ગ્રંથકર્ત્તા.

અનુક્રમણિકા.

અંક.	વિષય.	વાર્તા.	પૃષ્ઠ.
	હિતશિક્ષા દ્વાદશી.	કવિતા.	
૧	"સત્યમેવજયતે" અથવા "આખર સત્ય તરે."	ગિરધર, ગોપાળ અને મોતીચંદની વાત.	૧૩
૨	કુસંગ અને સત્સંગ.	ચતુરલાલ શેઠની વાત	૩૧
૩	સાચ અને જૂઠ.	સાચા શેઠ અને જૂઠા શેઠની વાત.	૫૨
૪	ક્રોધ રૂપી ચંડાળ.	જટાશંકર પંડિતની વાત.	૬૪
૫	અભિમાન રૂપી મદોન્મત્ત હાથી.	માનચંદ શેઠની વાત.	૭૧
૬	"અતિ લોભ એ પાપનું મૂળ" અને કપટ ત્યાં ચપટ.	તૃષ્ણારામ બ્રાહ્મણની વાત	૮૫
૭	વ્યભિચાર અને શિયળ.	કામાંધસિંહ અને સુદર્શન શેઠની વાત.	૧૦૭
૮	ચોરી એ નિર્ધનતાનુ મૂળ.	પાણુજી અને મીણુજીની વાત.	૧૨૮
૯	"દાનત તેવી બરકત" અથવા ભલાનું ભલું અને ભૂંડાનું ભૂંડું.	ભલા અને ભૂંડાનીવાત.	૧૪૧
૧૦	"ગજા વગરનુ ગાત્ર" અથવા ખાલી દુમાક.	ફુલણશી અને ઝીણાશાહે શેઠની વાત.	૧૫૬
૧૧	કરકસર અથવા "ત્રેવડ એ ત્રીજો ભાઇ."	ગંગાબાઇ અને આધાર બાઇની વાત.	૧૬૬
૧૨	જમપૂરીમાં લેઇ જવાનુ ભાતુ અથવા ધર્મ વિવેચન.	કુબેરસેના ગણિકાની વાત.	૧૭૦

હિતશિક્ષા દ્વાદશી.

ગરબી.

સાંભળજો સજ્જન નર નારી, હિત શિખામણસારીજી,
એ દેશી.

સત્યવંતાને દુઃખ પડે પણ, આખર ઝાઝું સૂખજી;
વિજયપતાકા સત્યની ફરકે, અસત્ય કાળું મૂખ-
સુણજો સરવેજી. ૧

સજ્જન કેરી મોબતસોબત, દુર્જનની નવ કરીએજી,
બાવળછાંયે શૂળજ વાગે, આમ્રછાંએ ફળ મળીએ-સુ. ૨

જૂઠ થકી તો રામજી રૂઠે, ખૂટે આયુષ્ય કદીએજી;
સત્ય વચનથી શાખ વધેછે, તો જૂઠું કેમ વદીએ-સુ. ૩

ક્રોધ તણાં ફળ કડવાંરે કહીએ, રસ હળાહળ વીષજી;
સકળ સદ્ગુણને તેહ અભડાવે, છે ચંડાળ અધીશ-સુ. ૪

હુંપદ રૂપી ઉન્મત્ત હસ્તી, ચઢશે તે પછડાશેજી;
પૂર્ણ ભર્યો છલકે નવ જાશે, આછકલો છલકાશે- સુ. ૫

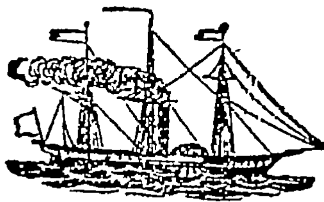
પાપનો બાપ એ લોભને જાણો, ક્રોધ ચંડાળનો ભાઇજી;
બે લોકે બૂડાડે તેતો, જાએ સગાંની સગાઇ- સુ. ૬

વ્યભિચારી નર નર્કમાં પડશે, સુખસંપત્તિ ખોશેજી;
વચન ફળે ને સ્વર્ગ મળે એ, શિયળવંતને હોશે-સુ. ૭

ચોરી તે કરતાં રાયજી ડંડે, પરભવ નર્કમાં જાવેજી;
ત્રાસને પૈસે ઉંચો ન આવે, ગાંઠની મૂડી ગુમાવે-સુ. ૮

ભલા તે જનનું ભલુંજ હોવે, ભૂંડા તે જનનું ભૂંડુંજી;
અવગુણ ઉપર ગુણકરે તે, માણસ અતિશય રૂડું- સુ. ૯

ઠાઠમાઠ ને ઉપર ઢોલ, અંદર દીસે પોલજી;
એવું તે રૂપ કદી નવ ધરીએ, ખૂણે બેશી ખૈએ ગોળ–સુ. ૧૦
ત્રેવડ એ તો ત્રીજોરે ભાઇ, સજ્જન સહુ એમ બોલેજી;
દ્રવ્ય વાપરતાં જેહ બચાવ્યું, તેહ રળ્યાની તોલે–સુ. ૧૧
કરણી એવી પાર ઉતરણી, સંસારમાયા જૂઠીજી;
પુન્યપાપ બે સાથેજ આવે, જાવું ઉઘાડી મૂઠી–સુ. ૧૨
દ્વાદશી કેરા દ્વાદશ વિષય, નરનારી તમે સુણોજી;
દાસ મોતી સુખ સંપત્તિ સાથે, પામો વળી સદ્ગુણો-સુ.૧૩

સદુપદેશ માળા.

૧ "सत्यमेव जयते" अथवा "आखर सत्य तरे."

"Honesty is the best policy"
and
"Crooked means have a crooked end"

ગિરધર–ગોપાળ અને મોતીચંદની વાત.*

ભરતખંડના માળવા દેશના §બુંદીકોટા શહેરમા ગિરધર અને ગોપાળ એ નામના બે ભાઇઓ વસતા હતા, તેમાં ગોપાળ મોટો હતો તેઓ જ્ઞાતે દશા શ્રીમાળી શ્રાવક વાણિયા હતા અને તેઓની તરફથી "ગિરધર ગોપાળ"ના નામની મોટી નામાંકિત દુકાન ચાલતી હતી.

એક વખત અમદાવાદ શહેરથી †જેઠાભાઇ નાગજી નામના કોઇ ગૃહસ્થે રૂ ૩૦૦) રોકડા સિક્કાઇ એક કોથળીમાં ભરી સીલ કરી કાગળ સાથે કોઇ કાસિદને આપવા

* આ વાત સંવત્ ૧૮૫૮ માં ખરી બનેલી છે તે જૈનના કોઇ મારવાડી સાધુ પાસેથી સાંભળીને સંવત્ ૧૯૦૨ ના જેઠ શુદિ ૧૫ વાર ભોમને દિવસે કોઈ સવરાજ હરખા નાગના સાયલાના વાણીએ તેની ઢાળો રચી છે, તે બહુ રસિક છે § 'બુંદી' અને 'કોટા' એ બે શહેર જૂદાં જૂદાં છે, છતાં બુંદીશહેર કોટાને જોડીનેજ બોલાય છે. † એ જાતે લેઉવા પાટીદાર હતા

સારૂ ત્યાં મોકલ્યો. કાસિદ ચાલતો ચાલતો કેટલેક દિવસે બુંદીકોટે આવી પહોચ્યો અને પાછલો ચાર ઘડી દહાડો રહ્યો તે વખતે ગિરધર-ગોપાળની દુકાને આવીને ગિરધરના હાથમાં કાગળ અને કોથળી આપ્યા. ગિરધર, અન્નનો ચોર (કંજુસ) હતો તેથી તેણે જાણ્યું કે જો અસુર થશે તો કાસિદને વાળુ કરાવવું પડશે તેથી તાકીદથી તેને પહોચનો કાગળ લખી આપ્યો; પણ "ઉતાવળા સો બાવરા અને ધીરા સો ગભીર" એ કહેવત પ્રમાણે ઉતાવળમાં પેલી રૂપીઆની કોથળી પટારામાં મૂકવી ચૂકી ગયો અને પટારા ઉપર પડી રહી. તે કાસિદે સરતમાં રાખી.

કાસિદ કહે—શેઠજી, હવે અસુર થયું છે માટે આજની રાત અહીં પડી રહી સવારમાં વહેલો ઉઠી ચાલતો થઈશ. ગિરધર કહે-જેમ તમારી મરજી. એમ કહી દુકાન અટકાવી તાળુ વાશી વાળુ કરવા ગિરધર ઘેર ગયો પણ કાસિદને ખાવાનું કહ્યું નહિ; તેથી તે બિચારો ચવાણું ખાઇને સામી દુકાને પડી રહ્યો. કહ્યુંછે કે—

દોહરો.

ખાય ન ખરચે સૂમ ધન, ચોર બધું લે જાય;
મધ લેતાં જયમ વાઘરી, મધમાખી પસ્તાય. ૧

વળી કહ્યું છે કે:—

શ્લોક.

न देवाय न विप्राय न बंधुभ्यो न चात्मने ।
कृपणस्य धनं याति वन्हितस्करपार्थिवैः ॥१॥

અર્થ:—કૃપણનું ધન દેવ, વિપ્ર કે કોઇ સગાના કામમાં અથવા પોતાના કામમાં આવે નહિ પણ તે અગ્નિ,

ચોર કે રાજાના હાથમાં જાય છે.

ગિરધરે ઘેર જઇને રૂપીઆ આવ્યાની વાત ગોપાળને કહી અને બને ભાઇઓએ વાળુ પાણી કર્યાં. આ વખતે **મોતીચંદ** કરીને એક વાણિયો, પોતાએ કેટલોએક લીધેલો નેસ્તીનો સામાન ગિરધરની દુકાનમાં મૂકેલો તે દુકાન અટકાવેલી હોવાથી લેવા સારૂ અહીં આવ્યો

આ **મોતીચંદ**, બુંદીકોટાથી ગાઉ ચાર ઉપર એક નાનું **નરોડા** કરીને ગામડું હતું ત્યાંનો હતો. તે ઘણી નિર્ધનાવસ્થાનો હતો અને તેલ, મીઠું, મરચું વિગેરે વેચી મહા મુસીબતે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ ઝવેરીબાઇ હતું, તે ખરેખરી પતિવ્રતા હતી. આ બને સ્ત્રી પુરૂષ નિર્ધન પણ સત્યવાદી, સહનશીળ અને સાફ નૈયતનાં હતાં. તેમને તેર વરસની **એક દીકરી** અને દસ વરસનો **એક દીકરો** એ રીતે બે સંતાન હતાં. તે બંને કુંવારાં હતાં ઘરમાં ખાધા પીધાની ઘણી વેળા (દુઃખ) પડની છતાં કન્યાવિક્રયનો પૈસો તે ઇચ્છતાં નહોતાં. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે.—

श्लोक.

कन्यावित्तं ग्रहेद्यो वै, नरके निवसेच्चिरम् ।
तदुत्पन्नं फलं भुक्त्वा, पुनः चाण्डालतां व्रजेत् ॥

અર્થ:—દીકરીનો પૈસો ઉપજાવનાર ઘણા કાળ સૂધી નર્કમાં પડે છે અને ત્યાં મહા પીડા ભોગવ્યા પછી ચંડાળને ઘેર જન્મ ધારણ કરે છે.

મોતીચંદ, બુંદીકોટેથી હરવખત બે ચાર રૂપીઆનો સરસામાન લેઇ જાય, તે વેચી રહે એટલે ફરીથી લેવાને આવે એ પ્રમાણે એક માસમાં પાંચ સાત વખત

લેવા સારૂ આવે અને પોતાનો સરસામાન ગિરધર-ગોપાળની દુકાનમાં લાવી ભેગો કરે.

હમેશના રીવાજ પ્રમાણે આ વખતે પણ મોતીચંદે પોતાનો સામાન ગિરધરની દુકાને મૂકેલો તે લેવા સારૂ દુકાન અટકાવેલી હોવાથી ગિરધરને તેડવા સારૂ તેને ઘેર આવ્યો હતો.

ગિરધરે મોતીચંદને બહુ આગ્રહ કરીને વાળુ કરાવ્યું, અને અસુર થવાથી ઘેર જવાની ના પાડી પોતાની દુકાનની કુંચી આપી તેને એકલો દુકાને સૂઇ રહેવા મોકલ્યો. મોતીચંદ દુકાનનું તાળું ઉઘાડી અંદર સૂઇ રહ્યો પણ વ્હેલા ઉઠી ઘેર જવાના ઉચાટમાં અંદરની સાંકળ વાસવી ભૂલી ગયો અને થાકયોપાકયો ઉંઘી ગયો.

આ સર્વે બનાવ પેલો કોથળી લાવનાર કાસિદ સામી દુકાને પડયો પડયો જોયાં કરતો હતો. કહેવત છે કે " નાણું દેખી મુનીવર ચળે. " કાસિદની નૈયત (દાનત) પ્રથમથી બગડેલી હતી કારણ કે તે જાણતો હતો કે કોથળી પટારા ઉપર પડી રહી છે તેથી તે ત્યાંથી ઉઠાવી લેવાનો લાગ તાકી બેઠો હતો. તેને તો " જોઇતુ હતું અને વૈદે કહ્યું " એ કહેવત પ્રમાણે થયું મોતીચંદ દુકાનની સાંકળ વાસવી ભૂલી ગયો તેથી તેને કોથળી ઉઠાવી લેવાનો સંપૂર્ણ લાગ મળ્યો. રાતના બાર ઉપર એક વાગે સર્વે લોક નિદ્રાવશ થઇ ગયા એટલે તે હળવે હળવે ગિરધરની દુકાન ઉપર ચઢયો, અને જાળવીને બારણું ઉઘાડી અંદર પેશી પેલી રૂપીઆની કોથળી લઇ ઝટ પાછો વળ્યો.

કાસિદ જે દુકાન પર સૂતો હતો તે દુકાનનો માલિક હિરાચંદ કરીને હતો. તે ગામડેથી ઉઘરાણી કરીને ઘણે દિવસે ઘેર આવેલો તેથી ઘણા દિવસનું ચઢી ગયેલુ નામુ

દુકાનની અંદર બેશી આ વખત ચૂપકીથી ઉતારતો હતો. તેની કાસિદને ખબર નહોતી.

ગિરધરની દુકાનનું બારણું ખખડયું સાંભળી હિરાચંદ હળવે રહીને દુકાન ઉઘાડી બહાર નીકળ્યો, અને જુએછે તો કાસિદને ચૌટાની અંદર ઝડપથી જતો દીઠો ચતુર વાણિયો તરત ચેતી ગયો અને તેની વાંસે વાંસે તે દેખે નહિ તેવી રીતે ચાલતો થયો. કાસિદે કોથળી ઉકરડામાં જઇને દાટી તે હિરાચંદે સરતમાં રાખી—કાસિદ કોથળી દાટી પાછો વળ્યો એટલે હિરાચંદ તે કાઢી લેઇને બીજે ટુંકે રસ્તે થઇને કાસિદની પહેલા આવીને દુકાનમા સૂઈ રહ્યો. કાસિદ પણ અત્યંત હર્ષમા દુકાનપર આવી સૂઇ રહ્યો પણ તેને તો "ચોરમાં મોર પડયા." કહેવત છે કે;—"ચોરનો માલ ચંડાળે જાય અને પાપી હાથ ઘસંતા થાય."

ઘણા હર્ષમાં અને નાણું લેઇને તાકીદથી ઘેર જવાના ઉચાટમાં નિદ્રાદેવી કાસિદથી રીસાઇ બેઠાં! પાછલી છ ઘડી રાત રહી એટલે તેણે ઉઠીને ઉકરડામાં જઇને દાટેલે ઠેકાણે જોયું પણ કોથળી હાથ આવી નહિ, તેથી સરત ભૂલી ગયો હઇશ એમ ધારી આખા ઉકરડામાં ભુંડની માફક ખંખોરવા માડયું પણ કોથળી જડી નહિ. આથી તેના હોસ ને કોસ ઉડી ગયા અને પોતાની પદરનું નાણું ખોયા કરતાં પણ વધારે ફિકરમંદ થયો. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

ધન મેળવતાં દુ:ખ છે, સાચવતાં પણ દુ:ખ;
જો આવેલું જાય તો, જાય સમૂળું સૂખ. ૧

કાસિદનો ઉદ્યમ નિષ્ફળ ગયો અને મોંમાં આવેલો કોળિયો ગયો તેથી તે ત્યાંનો ત્યાં સ્તબ્ધ બની ગયો. પછી શુદ્ધિ આવી એટલે વિચાર્યું કે, હવે અહીં ખોટી. થવામાં

સાર નથી કારણ કે વાંસે પગેરૂં આવે તો 'ઉલટી આલા' થઈ પડે। એમ ધારી ત્યાથી રસ્તે પડ્યો.

હવે મોટા મળસકામાં પેલો મોતીચંદ ઉઠયો; તેને બિચારાને કોથળી સંબંધી કાંઈ ખબર નથી. વસાણાનો કોથળો બહાર કાઢી દુકાન બંધ કરી તાળુ વાશી, કોથળો ખભે લેઇ ગિરધરને ઘેર જઇ કુંચી આપી પોતાના ગામ તરફ વળ્યો.

સૂર્યોદય થયો એટલે ગિરધર અને ગોપાળ બંને ભાઇઓ દુકાને આવ્યા. એવામાં રૂપિયા લેવા સારૂ કોઇ માણસ આવ્યુ એટલે ગોપાળે ગિરધરને કહ્યું કે આને પેલી કોથળીગાંથી રૂપિયા ગણી આપ. ગિરધરને "કોથળી" એ શબ્દ સાંભળતાંજ એકદમ ફાળ પડી અને વિચારમા ને વિચારમાં દિગ્મૂઢ થઇ ગયો. કેટલીક વારે તેને યાદ આવ્યુ કે મે કોથળી પટારાગા મૂકી નથી માટે મુકરર પેલો ભૂખડું મોતીચદ લેઇ ગયો. પાપી મારૂં અન્ન ખાઇને ભૂડું કરી ગયો.

ગિરધરને રૂપીઆ આપતાં ઢીલ થઇ તેથી ગોપાળે કહ્યું કે, અલ્યા ગિરધરીઆ! ફૂટેલ હૈયાના! કોથળી કયા મૂકી? ગિરધર કહે—સરત ચૂકથી પટારાગાં મૂકવી રહી ગઇ હતી માટે નક્કી પેલો મોતીચંદ લેઇ ગયો.

આ વાત સાભળી ગોપાળ બહુ ધમધમ્યો, અને ક્રોધાયમાન થઇ લાલ નેત્ર કરી દાંત પીસી બે હાથ લાંબા કરી ગિરધરના ગાલમા ગોદા મારતો મારતો કહેવા લાગ્યો કે—આવા હરામીઓને દુકાનમાં સૂવારે છે તેથી તે લેઇ જાયજ તો! આજ તો ત્રણસે રૂપીઆની કોથળી ગઇ પણ કોઇક વખત કોઇક તારો ભા આખો પટારો ઉપાડી જશે! તું કુળમાં એક કપૂત જાગ્યો છે તે આવાં ન કરવાનાં કામ કરે છે, પણ જો આજને આજ રૂપીઆ ત્યાથી નહિ લાવે

તો મારે ને તારે *તળાતાંદળા થવાના. એટલુંજ નહિ પણ એ રૂપીઆ તારે નામે લખવાના છે માટે તું તારૂં સૂઝતું કરજે.

આ બુમાટા સાંભળી પાડોશી દુકાનદારો ધાઇ આવ્યા અને પૂછવા લાગ્યા કે શું છે? ગોપાળશેઠ, આટલા બધા ગિરધર શેઠને કેમ ખીજોછો?

ગોપાળ—નહિ આ અકર્મીએ-પેલા **નરોડાવાળા** **મોતીઆને** કાલ રાતે એકલો દુકાનમાં સૂવાર્યો હતો? તે હરામી રૂપીઆ ત્રણસેંની કોથળી ઉઠાવી ગયો! અમારે તો આ ગિરધરીઓ મૂળે લાગ્યો છે તે આવા ચોટ્ટાઓને દુકાનમા લાવી સૂવારે છે!

બીજાઓ—હશે, જે વાત બની તે ખરી પણ હવે વઢવું મૂકી તેની તલાસ (તજવીજ) કરો.

પેલો મશ્કરો હિરાચદ આ તકરાર સાંભળી મનમાં હસેછે પણ કાંઇ બોલતો નથી તેની દાનત સાફ છે પણ રૂપીઆ **મોતીચંદ** પાસેથી શી રીતે લે છે તે જોવા ઇચ્છે છે.

ગિરધર, દરબારમાંથી બે સિપાઇઓ લેઇ ઘોડે બેશી એક વાણોતર સાથે **મોતીચંદને** ગાળો ભાંડતો, પોતાના જોરનો †ઓરતોર જણાવતો અને સિપાઇઓને અગાડી દોડાવતો, **નરોડે** જવા નીકળ્યો.

મોતીચદ, ગિરધરને વેગળેથી આવતો દેખી બહુ હર્ષ પામ્યો અને મનમા વિચારવા લાગ્યો કે કોઇક ઠેકાણે જતા હશે તેથી અહી આવ્યા છે. "એ તો વાની ગારી કોયલ," નહિ તો અહીં આવવા કયાંથી? માટે ગમે તેમ કરીને પણ આજ મારે એમને રોટલા ખવરાવવા. એમ વિચારી સામો જઇને સર્વેને પોતાના ઘેર તેડી લાવી ખાટલા પાથરી બેસાર્યા અને ઘરમાં જઇ સ્રીને કહેવા લાગ્યો કે,

---

* મઝીઆરો વહેચી લેવો તે. † નવાઇનું અભિમાન

આજ આપણે ઘેર પરોણા આવ્યા છે તેમને જમાડવાના છે માટે ગમેતેમ કરીને પણ સારી રસોઇ કરજે, કારણ કે એને ઘેર મારે ઘણી વખત જવું પડે છે. એટલું કહી બહાર આવી સર્વેને દાતણ પાણી કરવા આપ્યાં અને બે હાથ જોડી ગિરધરને કહેવા લાગ્યો કે શેઠજી, શી આજ્ઞા છે? આજ મારાં ધન્ય ભાગ્ય કે આપનાં પગલા મારે ઘેર થયા! કામકાજ મુજરાક સરખું હોય તે ફરમાવો; સેવક કરવાને તૈયાર છે.

ગિરધર, **મોતીચંદને** પ્રથમ દેખીનેજ વઢવા તૈયાર થઇ રહ્યો હતો પણ વાણોતરે વારી રાખ્યો હતો, તે આ વખત **મોતીચંદનું** બોલવુ સાભળીને એકદમ ખૂબ જુસ્સાથી બોલવા લાગ્યો કે, તારા ભાની કોથળી ઉઠાવી લાવ્યો છે ને વળી 'શાણી સીતા' થઇ ફંદ કરે છે? લાવ રૂપિયા; નહિ તો જો પેલો **ઓરડો** અને આ **કોરડો**! એ ઓરડામા પૂરી આ સિપાઇઓ પાસે માર મરાવી તારી પાસેથી રૂપીઆ લેઇશુ. તું જાણતો હઇશ કે રૂપીઆ **પચ્યા;** પણ નથી **કચ્ચા ગુરૂના બચ્ચાના;** એતો **સિંહ બચ્ચાના** છે. માટે જો ઇજત રાખવી હોય તો રૂ ૩૦૦) છાનામાના પાછા આપ એટલે અમે અમારે ઘેર જઇએ

રૂપીઆની વાત સાંભળીને **મોતીચંદ** તો ત્યાનો ત્યાજ **ઠરી** ગયો, અને એકદમ ચિંતારૂપી ચિતા તેના ચિત્તમાં **ફરી** વળી, તેથી મૂખની ખુરમી **બળી** ગઇ ને કાળી શાહી તે પર **ઢળી** ગઇ. મતલબ કે આવી રીતનું ખોટું આળ આવવાથી તે કાળોજાંઠ થઇ ગયો. કહ્યું છે કે—

દોહરો.

ચિંતાથી ચતુરાઇ ઘટે, ઘટે રૂપ ગુણ જ્ઞાન;
ચિંતા બડી અભાગિણી, ચિંતા ચિતા સમાન.

તે વિચારવા લાગ્યો કે હે પ્રભુ! આજ વગર આપ-

રાધે મારા માથે આભ તૂટી પડગો છે. રૂપીયા તો એના ગયા હશે તેમાં કાંઇ ભૂલ નહિ; નહિ તો એ કાંઇ જેવો તેવો નથી કે કોઇને ખોટું આળ ચઢાવે વળી એને મારા ઉપર શક પણ આવે તેમાં કાઇ નવાઇ નહિ કારણ કે હું એકલો એની દુકાનમાં સૂતો હતો. હવે હે વિશ્વંભરનાથ ! શું કરવું ? તું જીવાડે તો જીવીએ નહિતો મરવા વખત છે. કારણ કે નાપાડુ તો માને તેમ નથી અને હાપાડું તો આપવાનુ ઠેકાણું નથી. જો મારી પાસે રૂપીઆ હોત તો ઘરના આપત પણ આટલી બધી ફિકર કરત નહિ પણ આ તો ઘર વેચ્યે પણ પૂરૂં થાય તેમ નથી. વળી મારો એટલો વ્યવહાર નથી કે કોઇ રૂપિઆ ધીરે હે ભક્તવત્સલ ભગવાન ! આ તેલ, મીઠું ને મરચાના કોથળાથી મારી ઇજત શી રીતે રહેશે ? તેં જન્મ આપ્યો ત્યારે આવો નિર્ધનીઓ કેમ આપ્યો ? પ્રભુ ! પ્રભુ ! ! પ્રભુ ! ! ! મને તો હવે મરવા સિવાય બીજો ઉપાય સૂઝતો નથી. એમ વિચારી ત્યાંથી હળવે હળવે ઘરમાં આવ્યો. સ્ત્રીને આ વાતની કાઇ ખબર નથી. એનો બિચારી જણસ ભાવ લાવવાની અને રાંધવાની ખટપટમાં હતી તેણે મોતીચંદને કહ્યું કે, સ્વામિનાથ ! રસોઇ તૈયાર થઇ છે, હવે ચૂરમું ખાડવા બેસુંછું માટે સાકર લેઇ વહેલા આવો. બશેર ઘી હું મારા નાકનો કાંટો મૂકીને લાવીછું–તેની ચિંતા રાખશો નહિ.

મોતીચદની હાલત આટલી બધી ખરાબ છતાં સ્ત્રી એવી ચતુર હતી કે તેણે માગી તાગીને તથા ઉછીનું લેઇને પણ રસોઇ ઉમદી બનાવી હતી. સુભાર્યા તે આનું નામજ.

મનહર છંદ.

ઘરમાં ન હોય ખાવા, ઘેર જો પરોણા આવ્યા,
લાવી ખવરાવે એવી જેની હોંશીઆરી છે;

પતિની તો કરે શેવા, ધરે વેણ શીર પર,
મૂખ કેરી વાણી જાણે સાકરથી સારી છે;
ખાવા ખાણુ પામી તોય કહે મિષ્ટ મેવો પામી,
પામી નહીં વસ્તુ તોય હસ્તુ મૂખ જારી છે;
'મોતી' વિદ્યા વિનોદથી પતિ રાજી રાજી રાખે,
એવી નારી સ્વર્ગ થકી સાત સુખકારી છે. ૧

વળી કહ્યું કેઃ—

શ્લોક.

सा भार्या या शूचिर्दक्षा, सा भार्या या पतिव्रता ।
सा भार्या या पतिप्रीता, सा भार्या सत्यवादिनी १ ॥

અર્થ–જે પવિત્ર કામ કરવાને સાધવી, ચતુર, અને પતિવ્રતા હોય તેમજ પોતાના પતિમાં જેની અખંડ પ્રીતિ હોય અને હમેશાં સાચુ બોલતી હોય તેનું નામજ ભાર્યા.

મોતીચંદ ત્યાંથી બોલ્યા ચાલ્યા વગર ચૌટા તરફ ચાલ્યો અને ત્યા જઇને સાકરને બદલે 'વાણિયાની સગસ્યાની *સાકર' (અફીણ) એક રૂપીઆભાર લેઇ લૂગડાના છેડે બાંધી મરવાના મનસુબે ગામ બહાર ચાલ્યો.

હવે અહીં રસોઇ તૈયાર થઇ છે માટે સ્ત્રી સાકરની વાટ જોઇ બેઠી છે, પણ આવતાં વાર થઇ તેથી પુત્ર પુત્રીને સામાં મોકલ્યાં. તેમને ભાગોળમાં મોતીચંદ મળ્યો, તેને છોકરાં બેઉ વળગી પડયાં અને કહેવા લાગ્યાં કે, બાપાજી, રસોઇ ઠરી જાય છે માટે સાકર લેઇને વહેલા ઘેર આવો મોતીચંદ, છોકરાં સામુ સમસમાકાર જોઇ રહ્યો છે પણ કાંઇ બોલતો નથી અને આંખમાંથી ટપક ટપક આંસુ પડયાં જાય છે. આથી છોકરાએ પણ બાપને રોતો જોઇ

* વાણિઆઓ અફીણને સમસ્યામાં સાકર કહે છે.

રોવા માંડયું અને બંને જણે આંગળીઓએ વળગી મોતીચંદને ઘર તરફ ખેંચવા માંડયો પણ તે ખસ્યો નહિ; આથી છોકરાંએ વધારે રોવા માંડયું છેવટે મોતીચંદને કાંઈક દયા આવી. તેણે વિચાર્યું કે, મરવા વગર તો છૂટકો નથી, કારણકે પેલા ઘર આગળ વાઘ બેઠા છે તે જીવતાં મારી નાખે તેવા છે. એમને હાથે આબરૂ ગુમાવી મરવા કરતાં મારા હાથે મરવું શું ખોટું? પણ ઘેર જઈને બાઈડીને છોકરાં* ભળાવતો આવું અને તેને હિમ્મત આપતો આવું એમ વિચારી છોકરાંને છાનાં રાખી ઘેર આવ્યો. ઘરમાં સ્ત્રી ચતુર હતી તેથી તે તરત ચેતી ગઈ; તેણે વિચાર્યું કે આજ સ્વામિ, શીકલફેર દેખાય છે માટે મુકરર કાંઇ અવનવો બનાવ બન્યો છે અને મરણ ઉપર વાત આવી છે. તેથી તે બોલી કે, સ્વામિનાથ! આટલા બધા દીલગીર કેમ છો? એવડું બધું શું દુઃખ આવી પડયું છે કે આમ બાવરા બની ગયા છો? હોય! સુખ દુઃખ તો માણસને માથે ચાલ્યાંજ જાય છે. પણ મરદ થઈને આમ હરબડી (હીમત હારી) શું જાઓ છો? કહેવત છે કે– ' હીમત સો મરદા અને મદદે ખુદા.” માટે હીમત રાખો. હીમતની કીમત નથી. હીમત ગમે તેવા દુઃખને પણ સંહારે છે. માટે હીમત રાખી મને ખરી હકીકત કહો. જ્યારે મને નહિ કહો ત્યારે બીજા કોને કહેશો? હું તમારા અર્ધ અંગની ધણીઆણી છું તો અર્ધ દુઃખની પણ ભાગીએણ છું.

મોતીચંદ—આ છોકરાં તને સોપું છું માટે તેને જાળવજે. (એમ કહી છાતીફાટ રૂદન કરે છે.)

ઝવેરીબાઈ—(ડસકાં ભરતી ભરતી) સ્વામિનાથ! તમે રૂઓ તો તમને મારા સમ છે. દાઢીઆળા થઈને રૂ-

---

* ભળાવવું એટલે સોંપરત કરવી

ઓછો શું ? હીમત રાખીને મને એક વાર વાત તો કહો ! પરમેશ્વર સહુ સારાં વાનાં કરશે જુઓને મોટા મોટા હરિશ્ચંદ્ર, **નળ** અને **રામ** સરખાને પણ કેવા કેવાં દુઃખ પડયા હતાં ? પણ તેઓએ જો હીમત રાખી હતી તો પાછું સુખ મળ્યું હતું. માટે હીમત રાખી મને વાત કહો **રામે વાંદરાને** (હનુમાનને) વાત કરી હતી તો તેણે **સીતાની** શોધ કરી આપી.

મોતીચંદ—અરે ! શી વાત કહું ? કાંઇ કહેવા જેવું નથી. પેલા મેમાન આવ્યા છે તે મારો જીવ લેવા આવ્યા છે. એના રૂ ૩૦૦) કોઇ લેઈ ગયુ છે તે આપણી પાસેથી લેવા આવ્યા છે. હુ એની દુકાનમાં એકલો સૂઇ રહ્યો હતો તેથી મારા માથે નાખે છે. આપણને તો એવો ચોરીનો માલ ખપતો નથી તથાપિ આપણું ગરીબનુ કહેવું કોઇ માનશે નહિ. પણ સહુ મોટાની શ્હેમાં તણાઇને એનું સાચું માનશે હવે આપણે ખાવા અનાજ નથી તો એટલા રૂપીઆ કયાંથી લાવી આપવા ? જો નહિ આપીએ તો એ મને મારી નાખ્યા વગર છોડે તેમ પણ નથી તો હાથે મરવુ શું ખોટુ ? આ વગર બીજો ઉપાય નથી. (એમ કહીને ત્યાંથી ઉઠવા જાય છે એટલે છોકરાં બાઝી પડે છે અને રો કકળાણ થઇ રહે છે)

ઝવેરીબાઈ—(સજળ નેત્રે) સ્વામિનાથ ! તમને આ છોકરાંની પણ દયા આવતી નથી ? તમારા કરતાં તો પંખી સારાં કે બચ્ચાં ઉપર ઘણું હેત રાખે છે. તમે અમને કોના બખુ મૂકો છો ? અમારે કોના આધારે દહાડા કાઢવા ? 'ઉંચો આભ ને નીચી ધરતી' એ સિવાય બીજો કાંઇ આશરો નથી. અમને રાંકને આમ સમુદ્ર બેટમાં મૂકી જવાનુ ઇચ્છો છો ? ઘરમાં એક દિવસનુ તો ખાવા છે નહિ, તો અ-

મારે શી રીતે દહાડા કાઢવા ? માટે પ્રથમ અમને વિખ પાઓ એટલે અમારે પાછળ ભૂખે મરવું પડે નહિ.

મોતીચંદ—જગતમાં આટલી બધી રાંડીરાંડો શી રીતે દહાડા કાઢતી હશે ? વળી દીકરો પણ મોટો થવા આવ્યો છે તો તારે ઝાઝી મુદત દુઃખ વેઠવાનું નથી મને જીવ્યે સુખ પડે તેમ નથી માટે મરવા વિના છૂટકો નથી.

ઝવેરીબાઇ—સ્વામિનાથ! કહ્યું છે કે–"આત્મઘાતી મહા પાપી" વળી શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે–"આત્મઘાત કરનારના સાત ભવ એવાને એવા જાય છે " તો સાત ભવ દુઃખ વેઠવા કરતાં એક ભવ દુઃખ વેઠવું શું ખોટું ? દમયતીને માથે હારની ચોરીનું આળ આવ્યું હતું પણ તે આત્મઘાત નહિ કરતા જીવતી રહી હતી અને તેનામા સત્ય હતુ તો તેના માથેથી આળ ઉતર્યું હતું માટે જો આપણામાં સત્ય છે તો આખરે સત્ય તરશે સત્યનો બેલી ઇશ્વર છે તો તે સત્યનું બીરદ રાખશે. કહ્યું છે કે–"**સત્યમેવ જયતે**" અથવા "**આખર સત્ય તરે.**" માટે હીંમત રાખી જીવ ઉગારો અને આળ ઉતારો. મુઆ પછી આળ ઉતરશે નહિ. કદાપિ તમે મરશો તો અમે પણ તમારી પાછળ ત્રણે જણ મરીશું તો તમને સ્ત્રીહત્યા તથા બાળહત્યા લાગશે. વળી માથે આળ પણ રહેશે. માટે તમે ગિરધરને જઇને કહો કે, અમારે એક ચારણનું દેવું હતું તેને આપવા સારૂ તમારી કોથળી લાવ્યો છું; પણ તે રૂપીઆ હજુ તેને આપ્યા નથી; ઘરમાં પડયા છે. એમ કહી તેને જમવા ઉઠાડો એટલે હું બધું પૂરૂં કરીશ એની ફિકર મારે માથે; તમે કાંઇપણ ડરશો નહિ. મને એક ઇલાજ સૂઝયો છે માટે તાકીદથી જઇને સર્વ મેમાનને જમવા તેડી લાવોઃ રસોઇ ઠરી જાય છે.

આથી **મોતીચંદને** કાંઇક હીમત આવી તેથી ટટાર

થઇ હળવે હળવે ગિરધરની પાસે જઇને કહેવા લાગ્યો કે, શેઠજી, મારે એક મહા વસમા ચારણનું દેવું હતુ તેને આપવા સારૂ તમારી કોથળી લાવ્યોછું પણ હજુ તેને રૂપીઆ આપ્યા નથી. તમારાં નસીબ મોટાં તેથી તમે તરત ને તરત પાસે આવ્યાછો માટે તે રૂપીઆ તમને પાછા આપીશ પણ મારે ઘેર રસોઇ જમો તો આપુ. તમે મારે ઘેર આવવા કયાંથી ?

ગિરધર—અરે લુચ્ચા ! તું તારા ફંદ મૂકી દે અને ઝટ મારા રૂપીઆ આપ. હું તને સારી પેઠે ઓળખુ છું તારૂં ચોરનુ અનાજ ખાવું અમને ઘટિત નથી માટે જા તાકીદથી અમારા રૂપીઆ લઈ આવ. નહિ તો પછી માર મારીને લેઇશું. તું વાણિયો થઇને આવા કિસબ શીખ્યો છે ? હવે હાથમાં ખાતરિયુ લે ને ચોરોનો ધધો કર !

મોતીચંદ—શેઠજી, તમારી કોથળી તમને સીલબંધ પાછી આપીશ પણ મારા ઘેર જમાડ્યા વગર નહિ આપું

વાણોતર, ગિરધરને કહે કે—શેઠજી, આપણે કાંઈ વધારે ઓછું બોલવાની જરૂર નથી, આપણે આપણુ કામ સમજાવીને કાઢી લેવું જોઇએ માટે ઉઠો જમી લેઇએ

મોતીચંદે સર્વે મેમાનને સારી રીતે જમાડયા અને ખાટલા પાથરી સૂવાર્યા ગિરધર, રૂપીઆનું વારંવાર કહેવા જાય પણ વાણોતર વારી રાખે.

હવે મોતીચંદ, સ્ત્રીને કહે છે કે—આપણે શો ઉપાય કરીશું ? લક્ષ્મીની ખોટી લાલચ દીધી પણ પાસે એક ખોટી બદામે નથી. આજ મોટા સિંહને વકાર્યો અને કાળીનાગ ભંભેર્યો !

ઝવેરીબાઇ—સ્વામિનાથ, તમે ગભરાશો નહિ; હું બતાવું તે ઉપાય કરો અહીંથી ગાઉ એક **ઝૂમખા** કરીને ગામ છે ત્યાંનો પેલો **જસો** વાણિયો તેના દીકરાનું વેવીશાળ આપણી

દીકરી વેરે કરવાનું આપણને કહેતો હતો અને એક હજાર રૂપીઆ આપવાનું કહેતો હતો; પણ આપણને દીકરીના લાળા (કન્યાવિક્રયના પૈસા) લેવાની બીલકુલ લાલચ નહોતી અને એ ઠેકાણે વેવીશાળ કરવાનુ આપણું મન પણ નહોતું પણ પરમેશ્વરે આ જોગ મેળવ્યો તો આપણે શું કરીએ ? માટે તેને ઘેર તમે જાઓ અને રૂ ૩૦૦) લેઇ દીકરીનું વેવીશાળ કરી આવો. અને જેટલા રૂપીઆ ગિરધરને આપવાના છે તેથી એક પાઇ પણ વધારે લેશો નહિ, દીકરીનો પૈસો આપણે હરામ બરાબર છે. હવે જાઓ તાકીદ કરો.

મોતીચદે પેલા જસા વાણિયાને ઘેર જઈ દીકરીનું વેવીશાળ કર્યું. જસાએ એક હજાર રૂપીઆ લાવી મોતીચંદના હાથમાં મૂકયા મોતીચંદ કહે, મારે રૂ. ૩૦૦) નો ખપ છે માટે વધારાના રૂપીઆ પાછા લ્યો. મોતીચંદે બાકીના રૂપીઆ સાતસેં પરાણે (મુશીબતે) પાછા આપ્યા.

મોતીચંદ, રૂપીઆ લેઈ ઘેર આવ્યો અને ગિરધરને બોલાવી ગણી આપ્યા. રૂપીઆ લેઇ ગિરધર કહે, સાબાસ છે તને ! તું આવા કિસબ શીખ્યો છે ? કાં તો ગળાફાસો ખાઇ ગર કે કૂવે પડી મર તે વાણિયાની જાત લજાવી ! !

વાણોતરે ગિરધરને બોલતો અટકાવ્યો ગિરધર કહે, જેમાં રૂપીઆ ભરેલા હતા તે ઠાલી કોથળી લાવ મોતીચદ કહે, એતો ખોવાઇ ગઇ.

ગિરધર, રૂપીઆ લેઇ ઘોડેસ્વાર થઇ ચાલતો થયો અને દુકાને આવી રૂપીઆ પછાડયા જાણે કમાઇને આવ્યો હોય નહિ ! રૂપીઆ મૂકી પોતાની બડાઇ હાંકવા અને મોતીચંદને ગાળો ભાંડવા લાગ્યો.

રૂપીઆ લાવ્યાની વાત જાણી પેલો હિરાચંદ સીલબધ કોથળી લેઇ બહાર આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે અલ્યા

ગિરધર! રૂપીઆ ક્યાથી લાવ્યો? પેલા બિચારા ગરીબ મોતીચંદનુ તેં ઘર માર્યું ગોપાળ કહે, ગારૂં નાણું જડયું તેની તને અદેખાઇ આવે છે? મોતીચંદના ઘરમાં ખાવા અનાજ તો નથી અને રૂ ૩૦૦) ક્યાંથી લાવી આપે? હિ-રાચંદે પેલી હાથમાંની કોથળી ઝટ પછાડી અને કહ્યું કે ઓળખ, આ કોથળી તારી ખરી કે નહિ? કોથળી દેખી બંને ભાઇઓ ઝાંખા પડી ગયા. આ રગઝકમાં બધુ મહા-જન (પંચ) ભેગું થયું અને ગિરધર–ગોપાળને ઠપકો દેવા લાગ્યું. અને કહેવા લાગ્યું કે એ રૂપીઆ મોતીચંદને પાછા આપી આવો.

મહાજનના કહેવા મુજબ ગિરધર રૂપીઆ લેઈ નરોડે ગયો. ગિરધરને આવતો દેખી મોતીચંદના હાંઝા ખૂબ ન-રમ થઇ ગયા. તેણે ધાર્યું કે વળી એનુ શું ગયું હશે કે લેવા આવ્યો? હવે તો આપવાનું ઘરમાં કાંઈ નથી.

મોતીચંદને ઉદાસ દેખી ગિરધર કહે, શેઠજી, ગભરાશો નહિ. આ રૂપીઆ તમારા પાછા લ્યો. અમારી કોથળી અમ-ને જડી છે.

મોતીચંદ—શેઠજી, ગરીબની શી મશ્કરી કરોછો? મારા ઘરમાં ખાવા દાણા નહિ તો રૂ ૩૦૦) આપવાના ક્યાં-થી હોય? માટે તમારા રૂપીઆ તમને પાછા આપ્યા એમા મેં કાંઇ પાડ કર્યો નથી પણ તમારી ચોરી કરી એ મોટો ગુન્હો કર્યો છે, માટે કરગરીને કહુ છું કે રૂપીઆ લેઇને તમે તમારા ઘેર જાઓ.

ગિરધર–શેઠજી હું નક્કી કહું છું કે મારી કોથળી મને જડી છે માટે માફ માગીને કહુંછું કે તમારા રૂપીઆ પાછા લ્યો. તમને વગર વાંકે દુઃખ દીધુ એ મારી મોટી ભૂલ થઇ છે.

ગિરધરે ઘણા કાલાવાલા કર્યા પણ મોતીચદે રૂપીઆ

પાછા લીધા નહિ તેથી તે રૂપીઆ લેઇ પાછો ઘેર આવ્યો અને મહાજનને કહેવા લાગ્યો કે, મોતીચંદ રૂપીઆ પાછા લેતા નથી માટે મહેરબાની કરીને તમે સંઘરાવો. એમ કહી તે રૂપિયા મહાજનને સોંપ્યા.

મહાજને મોતીચંદને તેડાવી રૂપીઆ પાછા આપવા માંડયા ત્યારે તેણે કહ્યું કે એ રૂપીઆ મારે ખપના નથી. એ તો કન્યાવિક્રયના પૈસા છે. મેં દીકરીનું વેવીશાળ અણુગમતે ઠેકાણે કરીને રૂપીઆ એમને આપવા સારૂ લીધા છે માટે તમે મહાજન, એ રૂપીઆ જેના લીધા છે તેને સંઘરાવો અને વેવીશાળ ફોક કરાવો તો હું એ રૂપીઆ લેઉં અને તમારો મોટો ઉપકાર માનું.

મહાજન—આપણાં વાણિયા બ્રાહ્મણનાં વેવીશાળ ફોક થાય નહિ.

મોતીચંદે રૂપીઆ પાછા લીધા નહિ તેથી તે બાબત મહાજન મહા વિચાર-વમળમાં પડયું અને શહેરમાં જેઓ વૃદ્ધ અને બુદ્ધિશાળી હતા તેમનો અભિપ્રાય પૂછવા લાગ્યું આખરે ડાહ્યાભાઈ કરીને એક વૃદ્ધ વણિક મળી આવ્યો, તેણે કહ્યું કે હું એ બાબતનો બ્યાજબી ન્યાય કરી શકીશ, પણ ગિરધર ગૃહસ્થ છે તેથી તેને અયોગ્ય લાગે તો તે ઠરાવ કબૂલ કરે નહિ, માટે એ બન્નો જણ પાસે દસ્તાવેજ કરાવી લ્યો કે-"મહાજન જે ઠરાવ કરે તે પ્રમાણે અમારે ચાલવું અને તે પ્રમાણે ન ચાલીએ તો મહાજન કરે તે શિક્ષાને પાત્ર થઇએ "

ડાહ્યાભાઇના કહેવા પ્રમાણે મહાજને ગિરધર અને મોતીચંદ પાસે દસ્તાવેજ કરાવી લીધા ત્યારબાદ તે વિચિક્ષણ પુરૂષની સંમતિથી મહાજને નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કર્યો-

"ગિરધરની દીકરીનું વેવીશાળ મોતીચંદના દીકરા વેરે કરવું અને તેની પહેરામણીમાં રૂ ૩૦૦)

ગિરધરે મોતીચંદને આપવા. "

આ ઠરાવ સાંભળી સર્વ કોઇ ખુશ થયું અને વાહ વાહ કહેવા લાગ્યું. ગિરધર અને મોતીચંદ પણ ઘણા ખુશ થયા. કારણ કે એક ધનવંત તો બીજો સત્યવત હતો. પછી તેજ વખતે ગિરધરે પોતાની દીકરીનુ વેવીશાળ મોતીચંદના દીકરા વેરે મોટા ઠાઠથી કર્યું અને રૂ ૩૦૦) ગિરધરે મોતીચદને પહેરામણીમાં આપ્યા. (જે રૂપિયા તેણે મોતીચંદ પાસેથી લીધા હતા તેજ.) આ વખતે સત્યનાં વાજાં મોટા સૂરથી વાગવા લાગ્યાં ! !

આ પ્રમાણે મહાજને રૂ ૩૦૦) ની રકમ મોતીચદને પાછી સોપાવી પણ આ રૂપીઆ મોતીચંદના ઘરના નહોતા. એ તો ઝૂમખા ગામના જસા વાણિયા પાસેથી પોતાની દીકરીનું વેવીશાળ કરી લીધેલા (કન્યાવિક્રયના)-હતા તે પાછા આપવાનું તેણે યોગ્ય ધાર્યું. વેવીશાળ ફોક કરવા સંબધી તો મહાજને પ્રથમથીજ ના પાડી હતી, તથાપિ પોતાની ઇચ્છાથી મહાજન પાસે જસા વાણિયાને બોલાવરાવી મહાજન સમક્ષ રૂ ૩૦૦) તેણે પોતાના જમાઇને પાઘડી તરીકે પાછા આપ્યા અને લાળાવડે થયેલા કાળા હાથ સાબુ વતી ધોઇ સાફ કર્યા.

વાંચનાર ! સત્યનું કેટલું બધું પ્રબળ ? જે મોતીચંદને ઘેર બે હજાર રૂપીયા આપ્યા છતાં પણ કન્યા આવી શકે તેમ નહોતું, તેના ઘેર રૂ ૩૦૦) ની પહેરામણી લેઈ એક સારા ગૃહસ્થની કન્યા આવી. સત્ય, સર્વદા વિજયવંત હોય છે.

હિતશિક્ષા.

સત્યવંતાને દુઃખ પડે પણ, આખર ઝાઝું સૂખજી;
વિજય પતાકા સત્યની ફરકે, અસત્ય કાળું મૂખ.
સુણજો સરવેજી. ૧

(२) कुसंग अने सत्संग.

"A man is known by the company he keeps."

ચતુરલાલ શેઠની વાત.

(अ) કુસંગ.

દિલ્લી શહેરમાં ધનપાળશાહ કરીને એક નગરશેઠ હતો, તેની પાસે અઢળક ધન હતું. તેને ચતુરલાલ કરીને એક દીકરો હતો, તે ભણ્યો ગણ્યો અને મહા ચતુર હતો.

પુત્ર વીસ વરસનો થયો ત્યારે શેઠ મરણતુલ્ય માંદા પડયા; તે વખત તેમણે દીકરાને નીચે પ્રમાણે શીખામણો દીધીઃ—

(૧) નીચ માણસને છાની વાત કરવી નહિ.
(૨) નીચ માણસની પ્રીતિ કરવી નહિ.
(૩) નીચ માણસથી લેવડ દેવડ કરવી નહિ.

શેઠના મુઆ પછી કેટલીક મુદતે ચતુરલાલે વિચાર કર્યો કે, મારા બાપે જે શીખામણો દીધી છે તેની મારે અજમાએશ કરવી જોઇએ; કારણ કે આટલી બધી શીખામણો મૂકી માત્ર **નિચ માણસના સંગ વિષે** શિખામણો દીધી તો તેમા કાંઇ વિશેષતા હશે ખરી. માટે મારે નીચ માણસથી ઉપરની ત્રણે બાબતોની, ઝાઝું નુકસાન થાય નહિ અને ઝટ ફ દામાથી નીકળી શકાય એવી ઉપરછલી અજમાએશ કરવી.

એમ વિચારી પચાસ હજાર રૂપીઆનો અવેજ લેઇ, એકલો એક નીચ કુળના કોળી ઠાકરડાના રાજ્યમાં આ-વીને રહ્યો. આ વખતે આ રાજ્યના માથે દેવું બહુ થઇ ગયુ હતું તેથી તે બીજાના હાથમાં જવાની તૈયારીમાં હતું; તેથી

રાજાએ રૂપીઆ લેવાની લાલચે **ચતુરલાલને** મોટો ગૃહસ્થ જાણી સારી રીતે આદરમાન દેઇ સારૂં ઘર રહેવા આપી ત્યાં રાખ્યો.

ચતુરલાલે રાજ્યનું તગામ દેવું આપી રાજ્ય જતું ખાળ્યું અને બીજા કેટલાએક ગરાસ ગયેલા તે મૂકાવી આપી રાજ્ય તાજું કર્યું. પછી તે રાજાના એક મૂખ્ય ફટાયાથી જીવજાન પ્રીતિ બાંધી આથી **ચતુરલાલ** શેઠ આખા રાજ્યમાં મ્હેં મ્હેં થઇ રહ્યા!!

એક દિવસ **ચતુરલાલ** શેઠે રાજાને કહ્યું કે સાહેબ, આપને કાંઇ ફરજંદ નથી માટે બીજી સ્ત્રી પરણો તો સારૂં. રૂપીઆ જેટલા જોઇએ તેટલા આપવા હું તૈયાર છું.

રાજા—તમારે પણ છોકરૂં નથી માટે તમે પરણો તો હું પરણું. આપણે બન્ને એક લગ્ને પરણીએ. આપણા ગામમાં જીવણશાહ શેઠની દીકરી તમારે યોગ્ય છે માટે તમે તેને પરણો અને મેં મારા માટે પણ અગાઉથી તજવીજ કરી મૂકી છે

આ પ્રમાણે ઠરાવ કરી બન્ને જણ એક લગ્ને પરણ્યા; પણ એકેને કાંઇ છોકરૂ થયુ નહિ તેથી રાજાએ એક રૂપવત **મોર** પાળ્યો આ મોર રાજાને દીકરા કરતા પણ વધારે વહાલો હતો અને દીકરાની પેઠે તેનું રક્ષણ કરતો હતો.

એક દિવસ **ચતુરલાલ** શેઠે વિચાર કર્યો કે, મારા બાપે શીખામણો દીધેલી ત્રણે બાબતોની પરીક્ષા કરવાનો લાગ આવ્યો છે:—**એક તો નીચ કુળના રાજાથી લેવડ દેવડ કરી છે; બીજું નીચ કુળના ફટાયાની પ્રીતિ કરી છે; ત્રીજું નીચ કુળની સ્ત્રી કરી છે.** માટે આજ હું એ ત્રણેની પરીક્ષા કરી જોઉં. એમ વિચારી

રાજાને જઇને કહ્યું કે સાહેબ, આપનો મોર મને બહુ વ-હાલો લાગે છે માટે આજ તેને મારે ઘેર લઇ જઇ રમાડ-વાની ઇચ્છા થઇ છે.

રાજા—ખુશીથી ઘેર લેઇ જાઓ. અમારો મોર તે તમારોજ છે, અને આ રાજ્ય પણ તમારા વડેજ છે. તમે જે માગો તે આપવા અમે તૈયાર છીએ.

ચતુર શેઠે વિચાર કર્યો કે—અત્યારે તો એ સારૂં બોલે છે પણ એના ગુન્હામા આવીએ ત્યારે શી રીતે બોલે છે તે જોવાનું છે.

શેઠ મોરને લેઇને ઘેર ગયા અને સ્ત્રીને બતાવીને કહ્યું કે, મને આ–રાજાનો મોર–બહુ વહાલો લાગે છે માટે એને રમાડવા લાવ્યો છું. સ્ત્રી કહે, બહુ સારૂં; પણ એને જાળ-વજો. એ તો રાજાને દીકરા કરતાં પણ વધારે વહાલો છે ! શેઠ કહે, એ તો મારૂં ક્યાં અજાણ્યુ છે !

એમ કહીને શેઠ, મોરને એકાતે પોતાની બેઠકમાં લેઇ ગયા અને ઘડીક વાર પછી તેને સતાડીને સ્ત્રી પાસે આવ્યા અને જરા દયામણું મોઢું કરીને હળવેથી કહેવા લાગ્યા કે, આપણે રાજાનો મોર લાવ્યા છીએ તેને મૂકીને હું જરા આઘો ગયો એટલે બિલાડીએ ઝાલીને મારી નાખ્યો માટે હવે રાજાને શું કહેવું ? રાજાનો *પુત્રનાપાડનો મોર મુઓ એ બહુ ખોટુ થયુ માટે રાજાને શું મોં દેખાડવું ?

સ્ત્રી—(જરા ઉપડતે સાદે) હુ તમને પ્રથમથીજ કહેતી હતી કે એ મોર રાજાને બહુ વહાલો છે માટે એને જાળવજો; પણ તમે મારૂં કહ્યું ક્યાં માનો છો તે ? હું તો તમારે મન ગાંડી છું ! પણ લ્યો હવે ! કર્યું તમારા મોં જેવું ? રાજા તો કોણ જાણે શુંય કરશે ! ગામમાથી કાઢી

* પુત્રનાપાડનો એટલે પુત્રની બરોબરીનો.

મૂકશે કે કેદમા પૂરશે ! !

શેઠ—હશે, જે વાત બની તે ખરી ! અજાણતાં થયુ તેમાં હું શું કરૂં ? પણ હવે એ વાત છાની રાખવી, કોઇને કહેવામાં સાર નથી.

સ્ત્રી—(ધાંટા પાડીને) હા ! હવે; તમે રળી આવ્યા છો તે અમે જાણીએ છીએ ! '**મોર મરી ગયો**' એ વાત તે કાંઇ છાની રહેશે કે શું ?

શેઠ—હશે, છાની નહિ રહે તો ચાલ્યું (ખેર) ! પણ તું તારે છાની રહેને ! અત્યારે ચાહન કરવામાં શો ફાયદો છે ? હું મારે બીજો મુદ્દો ઉઠાવીશ ! પણ તુ જરા હળવેથી બોલ. " વાડ સાંભળે ને વાડનો કાંટો સાંભળે ! "

સ્ત્રી—(ખૂબ ધાંટા પાડીને) આ નહિ મોટા મુદ્દો ઉઠાવ્યો ! ! એક તો રાજાનો મોર માર્યાનો ગુન્હો કર્યો છે અને વળી બીજો તેને છાનો રાખવાનો ગુન્હો કરવા જાય છે ! હજુ ક્યા પોતાની ભૂલ કબૂલ કરે છે તે ! સામા મને વઢે છે અને કહે છે કે, " હળવે બોલ ! હળવે બોલ ! " તે શું મારૂં કપાળ હળવી બોલુ ! મારૂ તો પેટને પાસું બળી જાય છે માટે જો મને કાંઇ કહેશો તો હું મારે પિયર ચાલી જઇશ ! !

શેઠ—અરે ! હું તને કાંઇ વઢતો નથી પણ આ વાત ઉઘાડી કરવામાં સાર નથી. જ્યારે મોરની શોધ થશે અને રાજા આપણને પૂછશે ત્યારે કહીશું કે, અમે તો પાછો મૂકી ગયા હતા. અને તેની લાસને અત્યારે હું છાનોમાનો દાટી આવું છું માટે તું તારે કાંઇ બોલીશ નહિ.

સ્ત્રી—(ખૂબ જુસ્સાથી) " બોલીશ નહિ ! બોલીશ નહિ ! " એમ કહીનેજ બધું ખરાબ કર્યું તો ! ! નહિ તો શુ બધા ભાઇડા તમારા જેવાજ હશે કે ? બાઇડીનુ કહ્યું

નહિ માનતા હોય ? મારૂં જો કહ્યુ માન્યુ હોત તો આમ થાત ? હવે લ્યો ! અને વળી હજુ ક્યાં માનો છો તે ! આટલેથી ધરાયા નથી તે પાછી રાજાથી વાત છાની રાખ-વી છે ? હુ તો આ ચાલી મારે પીયર ! ! તમે જાણો ને તમારો મોર જાણે ! મારે શું ? કહેવા જઈએ સવળું ને પડે અવળું; તો મારે શું કરવા કહેવું પડે ? (એમ કહીને સાદ પાડતી પાડતી ઘરમાથી બહાર નીકળી)

શેઠાણીને રીસાઇ જતા જોઈ બધા પાડોશી ધાઈ આવ્યાં ને પૂછવા લાગ્યા કે, શેઠાણી ! શું છે ?

શેઠાણી—(આસુ લુછતી લુછતી) શુ હોય ? મારા કરમના ભોગ ! આટલા બધા ભાયડા છે પણ આતો આદે ! ! રાજાનો મોર રમાડવા લાવ્યા હતા તે મરી ગયો છે તે કાળોકેર થઇ ગયો છે માટે હવે રાજા કોણ જાણે શુંય કરશે ! અને વળી આટલા દુ:ખમાં અધુરામાં પૂરૂ સામા મને વઢે છે અને ગાળો ભાંડે છે.

બીજી બાઇઓ—હશે બાઇ ! રોશો નહિ: ચાલો પાછાં. તમે કાંઇ જેવા તેવા ઘરના કહેવાઓ ? તમારી ફજે-તી થાય તે સારૂ નહિ. અજાણતા મોર મરી ગયો તેમાં તે શેઠ શુ કરે ? અને ગાંડા તે હવે તમને વઢે ! !

એમ કહીને પાડોશણોએ શેઠાણીને ઘરમા ઘાલ્યા અને શેઠને પણ કહ્યું કે, હશે શેઠ ! તમે કાંઇ બોલશો નહિ અને જે થનાર હતુ તે થયુ તેનો ઝાઝો અફસોસ પણ કરશો નહિ. રાજાને અને તમારે તો ઘણી પ્રીતિ છે અને રાજાનુ રાજ્ય પણ તમેજ રાખી આપ્યુ છે માટે તમને શું કરે એવું છે ? અને અજાણતા થયુ તેમાં તમે શું કરો ? એમ કહી શેઠ શેઠાણીને છાનાં રાખી સહુ સહુને ઠેકાણે ગયાં.

શેઠ—(મનમા) આનો સ્રીની પરીક્ષા* જોઇ પણ

શેઠ—(મનમાં) આતો સ્ત્રીની પરીક્ષા* જોઇ પણ હવે ફુટાયાની તથા રાજાની જોવી. એમ વિચારી પોતે રાજદરબારમાં જવા નીકળ્યા. પ્રથમ વીલા મોઢે અને ઢીલા પગે પેલા ફુટાયા મિત્રને ઘેર ગયા

મિત્રે આદરસત્કારક કરી બેસવા આસન આપ્યુ અને પછી પૂછ્યું કે શેઠજી, આપનું પધારવું કેમ થયુ છે? શી આજ્ઞા છે? આપ આજ શા દુઃખમા આવી પડયા છો કે આપનું મોં આટલુ બધુ ઉતરી ગયું છે? તમને કોઇએ આગળી કરી હોય તો તેનો પોચો કાપુ અને કોઇએ ગાળ દીધી હોય તો તેને ગરદન મારૂ! મારા છતાં તમારે દુઃખ ધરવું નહિ તમારૂં જ્યા થુક પડે ત્યા મારૂં લોહી પડવાનુ! માટે જે દુઃખ હોય તે કહેો. જ્યારે મને નહિ કહેો ત્યારે બીજા કોને કહેશો?

શેઠ—(મનમાં) અત્યારે તો આટલુ બધુ સારૂ ગમનવે છે ને હીમત આપે છે પણ મોર મુઆની વાત કર્યા પછી શુ કહે છે અને શી મદદ આપે છે તે જોવાનું છે. શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કેઃ—

श्लोक.

स बंधुर्यो विपन्नानाम् आपदुद्धरणक्षमः।
न तु भीत परित्राणवस्तूपालंभपंडितः ॥१॥

અર્થ—વિપત્તિની વખતે જે રક્ષણ કરવામા સમર્થ

---

* જયારે શ્રી કૃષ્ણ રીંછડીને પરણી લાવ્યા ત્યારે તેમણે નારદને કહ્યુ કે, આ વાત ભોયગાં દાટજો. પછી નારદે ચૌટામાં જઇને ખોદવા માંડયુ તેથી લોકોએ પૂછયું કે આ શું કરોછો? ત્યારે નારદે કહ્યું કે, **શ્રી કૃષ્ણ રીંછડીને પરણી લાવ્યા છે** તે વાત ભોંયમાં દાટુ છુ!! આથી તે વાત છાની રહેવાને બદલે આખા ગામમાં પ્રસિદ્ધ થઇ. માટે જેવા તેવા માણસ આગળ ગુપ્ત વાત કહેવી નહિ.

તે મિત્ર; પણ જે રક્ષણ કરવાની વાતો કરવામાં પંડિત તે મિત્ર નહિ.

(ચાહુન)—ભાઇ, કાંઇ કહેવા જેવું નથી. આજ તો ગજબ થઈ ગયો છે માટે કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી. (એમ કહી જરા ગરગળા થાય છે.)

મિત્ર—અરે શેઠજી! તમે આટલા બધા દીલગીર શું કરવા થાઓ છો? જ્યાં સૂધી મારામાં જીવ છે ત્યા સૂધી તો તમને હરકત થવા નહિ દઉં તમારા સાટે મારો જીવ જશે તો ખુરબાન પણ તમને ઇજા આવવા નહિ દઉં; માટે હીમત રાખો અને બધી વાત મને કહો. (શેઠ તેમ તેમ વધારે ગરગળા થાય છે.)

શેઠ—કહ્યા વગર તો છુટકો નથી પણ કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી. આપણા રાજાનો મોર, જે રાજાને પુત્રના કરતાં પણ વધારે વહાલો હતો તે બિલાડીએ...... (એટલું કહી રહી જાય છે અને આંખમાં આંસુ લાવે છે.)

મિત્ર—તે શું! બિલાડીએ મારી નાખ્યો? હાય હાય! કાળો ગજબ થયો ને!! રાજાનો પૂત્રનાપાડનો મોર મરાવી નાખ્યો? તમારા જેવો નિર્દય કોણ હોય! વાણિયાની તો જાતજ એવી હોય! કશી વાતનો વિચાર કરે નહિ જરા રાજ્યમાં માન્યા એટલે રાજ્યના ધણી થઇ બેસે. હવે કોણ જાણે રાજા શુંય કરશે! બીજો કાંઇ ગુન્હો કર્યો હોય તો મદદ પણ કરીએ; હવે આ કાળો કેર કર્યો તેમાં તે રાજાને શું કહીએ?

શેઠ—મે જાણીને મરાવ્યો નથી. હું તેને મૂકીને જરા આઘો ગયો એટલે બિલાડીએ મારી નાખ્યો. મને પણ તે બહુ વહાલો હતો.

મિત્ર—હા! હવે!! આ વહાલો હતો તે જાણ્યું!

કર્યું નહિ જોયા જેવું ! ! (મોં જરા કટાણું કરીને) જેના ભોગ હોય તે તમારી મિત્રાઇ કરે ! ગમે તેવા પણ તમે *બકાલ કહેવાઓને ? જાઓ ! જાઓ ! તમારૂં મોં અમને દેખાડશો નહિ ! !

શેઠ—હશે ! જે બનવાકાળ હતું તે બન્યું અને રાજા પણ જે કરવાનું હશે તે કરશે; પણ તમે જો મહેરબાની કરીને મારી સાથે આવો તો રાજા પાસે માફ માગવા જઇએ.

મિત્ર—" માથું વાઢીને માફ માગવી, " એને કેમ બને ? માટે જાઓ હું તો નહિ આવું આજથી તમે તમારે ઘેર અને અમે અમારે ઘેર !

શેઠ—(મનમાં) આ મિત્રની પરીક્ષા પણ જોઈ. કહ્યું છે કે—" **નાદાનકી દોસ્તી ને જીવકા જાન.** " એ ખરૂં છે. વળી કહ્યું છે કે,—

દોહરો.

" દુર્જન પ્રિય વાણી વદે, નહિ વિશ્વાસનું બીજ;
મધૂ વસેછે જીભમાં, હૃદય હળાહળ વીષ. ૧ "

અત્યાર સૂધી તો એ મીઠું મીઠું બોલતો હતો પણ આખરે તે સર્વે જણાઇ આવ્યું. એને માત્ર રાજા પાસે આવવાનું કહ્યું તે પણ તેનાથી બન્યું નહિ અને ઉલટો વઢવા મંડ્યો. એમ વિચારી ચતુરશેઠ ત્યાંથી ઉઠી રાજદરબારમાં ગયા. ત્યાં રાજાએ આદરસત્કાર દેઇ બેસવા આસન આપ્યું. પછી—

રાજા—શેઠજી, કેમ પધારવું થયું છે ? અમારા સરખું

* અરબી ભાષામાં તરકારીને " બકાલુ " કહે છે. અને તે ઉપરથી તે વેચનારને " બકાલ " કહે છે. તે ઉપરથી વાણિયાને તુચ્છકાર રૂપે " બકાલ " કહે છે.

કામકાજ હોય તે સુખેથી કહો. આજ તમે આટલાબધા દી-લગીર કેમ દેખાઓ છો વારૂ ? અગારા બેઠાં તમે આટલું બધું દુઃખ કેમ ધરો છો ? જે દુઃખ હોય તે કહો; અમે ટાળીશું.

શેઠ—(મનમાં) એકે તો દુઃખ ટાળ્યું, અને હવે આ બીજો શું કરે છે તે પણ જોઇશુ ! (ચાહન કહે છે, વીલું મોઢું કરીને) આજ મેં આપનો મોટો ગુન્હો કર્યો છે તેની માફી માગવા આવ્યોછું. ઘણો અઘટિત બનાવ બન્યો છે માટે કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી.

રાજા—હશે, સો બસોનું નુકસાન કર્યું હશે તો ખેર ! નુકસાનથી કોણુ બીએ છે ? રૂપીઆ તમારા કરતાં કાંઇ વધે તેમ છે ? માટે જે બનાવ બન્યો હોય તે કહો.

શેઠ—(એકદમ ગળગળિત થઇને) રાજા સાહેબ ! શું કહું ? કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી. રૂપીઆના નુક-સાનથી તો કોણુ બીએ તેમ છે ? આતો કાળો ગજબ થઈ ગયો છે ! આપણો જે પુત્રનાપાડનો મોર હતો તે હું રમા-ડવા લેઇ ગયો હતો; તેને બિલાડીએ........(એટલું કહી ડસકાં ભરવા માંડે છે.)

રાજા—વળતી રોજો ! એક વાર પૂરૂં તો કરો. શુ તેને તમે મારી નાખ્યો ? મારતાં શરમ ન આવી ને કહેતાં શું શરમ આવે છે ? ખરી વાત છે કે—"વાણીઓ મિત્ર નહિ." જો, મારે કાંઇ છોકરૂં નહોતું તેથી મોર પાળી-તેનાથી મન વાળી-†મનરમાડા કરતો હતો તે તમારાથી ન ખમાયું માટે મારી નાખ્યો. ધિક્ક છે ! તમને ! તમે મહા મોટો ગુન્હો કર્યો છે અને શું મોં લેઇને માફી માગો છો ? તમારા મોંમાંથી 'માફી' શબ્દ નીકળતાં વાંતજ મારી ડાબી આંખ ફરકવા માંડી હતી; તેથી મેં તત્તજ જાણ્યું હતું કે, આજ શેઠે કાંઇ *લીલુ

† મન ખુશીમાં રાખવું * નબળું, ખોટું. (મશ્કરીમાં)

કર્યું છે, માટે **વીલું** મોં લેઇ આવ્યા છે; અને **ઢીલું ઢીલું** બોલે છે; પણ જ્યાં સુધી ‡**લીલુંપીળું** દીઠું નથી ત્યા સુધી વાણિયું †**ખીલ્યું ને ખીલ્યું** રહ્યું છે ! ! ! !

શેઠ—રાજા સાહેબ, એ મોર મેં માર્યો નથી પણ તેને મૂકીને હું જરા આઘો ગયો એટલે બિલાડીએ મારી નાખ્યો. તે બાબતનો મને આપના કરતાં પણ ઘણો અફસોસ થાય છે પણ શું કરવું ? તેનો કાંઇ ઉપાય નથી. બનવા કાળ હોય છે તે બને છે.

રાજા—(જુસ્સાથી) ચૂપ રહે ! ચૂપ રહે ! લુચ્ચા ! આજ મોર મારી નાખ્યો અને કાલ માણસ મારી નાખે. મોરનો " **કાળ** " આણ્યો તોય કહે છે કે, " **બનવા કાળ !** " પણ હજુ પોતાની ભૂલ કબુલ કરતો નથી. તારા રૂપીઆ લીધા માટે તારી ચોરી બોરી કરી કે શું ? તું તારા રૂપીઆ લેજે અને અમને અમારો મોર લાવી આપ. (એમ કહી ગદગદ કંઠે) હાય હાય ! આ નિર્દય વાણીઆએ મારો પુત્ર સમ મોર મારી નાખ્યો ! ! એમ કહી ઘડીક વાર સૂધી ઉદાસ મોઢે બેસી રહી સિપાઇને કહે છે, અરે ભયાનજી ! આ વાણિયાને અહીંથી ઉઠવા દેશો નહિ. એમ કહી ત્યાંથી ઉઠવા જાય છે એટલે.—

શેઠ—રાજા સાહેબ, હું જરા ઘેર જઇને આવું છું માટે રજા આપો.

રાજા—(સિપાઇને) ભયાનજી ! આની સાથે જાઓ.

શેઠ—(ચાલતાં ચાલતાં મનમાં) હું નાશી ન જાઉં માટે સિપાઇને મારી સાથે મોકલ્યો. અને અત્યારથી એ મને પોતાનો ગુન્હેગાર પણ ગણી ચૂક્યો છે. જો મોર મરી ગયો

‡ ભવભરેલું. † પ્રફુલ્લિત, આનંદમાં.

હોત તો લેણું દેણું મૂકીને અહીંથી રાતોરાત *ગુણા ભરવા પડત; એટલુંજ નહિ પણ કોણ જાણે શું ય કરત! પણ હવે મોર રાજાને પાછો આપીને પળવાર પણ આ રાજ્યમાં રહેવું નહિ. એમ વિચારી ઘેર જઇને સંતાડેલો મોર લાવીને સ્ત્રીને દેખાડયો.

સ્ત્રી—(મોર દેખીને) તમારા જેવા મૂર્ખ કોણ હોય કે વગર મોર માર્યે મોર માર્યો ઠરાવી બેઠા! મારા તો હોસને કોસ ઉડી ગયા હતા. આવા જૂઠા તમાસા કરોછો તે કોઇક વખત ભારે પડશે!

શેઠ—(મનમાં) મૂર્ખ તો તને બીન તપાસે પરણ્યા ત્યારના છીએજ તો! અને તમાસા પણ તારાથી દરરોજ થાયછેજ તો!! પણ હશે હમણાં બોલવાની કાંઈ જરૂર નથી. એમ વિચારી મોર લેઇને પ્રથમ પેલા મિત્રને ઘેર ગયા અને કહ્યું કે, ભાઇ, રાજાના મોરની સાથે એક બીજો મોર રમવા આવ્યો હતો તેઓને બિલાડી મારવા આવી તો રાજાનો મોર ઉડી ગયો અને રમવા આવેલા મોરને બિલાડીએ મારી નાખ્યો તેથી મેં જાણ્યું કે, રાજાનો મોર મરી ગયો હશે; પણ એતો આ જીવતો રહ્યો. માટે તમે મારી સાથે ચાલો, રાજાને તે આપવા જઇએ.

મિત્ર—બહુ સારૂં, બેસો. આપણે જરા કસુંબાપાણી પીને જઇએ છીએ. પણ શેઠજી, તમે આટલા બધા ડરી કેમ ગયા વારૂ? અમે તો તમારી હીમત જોઇ પણ તમે તો બહુ પોચા છો. મોર મરી ગયો હોત તો તમારૂં નામ દેનાર કોણ હતું? તમે રાજા પાસે માફી માગવા આવવાનું મને કહેતા હતા પણ આવા જુજ કામમાં માફી માગવા કોણ આવે? આપણને ક્યાં રાજાના સાગા થવાની આય (શ-

* ગુણા ભરવા એટલે જતુ રહેવું.

ક્તિ) નહોતી કે રાજાની માફી માગીએ ? અને હવે મોર જીવતો છે તો આપણે તેમના સામુ શું કરવા જવું જોઇએ ? આપો સિપાઇને કે તે આપી આવે.

શેઠ—(મનમાં) ઠાકરડા ભાઈ છે, અને કદાપિ માર્ગમાં જતાં પોતે ભુંઠા ન પડે માટે સિપાઇ પાસે મારી નખાવે તો વળી એના ગુન્હેગાર ઠરાવે. માટે જાતેજ એનો મોર પાછો આપી આવવો. અને પછી તરતજ રજા લેઇને ઘેર જવું. લેણા પૈકી જે પને તે ખરૂ. એમ વિચારી (ચાહન કહે છે) તમે તમારે બેસી રહો; હું એકલો રાજાને મોર સોંપીને તમારી પાસે આવુંછું.

મિત્ર—ચાલો તારે; હું પણ આવુંછું. વળી કહેશો કે મારી સાથે આવ્યા નહિ. એમ કહી બંને જણ રાજા પાસે ગયા. ત્યાં જઇને ફટાયે રાજાને કહ્યું કે–(જરા હસતા મોઢે) મોટા ભાઇ, જોયું કે ? આ આપણા ચતુરલાલ શેઠ તો બહુજ પોચા છે! મોર મરી ગયો જાણી બહુજ બીતા હતા પણ મોર તો જીવતો છે. (એમ કહી શેઠ પાસેથી મોર લેઇ રાજાને આપેછે.) મોર તો શું પણ કદાપિ માણુસ માર્યું હોય પણ તેમનું તમારાથી નામ દેવાય તેમ હતું? પણ અમે તો પરીક્ષા કરી કે વાણિયા માત્ર પોચાજ હોય! આવી રીતે જ્યારે પોતાના મિત્રોમા ડરી ગયા ત્યારે બીજા રાજ્યમાં હોય તો શું કરે ? તમારા તો શેઠ છે એટલે તમે તો કદાપિ ખૂન કર્યું હોય તો પણ કાઇ બોલો તેવા નથી પણ જો બીજા કોઇનો ગુન્હો કર્યો હોય અને તે જો શેઠનુ નામ દે તો હું તેનાં ભીગડાં કાઢયા વગર રહુ તો મારૂં નામ ઠાકરડો નહિ !!

શેઠ—(મનમાં) હમણાંજ મારાં ભીગડાં કાઢયાં હતાં, વારે નહોતી !

રાજા—(ફટાયા પ્રતિ) મોર તો શું પણ કદાપિ ખૂન કર્યું હોય તોપણ તેમનુ નામ કોણ દેનાર હતું ? આપણે તો હસતા હતા.

શેઠ—(મનમાં) હું બધુંએ સમજાુછું; પણ હમણાં બોલવાની કાંઇ જરૂર નથી. એ કહે તેમ હા હા કહ્યાં જવું; કારણ કે સાપને છછેડયો છે. માટે તેના સમજવામાં આવે તો ઘાણ કાઢી નાખે ! કહ્યું છે કે,–" **રાવાં** (રાજા) **વાવાં** (વા) **ને વાંદરાં; એ ખીજે તો કોઇનાં નહિ.**" માટે કાંઇ બાનુ કાઢી ઝટ નસાય તેમ નાસવું પણ જો નાસવાની વાત કહીશ તો લેણું પતશે નહિ અને સ્ત્રી પણ વાસે આવશે. અને એને સાથે લેઈ જવામાં સાર નથી કારણ કે એને પણ છછેડી છે. હવે અહીં રહીશ તો વખતે જાન જવાની બીક રહે છે. આ તો સાપે છછુંદર ઝાલ્યા જેવું થયું છે. માટે અત્યારે ને અત્યારે અહીંથી છાનુમાનું ઉપડવું. એમ વિચારી રાજાને કહે છે—રાજાજી, આપના તો મારા ઉપર ચારે હાથ છે. અને હું જાણું છું કે આપના જેવા મુરબ્બી મને ફરીથી મળશે નહિ તથા આ મિત્ર જેવા મિત્ર પણ મળશે નહિ. પણ અમે વાણીઆ ભાઇ જરા અરધા ગાંડા જેવા એટલે તમારૂ અમારાથી કામ બની શકે નહિ, પણ આપ તો દરીઆ છો એટલે અમારા અવગુણ સામુ જુઓ તેવા નથી અને કદાપિ અમે એક વખત ખૂન કર્યું હોય તો પણ આપ અમારૂ નામ ઘો તેમ નથી તો મોર વિષે શુંજ કહેવું ! મને પણ આપની પાકી હીમત છે તો હુ આપનાથી ડરૂ એમ સમજવુ નહિ; પણ હુ આજ કાંઇ માત્ર મોર મુઆની બીકથી વીલો પડી ગયો નહોતો પરંતુ મારે આજે સુરતથી કાગળ આવ્યો છે તેમા અમારી દુકાન ખાતે એક લાખ રૂપીઆની ખાધ (ખોટ) આવી છે તેથી મને લખ્યું છે

કે તમે આજને આજ પચાસ હજાર રૂપીઆ લેઇને આવ જો, નહિ તો આબરૂ રહેવી કઠણ છે. હવે આપના ખજાનામાં બહુ તો પચીશ હજાર રૂપીઆ હશે; તો બાકીના રૂપીઆનું શું કરવું તેની દીલગીરીમાં હતો. એવામાં આપનો મોર નજરે પડયો નહિ અને બીજો મોર બિલાડીએ મારી નાખેલો દીઠો તેથી આપનો મોર મુઓ જાણી મને બહુ દીલગીરી ઉત્પન્ન થઇ કે રાજાનો પુત્ર સમ મોર મુઓ; ફરીથી એવો મળશે નહિ. તેથી "પડયા ઉપર પાટું માર્યા જેવું" અને "દાઝયા ઉપર ડામ દીધા જેવું" થયું એટલે તપાસ કર્યા વગર બેબાકળો આપની પાસે આવ્યો. પણ હવે સારા ભાગ્યે મોર તો જીવતો માલૂમ પડયો એટલે એક તો ફિકર ગઇ પણ હવે એક લાખ રૂપીઆની ખાધ આવી છે તેની ફિકર રહી છે. તેપણ આપના પ્રતાપથી મટશે. માટે મહેરબાની કરીને આપના ખજાનામાં જેટલા રૂપીઆ હોય તેટલા આપો. બાકીના ખૂટશે તે બીજા કોઇના લેઇશું. પણ આજને આજ મારે જવું છે કારણ કે ખાધના રૂપીઆ આજ વહેંચવાના છે.

રાજા—ખજાનામાં પચીશ હજાર રૂપીઆ તમે તમારા હાથે ગણીને નાખ્યા છે, તે તમે તમારી મેળે જઇને લ્યો. તમારી અમને કયાં અપરતીજ છે? પણ પાછા ત્યાં જઇને વહેલા આવજો, કારણ કે તમારા વગર તો અમને ચેન પડતું નથી.

શેઠ—(મનમાં) જેના ભોગ હોય તે હવે અહીં આવે! (ચાહન) અને મને પણ આપના સિવાય ઘડી એક ચેન પડશે નહિ.

એમ કહી ખજાનામાંથી પચીશ હજાર રૂપીઆ ગણી લેઇ, રાજાને સલામ કરી ઘેર આવ્યા અને એક હજાર રૂ-

પીઆ સ્ત્રીને સારૂ ખાવાના મૂકી, પચાસ હજારનો અવેજ ઘેરથી લાવ્યા હતા તે પૈકી ચોવીશ હજાર રૂપીઆ રોકડા લેઇ ઘોડા ઉપર બેસી સ્ત્રીને કહ્યા વગર પોતાના મૂળવતને ગયા. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

"ડુંગર કેરા વ્હેકળા, +ઓછા કેરો સ્નેહ.
વ્હેતાં વ્હે ઉતાવળા, (પણ) તરતજ દેવે* છેહ. ૧"

---

(૫) સત્સંગ.

વળી કેટલેક દિવસે ચતુરલાલ શેઠને વિચાર સૂઝયો કે, નીચ માણસની તો પરીક્ષા જોઇ પણ હવે ઉંચ માણસની પરીક્ષા જોવી. એમ વિચારી દસ લાખ રૂપીઆનો અવેજ લેઇ, એક મોટા ને કુળવંત રજપૂત રાજાના રાજ્યમાં ગયા. રાજાએ તેમને આદરસત્કાર દેઇ સારા ભાવથી પોતાના રાજ્યમાં રાખ્યા. આ રાજ્યને કાંઈ ખાધ નહોતી કારણ કે ઉપજ સારી હતી પણ આગલા રાજાના વખતનું સાત લાખનું દેવું ચાલ્યું આવતું હતું.

શેઠે પ્રથમ તે રાજાથી પ્રીતિ કરી તેથી તેને માલૂમ પડયુ કે, નક્કી ઉંચ કુળનો છે માટે તેની પરીક્ષા કરી જોવી. એમ વિચારી એક દિવસ રાજાને કહ્યું કે, સાહેબ, આપના રાજ્યના માથે સાત લાખનુ દેવું આઠ આના વ્યાજનું છે અને મારી પાસે દસ લાખ રૂપીઆ પડ્યા રહ્યા છે માટે તે તમે લ્યો; અમારે વ્યાજની કાંઈ જરૂર નથી. મારા ઘરમાં પડ્યા રહ્યાછે તો તમારે વ્યાજ શું કરવા ભરવું જોઇએ ?

રાજા—ના શેઠજી, વગર વ્યાજવા તો લેવાય નહિ;

+ હલકી જાતના * છેહ એટલે દગો, કપટ.

પણ જો તમે આઠ આના વ્યાજે આપતા હો તો તમારા લેઇએ. આડ આના વ્યાજ બીજાને આપતા હતા તે તમને આપીશું

શેઠ—ઠીક, જેમ આપની મરજી. એમ કહી સાત લાખ રૂપીઆ ગણી આપ્યા. પછી તે રાજાના એક ફટાયાથી મિત્રાઇ બાંધી. વળી રાજાને પુત્ર નહોતો તેથી તેને નવી સ્ત્રી પરણવાનું કહ્યું તો રાજાએ પણ શેઠને સ્ત્રી પરણવાનુ કહ્યું તેથી બંને જણ એક લગ્ને ઉંચ કુળની સ્ત્રીઓ પરણ્યા.

કેટલીક મુદતે બને જણને નવી સ્ત્રીઓથી દીકરા અવતર્યા. રાજાને પુત્ર નહોતો તે શેઠના આવ્યા પછી થયો તેથી શેઠ ગામમાં સારા પગલાના કહેવાયા અને શી વાત તે ચતુરશેઠ! એમ આખા રાજ્યને ગાથે થઇ પડ્યા.

બંનેના દીકરા પાંચ પાંચ વરસના થયા એટલે ચતુરશેઠે વિચાર કર્યો કે, હવે પરીક્ષા લેવાનો ખરો લાગ આવ્યો છે; તેથી એક દિવસ રાજાને કહ્યુ કે સાહેબ, આજ તો મને આપના કુવરને અને મારા પુત્રને લેઇ બાગમા હવા ખાવા જવાની ઇચ્છા થઇ છે માટે કુવરને સારાં સારાં લૂગડાં અને ઘરેણાં પહેરાવી મને આપો તો સારૂ.

રાજા—તમારી નજરમાં આવે તેવાં લૂગડાં અને ઘરેણાં પહેરાવી સુખેથી લેઇ જાઓ. અનેખુશીથી મરજી મુજબ કરો.

ચતુરશેઠ, રાજકુવરને વસ્ત્રાભુષણથી શણગારી પોતાને ઘેર લેઇ ગયા અને તેને સારી રીતે જમાડી છેક છેલ્લે માળે લેઇ જઇ ઉંઘાડી દીધો. અને નીચે આવી સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યા કે–(આંખમાં આંસુ લાવી) પ્રિયા, હું રાજાનો કુંવર રમાડવા લાગ્યો હતો તે તરવાર વાગવાથી મરી

ગયો. સાતમા માળ ઉપર તરવાર પડી હતી તે લેઇને મ્યા-
નમાંથી કાઢવા ગયો એટલે વાગી. હવે આપણે રાજાને
શો જવાબ દઇશું ? કાળો કેર થઇ ગયો ! રાજાનો વાઝી-
આબારનો એકનો એક પુત્ર મરી ગયો. હવે તો રાજા
આપણને ગરદન મારશે; માટે શું કરવું ? પણ જોજે, હો !
આ વાત કોઇને કહીશ નહિ. તેની લાસને આપણે છાની
માની દાટી આવીશું અને રાજા, કુંવર માગશે તો કહીશું
કે, અમે તો કયારનોએ મોકલ્યો છે.

સ્ત્રી—ઠીક, સ્વામિનાથ ! હું કોઇને નહિ કહું. પણ
આ વાત કાંઇ છાની રહેશે નહિ માટે કદાપિ રાજાના જા-
ણવામાં આવે તો કહે જો કે, " મારા ઘરમાં સ્ત્રી બહુ ખ-
રાબ છે તેણે કુંવરને મારી નાખ્યો. " એટલે મને જે શિ-
ક્ષા કરવાની હશે તે કરશે. તમને તો મારા જેવી ઘણી સ્ત્રી-
ઓ મળશે પણ મારે તો તમે એકજ છો. માટે મને વચ-
ન આપો કે, " રાજા જાણશે તો તારૂં નામ દઇશ. " નહિ
તો અહીંથી જવા દેનાર નથી. હું મારી મેળે દરબારમાં
જઇને કહીશ કે, કુંવર મારા હાથે મરી ગયો છે.

શેઠ—એવું તારૂં ખોટું નામ કેમ દેવાય ? એની મેળે
મુઓ છે પણ રાજા કાંઇ માને તેમ છે ? એતો કહેશે કે–
" તમે મારી નાખ્યો. "

સ્ત્રી—સ્વામિનાથ ! જે બનવાકાળ હતું તે બન્યું પણ
હવે કાંઇ ડરશો નહિ; હીમત રાખજો. કહેવત છે કે–" હી-
મત સો મરદા અને મદદે ખુદા " વળી કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

" આવ્યું નહિ ભય ત્યાં સુધી, બીક રાખવી ચિત્ત;
પાસે આવ્યું જોઇને, કરવું જેમ ઉચિત. ૧ "

પણ જો તમે આઠ આના વ્યાજે આપતા હો તો તમારા લેઇએ. આઠ આના વ્યાજ બીજાને આપતા હતા તે તમને આપીશું

શેઠ—ઠીક, જેમ આપની મરજી. એમ કહી સાત લાખ રૂપીઆ ગણી આપ્યા. પછી તે રાજાના એક ફટાયાથી મિત્રાઇ બાંધી. વળી રાજાને પુત્ર નહોતો તેથી તેને નવી સ્ત્રી પરણવાનું કહ્યું તો રાજાએ પણ શેઠને સ્ત્રી પરણવાનુ કહ્યું તેથી બંને જણ એક લગ્ને ઉંચ કુળની સ્ત્રીઓ પરણ્યા.

કેટલીક મુદ્દતે બને જણને નવી સ્ત્રીઓથી દીકરા અવતર્યા. રાજાને પુત્ર નહોતો તે શેઠના આવ્યા પછી થયો તેથી શેઠ ગામમાં સારા પગલાના કહેવાયા અને શી વાત તે ચતુરશેઠ! એમ આખા રાજ્યને ગાથે થઇ પડ્યા.

બંનેના દીકરા પાંચ પાંચ વરસના થયા એટલે ચતુરશેઠે વિચાર કર્યો કે, હવે પરીક્ષા લેવાનો ખરો લાગ આવ્યો છે; તેથી એક દિવસ રાજાને કહ્યું કે સાહેબ, આજ તો મને આપના કુવરને અને મારા પુત્રને લેઇ બાગમાં હવા ખાવા જવાની ઇચ્છા થઇ છે માટે કુવરને સારા સારાં લૂગડાં અને ઘરેણાં પહેરાવી મને આપો તો સારૂ.

રાજા—તમારી નજરમાં આવે તેવાં લૂગડાં અને ઘરેણાં પહેરાવી સુખેથી લેઇ જાઓ. અનેખુશીથી મરજી મુજબ કરો.

ચતુરશેઠ, રાજકુવરને વસ્ત્રાભુષણથી શણગારી પોતાને ઘેર લેઇ ગયા અને તેને સારી રીતે જમાડી છેક છેલ્લે માળે લેઇ જઇ ઉંઘાડી દીધો. અને નીચે આવી સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યા કે–(આંખમાં આંસુ લાવી) પ્રિયા, હું રાજાનો કુંવર રમાડવા લાવ્યો હતો તે તરવાર વાગવાથી મરી

ગયો સાતમા માળ ઉપર તરવાર પડી હતી તે લેઇને મ્યા-
નમાંથી કાઢવા ગયો એટલે વાગી. હવે આપણે રાજાને
શો જવાબ દઇશું ? કાળો કેર થઇ ગયો ! રાજાનો વાંઝી-
આબારનો એકનો એક પુત્ર મરી ગયો. હવે તો રાજા
આપણને ગરદન મારશે; માટે શું કરવું ? પણ જોજે, હો !
આ વાત કોઇને કહીશ નહિ. તેની લાસને આપણે છાની
માની દાટી આવીશું અને રાજા, કુવર માગશે તો કહીશું
કે, અમે તો ક્યારનોએ મોકલ્યો છે.

સ્ત્રી—ઠીક, સ્વામિનાથ ! હું કોઇને નહિ કહું. પણ
આ વાત કાંઇ છાની રહેશે નહિ માટે કદાપિ રાજાના જા-
ણવામાં આવે તો કહે જો કે, "મારા ઘરમા સ્ત્રી બહુ ખ-
રાબ છે તેણે કુંવરને મારી નાખ્યો." એટલે મને જે શિ-
ક્ષા કરવાની હશે તે કરશે. તમને તો મારા જેવી ઘણી સ્ત્રી-
ઓ મળશે પણ મારે તો તમે એકજ છો. માટે મને વચ-
ન આપો કે, "રાજા જાણશે તો તારૂં નામ દઇશ." નહિ
તો અહીંથી જવા દેનાર નથી. હુ મારી મેળે દરબારમાં
જઇને કહીશ કે, કુવર મારા હાથે મરી ગયો છે.

શેઠ—એવું તારૂં ખોટું નામ કેમ દેવાય ? એની મેળે
મુઓ છે પણ રાજા કાંઇ માને તેમ છે ? એતો કહેશે કે—
"તમે મારી નાખ્યો."

સ્ત્રી—સ્વામિનાથ ! જે બનવાકાળ હતું તે બન્યું પણ
હવે કાંઇ ડરશો નહિ; હીમત રાખજો. કહેવત છે કે—"હી-
મત સો મરદા અને મદદે ખુદા." વળી કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

"આવ્યું નહિ ભય ત્યાં સુધી, બીક રાખવી ચિત્ત;
પાસે આવ્યું જોઇને, કરવું જેમ ઉચિત્ત. ૧"

શણગારી મારા ઘેર રમાડવા લેઇ ગયો હતો ત્યાં તરવાર પડી હતી તે એની મેળે મ્યાનમાંથી કાઢવા જતાં વાગવાથી...(એટલુ કહી રહી જાય છે)

મિત્ર—કુંવર મરી ગયો, એ કે બીજું? એમાં તે શુ કહેતા નથી. એ તો એની મેળે મરી ગયો છે પણ કદાપિ ખૂન કરી લાવો ને જ્યારે તમને ઉની આચ આવવા દઉં ત્યારે હુ રજપૂતબચ્ચો નહિ!! તમે કાંઇ ડરશો નહિ અને હિમ્મત રાખો. રાજા તો કાંઇ બોલે તેમ નથી અને કદાપિ કાંઇ હરકત કરશે તો હુ લડવા તૈયાર છુ. શું! રાજ્ય એના બાપનુ છે? અમે પણ ભાગીઆ છીએ.

શેઠ—મારા વાસ્તે તમારા ભાઈઓમાં ટંટો થાય એ તો સારૂં નહિ હુ તો આજ છું ને કાલ નથી.

મિત્ર—એની તમારે શી જરૂર છે? લડાઇથી બીતા હશો તો હું કહીશ કે કુંવરને મે મારી નાખ્યો!

શેઠ—એમ ખોટું તે કહેવાય? કોઇકની ચે (ચિતા) માં કોઇક સૂવે એમ તે હોય? તમે શી ચોરી કરીછે કે પારકો કુહાડો પોતાના પગમાં લ્યો છો? એમ કહી ત્યાંથી ઉઠવા જાયછે એટલે—

મિત્ર—બેસો, ક્યાં જાઓછો? રાજાજીને અહીં બોલાવીએ છીએ એમ કહી સિપાઇને રાજાને તેડવા સારૂ મોકલ્યો (રાજા આવ્યા એટલે તેમને કહેછે)—મોટા ભાઇ, જુઓને આ શેઠ, ક્યારનાએ કલ્પાત કરે છે. કુવરને રમાડવા લેઈ ગયા હતા તે મ્યાનમાંથી તરવાર એના હાથે કાઢવા જતા વાગવાથી મરણ પામ્યો છે તેમાં શેઠ શું કરે?

રાજા—અરે શેઠજી, તમે શું કરવા રડોછો? કુવર એના હાથે મુઓ તેમાં તમે શું કરો? અને કદાપિ તમારા હાથે મુઓ હોય તો પણ શુ થઇ ગયુ? એ કુવર તમે

માટે હવે હીમત રાખી કાંઈક હીકમત ખોળી કાઢ-વી. આ વાત આપણે બે જણ જાણીએ છીએ; બીજું કોઇ જાણતું નથી. માટે લાસને છાંનાગાના દાટી આવો અને તમે જે પ્રમાણે કહેવું ધારો છો તે પ્રમાણે કહેજો કે—"અમે તો કુંવરને પાછો મોકલ્યો છે." આ ઉપાય તમે ઠીક ખોળી કાઢયો છે માટે તે પ્રમાણે કહેજો. તેમ છતાં કદાપિ રાજાના જાણવામાં આવેતો મારૂં નામ દેજો. પણ મને મારૂ નામ દેવાનુ વચન આપો.

શેઠ—હું હમણાં બહાર જઇને આવું છું પછી તું કહીશ તેમ કરીશું. એમ કહી રાજદરબાર તરફ ચાલવા માંડયું. (ચાલતાં ચાલતાં મનમાં કહે છે) સ્ત્રી તો ખરી ઉંચ કુળની તે ઉંચીજ. સ્ત્રીની તો પરીક્ષા કરી પણ હવે બાકીના બેની પરીક્ષા કરી જોઉં. એમ વિચારી પ્રથમ ફ-ટાયા-મિત્રને ઘેર ગયા અને આંખમાં આંસુ લાવી બોલ્યા કે, ભાઇ, આજ તો કાળો ગજબ થઇ ગયો છે! રાજાજીનુ બગાડવામાં બાકી રહી નથી. (એમ કહીને ખુબ રૂએ છે)

મિત્ર—(ગદગદ કંઠે) અરે શેઠજી! તમે શું ક-રવા રૂઓછો? તમારા માથે જે *આયફ્ત આવ્યું હોય તે મને કહો. મારૂં ચાલશે ત્યાં સૂધી તો તમને ઉની આંચ આવવા નહિ દઉં. કદાપી મારૂં માથું જશે તો ખેર! પણ જ્યારે તમને હરકત થવા દઉં ત્યારે એમ જાણજો કે હું રાજબીજ નહોતો, આ મારૂ ને મારા બાપ દાદાનુ વચન છે. (એમ કહી વચન આપે છે.) માટે હીમત રાખી સ-ર્વે હકીકત કહો. અને આંસુ લુંછી નાખી ટટાર થાઓ.

શેઠ—(સજળ નેત્રે) હું આજ રાજાના કુંવરને

* આયફ્ત—(અ) દુઃખ. (સ્ત્રી લીંગ.) સંસ્કૃતમાં **आपद्**

શણગારી મારા ઘેર રમાડવા લેઇ ગયો હતો ત્યાં તરવાર પડી હતી તે એની મેળે મ્યાનમાંથી કાઢવા જતાં વાગવાથી...(એટલુ કહી રહી જાય છે.)

મિત્ર—કુંવર મરી ગયો, એ કે બીજુ? એમા તે શુ કહેતા નથી એ તો એની મેળે મરી ગયો છે પણ કદાપિ ખૂન કરી લાવો ને જ્યારે તમને ઉની આચ આવવા દઉં ત્યારે હું રજપૂતબચ્ચો નહિ!! તમે કાંઇ ડરશો નહિ અને હિમ્મત રાખો. રાજા તો કાંઇ બોલે તેમ નથી અને કદાપિ કાંઇ હરકત કરશે તો હું લડવા તૈયાર છુ. શું! રાજ્ય એના બાપનુ છે? અમે પણ ભાગીઆ છીએ

શેઠ—મારા વાસ્તે તમારા ભાઈઓમાં ટંટો થાય એ તો સારૂં નહિ. હુ તો આજ છુ ને કાલ નથી.

મિત્ર—એની તમારે શી જરૂર છે? લડાઇથી બીતા હશો તો હું કહીશ કે કુંવરને મેં મારી નાખ્યો।

શેઠ—એમ ખોટું તે કહેવાય? કોઇકની ચે (ચિતા) મા કોઇક સૂવે એમ તે હોય? તમે શી ચોરી કરીછે કે પારકો કુહાડો પોતાના પગમાં લ્યો છો? એમ કહી ત્યાંથી ફરવા જાયછે એટલે—

મિત્ર—બેસો, ક્યાં જાઓછો? રાજાજીને અહીં બોલાવીએ છીએ એમ કહી સિપાઇને રાજાને તેડવા સારૂ મોકલ્યો. (રાજા આવ્યા એટલે તેમને કહેછે)—મોટા ભાઇ, જુઓને આ શેઠ, ક્યારનાએ કલ્પાંત કરે છે. કુંવરને રમાડવા લેઈ ગયા હતા તે મ્યાનમાંથી તરવાર એના હાથે કાઢતા જતાં વાગવાથી મરણ પામ્યો છે તેમાં શેઠ શું કરે?

રાજા—અરે શેઠજી, તમે શું કરવા રડોછો? કુંવર એના હાથે મુઓ તેમાં તમે શું કરો? અને કદાપિ તમારા હાથે મુઓ હોય તો પણ શું થઇ ગયુ? એ કુંવર તમે

*હોઇનેજ થયો છે. અને અમે પણ તમારા વડેજ છીએ. વળી આ રાજ્ય પણ તમારૂંજ છે. માટે એની કાંઇ ફિકર રાખશો નહિ અને નિર્ભયપણે ઘેર જઈ એની લાસને અગ્નિદાહ દેવા આપો.

હવે શેઠ ત્યાંથી ઉઠીને ઘર તરફ ચાલ્યા (માર્ગમાં ચાલતાં ચાલતાં મનમાં કહે છે) રંગ છે! રાજા અને ફટાયાને!! ઘેર જઇને કુંવરને એક લાખ રૂપીઆના દાગીના પોતાના ઘરમાંથી કાઢીને પહેરાવ્યા (બક્ષિસ કર્યા) અને હાથી ઉપર બેસારી ગાજતે વાજતે કુંવરને દરબારમાં લેઈ જઇ રાજાને સોંપ્યો.

રાજા—શેઠજી, કુંવર તો જીવતો હતો છતાં મરી જવાનું કહ્યું તેનું શું કારણ? તમે અમારી પરીક્ષા જોઈ?

શેઠ—સાહેબ, મારા બાપે મરતાં મને શીખામણો દીધી હતી કે—"**(૧) નીચ માણસને છાની વાત કરવી નહિ. (૨) નીચ માણસથી લેવડ દેવડ કરવી નહિ. (૩) નીચ માણસની પ્રીતિ કરવી નહિ.**" તેથી મેં એ ત્રણે બાબતો પરીક્ષાથી સિદ્ધ કરી જોઇ. (એમ કહી પેલા મોરની વાત કહી સંભળાવી.) પણ વળી ઉંચ માણસથી એ ત્રણે બાબતો કરવાથી શો ફાયદો મળે છે તે જાણવાની ઇચ્છા થઈ તેથી મેં આ પ્રમાણે કર્યું છે અને આપની તથા ફટાયાની તથા મારી સ્રીની પરીક્ષા જોઇ. (એમ કહી રાજાના પૂછવાથી સ્રીની વાત પણ કહી.)

રાજા—શેઠજી, કાંઇ અયોગ્ય બોલાયું હોય તો માફ કરજો, અમે તો તમને કાંઈ હીમત આપી શક્યા નથી પણ ધન્ય છે તમારી સ્રીને! કે તમારા સાટે તે મરવા ઉભી થઇ, અને વળી વાત પણ કોઇને કહી નહિ! સ્રીના પેટ-

* કુંવર, શેઠનાં પગલાંથી થયો એમ રાજા માનતો હતો.

માં વાત ભાગ્યેજ ટકે છે. કહેવત છે કે–" બિલાડીના પેટમાં ખીર ટકે તો સ્ત્રીના પેટમાં વાત ટકે." ગમે તેવી ચતુર સ્ત્રી હોય પણ તે વાત છાની રાખી શકે નહિ વળી ગમે તેવી કોમળ કાળજાની સ્ત્રી પોતાનો એકનો એક પુત્ર મરે તો પણ તેને બદલે પોતાનો જીવ આપવો કબૂલ કરે નહિ. માટે તમારી સ્ત્રી ખરેખરી પતિવ્રતા છે. એમ કહી સિપાઇ સાથે ઉંચી જાતનો પોશાક તથા સવા લાખ રૂપીઆના દાગીના શેઠની સ્ત્રીને સારૂ મોકલ્યા.

આ પછી ચતુરશેઠ, પોતાના વતનમાંથી સર્વે કુટુંબને તેડાવીને તથા માલ મિલ્કત લેઇને, આ ઉંચ કુળના રાજાના રાજ્યમાં આવીને રહ્યા અને સુખી થયા. કહ્યું છે કેઃ—

श्लोक.

संसारविषवृक्षस्य द्वयेव मधुरे फले ।
काव्यामृतरसास्वादः संगमः सुजनैः सह ॥१॥

અર્થઃ—સંસારરૂપી ઝેરી ઝાડને મધુરાં ફળ બે છે. એક તો કવિતા રૂપી અમૃત રસનું ચાખવું અને બીજું સુજનનો સમાગમ.

વળી કહ્યું છે કેઃ—" सत्संगश्च विवेकश्च निश्चलं नयनद्वयम् ।"

અર્થઃ—સત્સંગ અને વિવેક, એ બે માણસોનાં અચળ નેત્ર છે.

હિતશિક્ષા.

સજ્જન કેરી સોબત સોબત, દુર્જનની નવ કરીએજી;
બાવળ છાંયે શૂળજ વાગે, આમ્ર છાંયે ફળ મળીએ.
સુણજો સરવેજી. ૨

(३) साच अने जूठ.

If we be made for honesty, either it is solely to be sought, or certainly to be estimated much more highly than all other things—Tull.

સાચાશેઠ અને જૂઠા શેઠની વાત.*

સાચાશેઠ કરીને એક વાણીઓ હતો. તે મોઢેથી જે બોલતો તે સાચુંજ બોલતો હતો. જૂઠનો સ્પર્શ સ્વપ્ને પણ કરતો નહિ તેથી સાચાશેઠ બોલ્યા તે પરમેશ્વરજ બોલ્યા એમ લોકો માનતા હતા તેની પાસે પૈસો પુષ્કળ હતો પણ પુત્ર નહિ હોવાથી ઘણી બાધા બધણીઓ તથા ભૂવા ભામા કર્યા અને ઘણો પૈસો ખર્ચ કર્યો પણ

* આ વાર્તા હાલના સમયને અનુસરીને લખી છે; કારણ કે હાલમાં માણસોને જૂઠું બોલવાનો પરિચય વધારે છે પ્રથમ વિદ્યા થોડી હતી તેમ જૂઠ પણ થોડું હતુ, પણ અફસોસ કે હાલમાં વિદ્યાનો પ્રસાર વધતો જાય છે છતાં જૂઠ ઘટતુ નથી. કેટલાક ધારે છે કે–" વિદ્યા વધારીએ તો દેશ સૂધરે અને તેઓ સત્ય અસત્યનો ભેદ સમજીને સદ્ગુણી થાય." પણ એકલી વિદ્યાથી દેશ સૂધરે એવી આશા કોઇએ રાખવી નહિ. પણ જો તે નીતિશાસ્ત્રના આધારથી શીખવવામાં આવે તો બેશક સુધારો થાય. એકલી વિદ્યાથી ગર્વ ઉત્પન્ન થઇને દુરાચરણની વૃદ્ધિ થાય છે શીદી લોકો કાંઈ માલ વેચવા લાવે છે, તેની કિમ્મત તેઓ બરાબર કહે છે અને જે કિમ્મત તેઓએ કહી હોય તેમા

પુત્ર થયો નહિ તેથી બીજી સ્ત્રી પરણ્યા; તેને પેટ શેઠની ચાલીશ વરસની ઉમરે એક પુત્ર થયો. આ પુત્ર ખોટનો હતો અને ઘણી જખનાએ થયો હતો માટે તેનું નામ કચરો પાડયું.

કચરાને **સાચાશેઠ** ઘણાં લાડ લડાવે, કીમતી વસ્ત્રાભૂષણ પહેરાવે, સારૂં સારૂં ખવરાવે અને પાનાફુલાંમાં રાખે આવી રીતે કચરો લાડમાં ને લાડમાં ઉછર્યો

કચરો સાત વરસનો થયો એટલે તેની મા ગુજરી ગઇ તેથી તેને મોસાળમાં લેઇ ગયા. મોશાળમાં પણ પૈસો ઘણો હતો પણ વસ્તાર નહિ તેથી કચરા ઉપર સર્વેના ચારે હાથ હતા. તેથી ત્યાં તેને સહુએ મોંએ ચઢાવ્યો એટલે તે જેમ આવે તેમ બોલતા શીખ્યો અને વળી કુસંગતે કરીને જૂઠું બોલતાં પણ શીખ્યો. વિદ્યા ભણાવવા ઉપર બીલકુલ લક્ષ રાખવામાં આવ્યું નહિ તેથી કચરો કચરા જેવોજ

જો કોઇ કશી કરવાનુ કહે છે તો તેઓને રીસ ચઢે છે અને કહે છે કે, "કયા હમ જૂઠા હૈં" આ ઉપરથી સમજાય છે કે માણસોની મૂળ સ્થીતિ કપટ વગરની હોય છે, પણ જેમ જેમ તે હોશિયાર થતુ જાય છે તેમ તેમ કૃત્રિમ કરવા લાગે છે

હિરોડોટસ્ નામનો એક પ્રાચીન ઇતિહાસકર્તા લખે છે કે-"ઈરાની લોકો પોતાના છોકરાઓને આ ત્રણ બાબતો શીખવવા ઘણીજ મહેનત લેતા હતા તે એ કે-" ઘોડા ઉપર બેસતાં, તીર મારતાં અને સાચુ બોલતા " આ ઉપરથી જણાય છે કે તેઓ સત્ય ઉપર ઘણુંજ ધ્યાન આપતા હતા આપણે આપણાં છોકરાઓને સત્ય બોલતા શીખવવા ઉપર કાંઇ પણ ધ્યાન આપતા નથી તેથી તેઓ બગડે છે, નહિ તો તેઓ નાના હોય છે ત્યારે તેઓનામાં સત્ય રહેલુ હોય છે કારણ કે આપણે કોઈ નાના છોકરાને કહીએ કે, " તુ જૂઠો છે " ત્યારે તેને કેવું ખોટું લાગે છે ! અને તે કેવો રોયા જેવો થઈ જાય છે !

રહ્યો! માત્ર પોતાનુ લખ્યું પોતે વાચે એટલું પણ મુશી-બતે શીખ્યો. કહ્યું છે કે–" છોકરાને ભણાવવો હોય તો નિશાળે અને બગાડવો હોય તો મોશાળે મોકલો."

કચરો ઘણું જીભાળું (ભૂંડું) અને જુઠાણું બોલતાં શીખ્યો તેથી તેને કોઇ ઝાઝું બોલાવે ચલાવે નહિ તથા પરતીજ પણ રાખે નહિ. તેમજ એક અક્ષર પણ તેનો કોઇ સાચો માને નહિ તેથી તેનું હુલામણાનુ "કચરો" નામ બદલાઇને "જૂઠો" નામ પડયુ.

જૂઠો તેના નામનો મહિમા ખરેખરો રાખે એવો બહાદુર નર હતો! કારણ કે તે ઉઠતાં બેસતાં અને હાલતા ચાલતાં સહેજ વાતમાં પણ જૂઠુ બોલતો, તે એટલે સૂધી કે જ્યાં સરોવર ભર્યું હોય ત્યાં કાદવ છે અને જ્યાં કાદવ હોય ત્યાં સરોવર ભર્યું છે એમ કહેતો! લોકો પણ સમજી રહ્યા હતા તેથી તે રાત કહે તો દહાડો અને દહાડો કહે તો રાત સમજતા હતા! હા કહે તો ના અને ના કહે તો હા એમ ઉલટુ સમજી લેતા હતા!!

એક દિવસ તે સીમમાં રમવા ગયો હતો ત્યા એક ખાડામાં પડવાથી કાદવમાં ખુચી રહ્યો. ત્યાથી નીકળવાને તેણે ઘણાં ફાંફા માર્યા પણ નીકળાયું નહિ તેથી તે લોકોને બહાર કાઢવાનું કહે પણ તેનુ કહેવું કોઇ સાચુ માને નહિ જે આવે તે એમ ધારે કે ફંદ કરતો હશે, તેથી તે બિચારો સવારના આઠ વાગ્યાથી તે સાજના આઠ વાગ્યા સૂધી ભૂખ્યો ને તરસ્યો કાદવમાં પડી રહ્યો પણ કોઇએ કાઢયો નહિ. મોડી રાતે ઘેર આવ્યો નહિ તેથી તેનો શોધ કરવા માણસો મોકલ્યાં. ખોળાખોળ કરતાં વગડામાં તેની ખબર મળી, ત્યાંથી તેને બહાર કાઢી લેઇ ગયા. ખાડામાં પડવાથી

તે એક પગે લૂલો થયો †

આ વાતની તેના બાપ સાચાશેઠને ખબર પડવાથી તેને પોતાના ઘેર તેડાવી લીધો. પોતાના દીકરામાં આવું અપલક્ષણ જોઇ તેમને બહુ માઠું લાગ્યુ તેથી તે અપલક્ષણ દૂર કરવા તે બહુ તજવીજ કરવા લાગ્યા તોપણ જૂઠે તે કુટેવ મૂકી નહિ પોતે સાચાબોલા અને દીકરો જૂઠાબોલો નીકળ્યો તેનો તેમને બહુ અફ્સોસ થતો હતો.

જૂઠો વીસ વરસનો થયો એટલે તે દુર્ગુણ તેનામાં સંપૂર્ણ વ્યાપી રહ્યો. લોકોના જૂઠા દસ્તાવેજ લખવા, જૂઠી સાહેદી પૂરવી, કપટ રચવું એ કામમાં તે અગ્રેસર ગણાતો હતો. એક વખત તે ગામના બે ગૃહસ્થ શેઠીઆઓ કોઇ ભારે કામ બાબત સરકારમાં વઢતા હતા; તેમાં તહોમતદાર તરફથી જૂઠે એવી સાહેદી પૂરી કે-"જે દિવસે ફરિયાદી ગુન્હો કર્યાનું કહેછે તે દિવસે એટલે ગયા કારતક શુદ ૧૫ ના દિવસે હું અને તહોમતદાર અહીથી વીસ ગાઉ ઉપર નીલકંઠ કરીને મહાદેવ છે તેના મેળામાં હતા"

આવી રીતની સાહેદીથી તહોમતદાર છૂટી જાય તેમ હોવાથી ફરિયાદીએ તે સાહેદી જૂઠી પાડવા સારૂ તપાસ કરવા માંડ્યો તેથી તેને માલૂમ પડ્યું કે એ દિવસે જૂઠો

† મારા સાભળવામા આવ્યુ છે કે —કોઈ ગામઠી નિશાળના મહેતાજીએ કોઈ છોકરાને ગેરહાજર રહેવાના વાંક બાબત કોઠીમા પૂર્યો તે કોઠીમા સાપ હતો તે ચગદાવાથી તેને કરડ્યો તેથી છોકરો બૂમેબૂમ પાડવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે કોઠીમાં સાપ છે પણ તે જૂઠાબોલો હોવાથી મહેતાજીએ તેનું સાચું નહિ માનવાથી તેને બહાર કાઢ્યો નહિ અને ઘણી વાર સુંધી તેને અંદર રહેવા દીધો; તેથી તે તથા સાપ અંદર રીબાઈ રીબાઇને મરણ પામ્યા જો જો, જૂઠાબોલાની છાપ લેનારને કેવાં ફળ મળે છે!

ઘેર હતો અને તે દિવસે તેના હાથનો લખેલો સ્ટાંપના કાગળ ઉપરનો દસ્તાવેજ હાથ લાગ્યો, તે તેણે કોર્ટમાં રજુ કર્યો તેથી જૂઠાની સાહેદી ઉપર વજન નહિ રાખતાં ન્યાયાધિશે તે કામનો ચૂકાદો કર્યો. પરંતુ જૂઠે જૂઠી સાહેદી પૂરી તે બાબતનો દસ્તાવેજી પુરાવ મળવાથી કોર્ટે તેના ઉપર કાયદા પ્રમાણે કામ ચલાવવાનો ઠરાવ કર્યો. જૂઠા શેઠને પારકાનો ફંદો મટાડતાં પોતાને ફંદામાં આવી પડવું પડયુ. કહેવત છે કે—"જૂઠે રૂઠે રામ."

જૂઠાશેઠના ઉપર જૂઠી સાક્ષી પૂર્યા બાબત વારંટ નીકળ્યુ અને તેના જામીન લેવામાં આવ્યા. આ વાતની **સાચા**શેઠને માલૂમ પડવાથી તેમના હોસ ને કોસ ઉડી ગયા અને તેમણે તરતજ ભારે ફી આપીને એક વકીલ કર્યો.

વકીલે **સાચા**શેઠને કહ્યું કે—શેઠ, તમે ઘણા વજનદાર અને સાચાબોલા છો એવું આખુ ગામ તથા કોર્ટ જાણે છે માટે તમારી સાક્ષી આ કામમાં ઘણી વજનદાર ગણાશે માટે જો હુ કહું તે પ્રમાણે તમે કોર્ટમા બોલો તો તમારો દીકરો છૂટે.

સાચાશેઠ—તમે જૂઠું બોલવાનુ કહેશો તો તે મારાથી નહિ બને કારણ કે "હુ સાચુ બોલુ છુ" એમ સર્વે જાણે છે તેમ છતાં હુ જૂઠું બોલી કોર્ટને ઠગુ તો એથી બીજું મોટું પાપ શું? કહ્યું છે કે–"**नानृतात्पातकं परं**" એટલે અસત્ય બોલવા જેવું બીજુ પાપ નથી માટે તમે કહો તેટલા રૂપીઆ હુ ખર્ચ કરૂ પણ જૂઠું બોલવાનુ કામ મારાથી બનશે નહિ

વકીલ—તમારે કોઇને નુકસાન થાય એવુ જૂઠું બોલવાનુ નથી. માત્ર તમારા દીકરાનો બચાવ થાય એટલુંજ જૂઠું બોલવાનું છે.

સાચાશેઠ—પારકાને નુકસાન ન થાય કે થાય તેથી શું ? પણ "જૂઠું તે જૂઠુંજ." મશ્કરીમા પણ જૂઠુ બોલવાની શાસ્ત્રમાં ના કહી છે.

વકીલ—ત્યારે તમારો દીકરો બચશે નહિ. જુઓ માત્ર તમારે આટલું કહેવાનું છે તથા કરવાનુ છેઃ—"જૂઠો કારતક શુદ ૧૪ ના દિવસે સવારમાં આઠ વાગ્યે ઘોડે બેશીને **નીલકંઠ** મહાદેવે જવા સારૂ નીકળ્યો. પણ દસ વાગ્યા પછી મારૂં શરીર ઘણુંજ અશક્ત થવાથી મેં તેને પાછો બોલાવવા સારૂ માણસ મોકલ્યું. તેથી તે શુદ ૧૫ ના દિવસે બાર ઉપર પાંચ વાગ્યે ઘેર આવ્યો." આટલું તમારે મૂખ જુબાનીથી કહેવાનું છે અને રોજમેળના ચોપડામાં પાનુ બદલીને તેમાં–"કારતક શુદ ૧૪ ના રોજ રૂ ૨૫) હસ્તે **જૂઠો, નીલકંઠ** મહાદેવે વાપરવા લેઇ ગયો અને સાર પછી તેજ તારીખમાં રૂ ૧) જૂઠાને તેડવા સારૂ માણસ મોકલ્યું તેને આપ્યો." એ પ્રમાણે બે રકમો ખર્ચખાતે ઉધારજો. આ પ્રમાણે કરશો તો તમારા દીકરાને છોડી મૂકશે; નહિ તો ત્રણ વરસની સખ્ત મજૂરી સાથે કેદની શિક્ષા થશે.

સાચાશેઠ—જૂઠો દસ્તાવેજ લખવો અને ચોરી કરવી એ બરાબર છે, તો એ નામુ લખવાનુ કામ મારાથી નહિ બને.

વકીલ—તમે ન કરશો; તમારા ગુમાસ્તા પાસે કરાવજો.

સાચાશેઠ—હું ન કરૂં અને મારા ગુમાસ્તા પાસે કરાવું એ સરખુ છે ચોરી પોતે ન કરવી પણ બીજા પાસે કરાવવી એ શું ગુન્હો નહિ ? વળી કોર્ટમાં જૂઠી સાક્ષી પૂરવાનુ કહોછો તે પણ મારાથી બનશે નહિ. કારણ કે શુક્રનીતિમા કહ્યું છે કે.—**न ब्रूयादनृतं साक्ष्यंकृतं साक्ष्यं**

न लोपयेत्। એટલે ખોટી સાક્ષી પૂરવી નહિ, આપેલી સાક્ષી ફેરવવી નહિ. વળી **ભાગવત**માં કહ્યું છે કેઃ—

श्लोक.

नैवासत्यात्परोऽधर्म इति होवाच भूरियम्।
सर्वं सोढुमलं मन्य ऋते लीकपरं नरम्॥१॥

અર્થઃ—પૃથ્વી એવું કહે છે કે-અસત્ય જેવો બીજો મોટો અધર્મ નથી. હું સર્વ સહન કરીશ પણ અસત્ય ભાષણ કરનારનો ભાર મારાથી સહન થતો નથી.

માટે જીવ જાય તો ખેર પણ હું તો અસત્ય ભાષણ નહિ કરૂં. એ સિવાય બીજો કાંઇ ઈલાજ ખોળી કાઢો તો હું એકથી દસ હજાર રૂપીઆ સુધી ખર્ચ કરવા તૈયાર છું, એટલુંજ નહિ પણ જો તમે મારા દીકરાને બચાવશો તો તમને મેં માગ્યું ઇનામ આપીશ અને તમારો ઉપકાર માનીશ

વકીલ—ચોપડામાં નામુ લખાવવાનું કામ તમારાથી ન બને તો ખેર પણ ઉપર પ્રમાણે જૂઠું બોલ્યા સિવાય તમારો દીકરો છૂટવો મુશ્કેલ છે.

સાચાશેઠ—અહીં જૂઠું બોલનારને સરકાર જેટલી શિક્ષા કરે છે તે કરતાં પરમેશ્વર ઘણી વધારે શિક્ષા કરે છે. જૂઠનો ગુન્હો સરકારથી છાનો રહે છે પણ પરમેશ્વરથી કિન્ચિત માત્ર છાનો રહેતો નથી માટે હું મારા દીકરાને બચાવવા જૂઠું બોલું પણ મને પરમેશ્વરને ત્યાંથી બચાવવા જૂઠું કોણ બોલશે? માટે કોઇ ઉપાયે પણ એ જૂઠું બોલવાનું કામ મારાથી નહિ બને.

વકીલ—ત્યારે તમારે બીજા બે સાહેદી ઉભા કરવા પડશે. અને તેમની પાસે ઉપર પ્રમાણે સાક્ષી અપાવવી પડશે.

સાચાશેઠ—મારે જૂઠું બોલવાનો નીમ છે છતાં બીજા પાસે જૂઠું બોલાવું તો મારા નીમને અપવાદ લાગે.

વકીલ—તમે તમારા દીકરાને બચાવવા કાંઇ પણ ઉપાય યોજતા નથી એટલુંજ નહિ પણ તમારી સાક્ષી તમારા દીકરાને બંધનકારક છે માટે તમે એટલુંજ કહેજો કે–" મને એ વાતની હાલ કાંઇ યાદ નથી."

સાચાશેઠ—યાદ છે, છતાં " યાદ નથી " એમ કહુ તો એ પણ જૂઠું કહેવાય; માટે તમે મારી જુબાની ન લેવરાવો તો સારૂં.

વકીલ—તમારી જુબાનો તમને નુકસાનકારક છે તેથી અમે લેવરાવવા ખુશી નથી; પણ ન્યાયાધિશને તમારી જુબાની લીધા વગર ચાલે તેમ નથી માટે હવે છેલ્લો ઉપાય એક છે તેથી તમે જૂઠું બોલ્યા કહેવાશો નહિ અને આપણી મતલબ પાર પડશે.

સાચાશેઠ—હું સાચું બોલુંછું એમ સામાને બતાવી તેના મનમાં જૂઠનો ભાવાર્થ સમજાવવો એ " કપટથી જૂઠું બોલવું " કહેવાય. એને જૈનમાં " **मायामोसो** " કહે છે અને તેનુ પાપ તેમાં ઘણું કહ્યું છે માટે એ પણ મારાથી નહિ બને.

વકીલ—સાચાશેઠ, હું ખાતરીથી કહુંછુંકે તમારો દીકરો તમારી જુબાનીથી કેદમાં જશે માટે તમારે તેને બચાવવો હોય તો તમે કોર્ટમાં અમારા કેહવા પ્રમાણે જુબાની આપો, નહિ તો અમારા હાથમા બીજો કાંઇ ઇલાજ નથી.

સાચાશેઠ—ગમે તેમ થાઓ પણ હું મારૂં સત્ય મૂકનાર નથી

આ પછી મુદતે જૂઠાશેઠનું કામ કોર્ટમા ચાલતું શરૂથયું ન્યાયાધિશે **સાચાશેઠ**ને બોલાવીને પૂછયું કે–શેઠ, આ તમારો

દીકરો ગયા કારતક શૂદ ૧૪-૧૫ના રોજ ઘેર હતો કે નહિ?

સાચાશેઠ—હા સાહેબ, ઘેર હતો.

ન્યાયાધિશ—શું, બને દિવસે ઘેર હતો એવુ તમને બરાબર યાદ છે? અને તે દિવસે તમે તેને નજરેનજર દીઠો હતો?

સાચાશેઠ—જી, હા; મને બરાબર યાદ છે અને નજરેનજર દીઠો હતો

આવી રીતની સાચાશેઠની જુબાનીથી જૂઠાશેઠ સંપૂર્ણ ગુન્હેગાર થઇ ચૂકયો. (ધન્યછે! આ સત્યવક્તા સાચાશેઠને! કે જે પોતાના વાંઝિયાબારના દીકરા વાસ્તે પણ જૂઠું ન બોલ્યા અને ધિક્કછે! જૂઠાશેઠને! કે જે વગર કારણે જૂઠુ બોલી ફંદામાં ફસાઇ પડયો.)

ન્યાયાધિશે જૂઠાશેઠના વકીલને કહ્યુંકે તમારે તમારા અસીલના બચાવમા કાઇ કહેવું છે?

વકીલ—સાહેબ, જૂઠાશેઠે જુબાનીમાં લખાવ્યુ છે કે-"હુ અને તહોમતદાર ગયા કારતક શૂદ ૧૫ ના રોજ **નીલકંઠ** મહાદેવના મેળામાં હતા." હવે એજ દિવસે એમણે સ્ટાંપના કાગળ ઉપર એક દસ્તાવેજ લખ્યો છે આ ઉપરથી કોર્ટને એમ અંદેશો રહેતો હશે કે "એ દિવસે એ મેળામાં હશે ત્યારે દસ્તાવેજ શી રીતે લખ્યો હશે?" પણ એ ધારવું વજનદાર નથી, કારણકે અહીંથી **નીલકંઠ** મહાદેવ ૨૦ ગાઉ થાયછે તો સવારમાં ઘોડા ઉપર બેશીને નીકળેલો માણસ સાંજે ઘેર આવી શકે એમા કાંઇ નવાઇ નથી અને એજ દિવસે દસ્તાવેજ પણ લખી શકે. આના સબધમા મારે એટલું કહેવાનુ છે કે—જૂઠાશેઠ કારતક સુદ ૧૪ ના રોજ સવારના આઠ વાગ્યે **નીલકંઠ** મહાદેવે જવા સારૂ નીકળેલા પણ તેમના પિતા અકસ્માત ઘણા માંદા

થઇ જવાથી તેમણે તે દિવસે દસ વાગ્યે માણસ તેડવા મોકલ્યું તેથી **જૂઠાશેઠ** કારતક શુદ ૧૫ ના રોજ આઠ વાગ્યા સૂધી મેળામાં રહી ઘેર જવા નીકળ્યા તે બાર ઉપર પાચ વાગ્યે ઘેર આવ્યા. અને ત્યાર પછી તેમણે તે દિવસે સદરહુ દસ્તાવેજ લખ્યો છે **સાચાશેઠ** જુબાનીમાં લખાવે છે કે—"જૂઠો કારતક શુદ ૧૪–૧૫ ના રોજ ઘેર હતો." એ કહેવું ઉપરની હકીકતને મળતું છે કારણ કે **જૂઠાશેઠ** ૧૪ ના રોજ આઠ વાગ્યા સૂધી અને ૧૫ ના રોજ સાજના પાચ વાગ્યાથી ઘેર હતા આ સર્વે હકીકત ધ્યાનમા લેઇ મારા અસીલને મૂકાએલા ગુન્હાથી મુક્ત કરનાર નામદાર સાહેબ ધણી છો.

ન્યાયાધિશ—તમારા અસીલના બાપ તમારા કહેવા પ્રમાણે **નીલકંઠ** મહાદેવે ગયાની વાત કહેતા નથી. એ તો માત્ર એટલુજ કહેછે કે—"જૂઠો ૧૪–૧૫ ના રોજ ઘેર હતો" તો તમારૂ કહેવું બીન પાયાનુ છે તમે કહોછો કે—"ઘોડા ઉપર બેશીને સવારમાં નીકળેલો માણસ સાજે ૨૦ ગાઉ આવી શકે" એ વાત સાચી છે અને તેથી મળેલો દસ્તાવેજ વિશેષ વજનદાર ગણવા લાયક નથી; પરંતુ **સાચાશેઠ** ઘણા વજનદાર અને સત્યવક્તા છે તેથી તેમની જુબાની ઉપરથી તમારા અસીલ ઉપર જૂઠી સાક્ષી પૂર્યાનો ગુન્હો સાબિત થાય છે.

વકીલ—(ઇંગ્રેજીમાં) સાહેબ, એ **સાચાશેઠ** ઘણા સત્યવત છે તેથી તેમણે પોતાના દીકરાને બચાવવા સારૂ કાઇ પણ ઉપાય યોજ્યો નથી. તે જો ધારત તો બીજા સાક્ષીઓ ઉભા કરી શકત અને પોતે પણ જુબાનીમા જૂઠું નહિ બોલતા "મને યાદ નથી" એમ કહી શકત પણ તેમણે પોતાના વાઝિયાબારના દીકરાને પણ કેદમા જવાનો

ડર નહિ રાખતાં પોતાનું સત્ય છોડયું નહિ, તો એ સત્યનો લાભ મારા અસીલને આપનાર ખુદાવિંદ સાહેબ ધણી છો.

ન્યાયાધિશ—(ઇંગ્રેજીમાં) જ્યારે તમારા અસીલના બાપે પોતાના દીકરાને બચાવવા સારૂ પણ સત્ય મૂક્યું નહિ ત્યારે મને સત્ય મૂકવું કેમ ઘટે? હુ જ્યારે ન્યાયના આસન ઉપર બેસી સત્ય ચૂકી ગેરવ્યાજબી ઇનસાફ કરીશ ત્યારે પછી મારા જેવો બીજો નીચ કર્મ કરનાર કોણ કહેવાય? માટે કાયદા પ્રમાણે પરમેશ્વર માથે રાખીને વ્યાજબી ઇનસાફ કરીશ.

પછી કેટલીક વાર સૂધી વિચાર કરીને ન્યાયાધિશે (કાંઇક રહેમ નજર રાખી કાયદા પ્રમાણે ત્રણ વરસની શિક્ષા નહિ કરતાં) જૂઠાશેઠને છ માસની સખત મજૂરી સાથે કેદની શિક્ષાનો ઠરાવ વાંચી સંભળાવ્યો.

આ ઠરાવ સાભળીને **સાચા**શેઠે છાતીફાટ રૂદન કરવા માંડયું. અને સર્વ કચેરીમંડળ તથા જોવા મળેલા લોકો પણ ઘણા દીલગીર થયા અને **સાચા**શેઠના વખાણ કરવા લાગ્યા.

કોર્ટના હુકમ પ્રમાણે બે સિપાઇઓ આવી જૂઠાશેઠને કેદીનો પોશાક પહેરાવી તથા પગમાં બેડીઓ જડી કેદખાનામાં લેઇ ગયા. (જેણે પેંઠની લાલચોળ ટીપા ચૂવે એવી ફરતા તોરાની પાઘડી માથે બાંધેલી, રેશમી ધોતીજોડા અને જગન્નાથી કે મજલીનનાં આસ્રીબંધ કડકડતાં અંગરખાં પહેરેલાં તથા ખભે દોશાલો મૂકેલો તેને માથે બે પૈસાની ટોપી, જાડી તંગડી, અને ઊનનું કુડતુ પહેરવું પડયું હશે તથા ખભે ઊનનો ધાબળો તથા હાથમાં લોઢાનો પાણી પીવાનો પ્યાલો રાખવો પડયો હશે તથા પગમાં ઝાંઝરિયાં પહેરવાં પડયાં હશે ત્યારે તે કેટલો બધો લજ્જિત અને દીલગીર થયો હશે? વાંચનાર! આ તો જૂઠનાં ફળ!!)

સાચાશેઠ બિચારા ઘણી દીલગીરી સાથે ઘેર આવ્યા અને રાત્રિ દિવસ સહકુટુંબ ઘણું કલ્પાંત કરવા લાગ્યા.

સાચાશેઠના સાચાપણા વિષે વર્ત્તમાન પત્રો અને ચોપાન્યામાં ઘણાં વખાણ થવા લાગ્યાં અને સરકાર તરફથી પણ તેમને ઘણું માન્ય મળ્યુ તથા લોકો પણ વાહવા ! ધન્ય છે ! રંગ છે ! સાબાશ છે ! **સાચાશેઠને** ! ! એમ કહેવા લાગ્યા

આ પછી **સાચાશેઠના** સત્યના પ્રભાવથી પરમેશ્વરે એવો જોગ મેળવ્યો કે-ત્રીજેજ દિવસે ગવરનર જનરલ સાહેબનું તે શહેરમાં કોઇ શુભ પ્રસગે પધારવું થયું. ત્યાં તેઓ સાહેબ, **સાચાશેઠના** સત્યની વાત સાંભળી ઘણા વિસ્મિત થયા અને લાગલાજ કેદખાનામાં જઇ જૂઠાશેઠને કેદથી મુક્ત કર્યો અને **સાચાશેઠને** બોલાવી ભારે દબદબાથી સભા ભરી તેમને ઘણું માન્ય આપ્યું. અને એક **સોનાનો ચાંદ** તથા **રાવબહાદૂરનો** ખેતાબ આપ્યો. જુઓ સાચનુ ફળ ! તુળસીદાસે કહ્યુંછે કેઃ—

દોહરો.

સત્ય વચન ને દીનતા, પર સ્ત્રી માત સમાન;
પ્રભુ ન મળે જો એહને, તુળશીદાસ જમાન.

હિત શિક્ષા.

જૂઠ થકી તો રામજી રૂઠે, ખૂટે આયુષ્ય કહીએજી;
સત્ય વચનથી શાખ વધે છે, તો જૂઠું કેમ વદીએ ?
સુણજો સરવેજી. ૩

(૪) क्रोध* रुपी चंडाळ.†

Curb thy soul, and check thy rage, which must be ruled or rule —Horace.

જટાશંકર પંડિતની વાત.

જટાશંકર કરીને એક બ્રાહ્મણ હતો. તેણે કેટલાંએક વરસ કાસીમાં રહીને વિદ્યાભ્યાસ કર્યો હતો, તેથી તે પંડિ-

---

*ક્રોધ એ એવો વકરેલો ઘોડો છે કે તેની લગામ ભલભલા ઘોડેસ્વાર પણ પકડી શકતા નથી એના ઉપર ચડનાર જરૂર પડેછેજ

ક્રોધનો જન્મ મૂળે તો સત્યમાંથી થયો હોવો જોઈએ. કોઈ માણસ અસત્ય બોલે કે કરે ત્યારે તેના ઉપર સ્વભાવિક રીતે ક્રોધ થઇ આવે આ ટેવ પછી જામી જાય અને સહેજ વાતમાં પણ ક્રોધ થઇ આવે તે એટલે સુધી કે અમુક ધાર્યું કામ પાર ન ઉતરે તો પણ ક્રોધ થાય

જૈન ધર્મમાં તો આ સબંધી એટલે સુધી ઉમદા નીતિ સૂચવી છે કે પાપી યા દૂષિત તરફ પણ ક્રોધ નહિ કરતાં દયા કરવી.

જ્યારે માણસમાં અતિશય ક્રોધ ભરાયછે ત્યારે તે ગાંડો બની જાય છે. ઇંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે કે–Anger is a short madness એટલે "ગુસ્સો એ થોડી મુદતની ગાંડાઈ છે." સંસ્કૃતમાં षड्रिपु એટલે માણસના છ મોટા શત્રુ કહે છે તેમાનો આ એક છે એ પિત્તામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે માટે કોઇને ક્રોધ ઘણો ચઢે છે ત્યારે કહે છે કે, "**એનો પીત્તો ઉછળી આવ્યો છે**" એ ક્રોધાગ્નિ પ્રગટ થાય ત્યારે તે બુઝાવવા સમતારૂપી જળ સીચવું

† એક પંથમાં એવો ચાલ છે કે, જે સાધુમાં ક્રોધે પ્રવેશ કર્યો હોય તેને ઠંડા પાણીથી ખૂબ નવરાવે છે. અને કહે છે કે "ક્રોધ ચંડાળ છે." તેથી તમે અભડાયા માટે નહાઈ લ્યો એ નવરાવ્યાની મૂળ ગતાગમ એ છે કે મગજ ગરમ થયુ હોય તે ઠંડું પડે

તમા ગણાતો હતો; પણ તેનામાં ક્રોધ એ મોટો દુર્ગુણ હોવાથી તેને બીજા વિદ્વાનોની પેઠે માન મળતું નહિ. વળી આ ક્રોધરૂપી ‡ભૂત તેના શરીરમાં વારવાર ભરાઇ આવવાથી તેને ઘણું નુકસાન થતુ હતું અને દુઃખ વેઠવું પડતું હતુ કહ્યું છે કેઃ—

શ્લોક.

ईर्ष्यी घृणी त्वसंतुष्टः क्रोधनो नित्यशंकितः ।
परभाग्योपजीवी च षडेते दुःखभागिनः ॥१॥

અર્થ—ઇર્ષાવાળો, બીજાનો વાંક કાઢનાર, અસંતોષી, ક્રોધી, જેને સંસય ઉપજેલો તે અને પરના ભાગ્યથી જીવનારો (પર અન્નનું જમનારો) એ છએ દુઃખી છે.

એક દિવસે તે પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી, પિતાંબર પહેરી, ગળામાં સુગંધીદાર પુષ્પોના હાર નાખી, એક હાથમા માંજેલો લોટો, ચંદન, આચમની અને બીજા હાથમા ગૌમુખી તથા આસન લેઇ મહાદેવની પૂજા કરવા સારૂ નીકળ્યો, દૂરથી તેણે એક ચંડાળણી સામી આવતી દીઠી આ ચંડાળણી હાથમા સાવરણી ને માથે ટોપલી મૂકી જાજરૂ વાળવા સારૂ જતી હતી. તેને દૂરથી દેખીને આ વિપ્રે છિટ ! છિટ ! કરવા માંડ્યુ; પણ ચંડાળણી ઘણી દૂર હોવાથી કાઇ સમજી નહિ તેથી તે ઉભી નહિ રહેતા ચાલી આવી આથી વિપ્રે ક્રોધાયમાન થઇ, લાલનેત્ર કરી, કપાળની ત્રણ લીટીઓ ચડાવી, તેને ગાળો ભાડવા માંડી, અને હાથમા જે આવ્યુ તે લેઇને તેના ઉપર છૂટું ફેંકવા માડ્યુ. પણ આથી ચંડાળણીએ નહિ બ્હીતા, (પોતાની પાસેની ટોપલી વડે

‡ જેમ કોઈ માણસના શરીરમા ભૂતનો વહેમ પેઠો હોય ત્યારે તે ગમે તેમ બકે છે, તેમ જેના શરીરમાં ક્રોધ પેસે છે તે પણ ગમેતેમ બકે છે.

પોતાનો બચાવ કરતી) એકદમ આવી વિપ્રના પિતાંબરનો છેડો ઝાલ્યો. વિપ્ર ઘણી તાણખેંચ કરે પણ મૂકે નહિ. આ તો એક મોટો જોવા જેવો તમાસો થયો. જ્યાં વિપ્ર ચાલ્યો જાય ત્યાં ચંડાળણી પણ વાંસે ચાલી જાય. જેમ વરકન્યા પરણી ઉઠયા પછી તેઓના છેડા ગાંઠવાથી વર પાછળ કન્યા ચાલી જાય છે, તેમ આ વિપ્ર પાછળ ચંડાળણી પણ ચાલી. આ તગાસો જોવા સારૂ લોકોની ઠઠેઠઠ ભેળી થઇ પાછળ ચાલી. અને છોકરાંઓ મહુડી! મહુડી! અને હુરે! હુરે! તથા કાંકરીચાળો કરવા લાગ્યા. આ વિપ્ર અને ચડાળણીનુ વરકન્યા જોડું જોવા કોણ ન મળે!!!

લોકો ચંડાળણીને વિપ્રનો છેડો ઝાલવાનુ કારણ પૂછે તો તે "મારા સ્વામિ છે" એટલુંજ તેના જવાબમાં કહે બીજું કાંઇ બોલતી નહિ. વિપ્રને કોઇ પૂછતું તો તે લાલચોળ આંખો કરી ગાળો ભાંડતો અને કહેતો કે-" આ રાંડ લુચ્ચી મને પૂજા કરવા જતાં વળગી પડી છે." આ તકરારની દરબારમાં ખબર પડવાથી રાજાએ બનેને સિપાઇ પાસે કચેરીમા પકડી મંગાવ્યાં

જેમ કોઇ હોશીઆર મદારીએ ખેલ માડયો હોય, તે જોવા સારૂ લોકો ભેળા થાય તે પ્રમાણે આ ભકૂતીઓ તમાસો જોવા સારૂ હજારો લોકોની મેદની રાજદરબારમાં ભરાવા માડી ગરીબગરબાં મજૂરી છોડી, વેપારીઓ દુકાનો અટકાવી આ તમાસો જોવા સારૂ આવવા લાગ્યા. અમીર ઉમરાવો પણ વાહને બેશી આવવા લાગ્યા. આથી રાજદરબારમાં બેસવાની એક તલપૂર પણ જગો ખાલી રહી નહિ. ખરેખર આ તમાસો જોવાલાયક હતો. ભરાયેલા લોકોને આ તમાસો જોવાની એટલી બધી અપેક્ષા હતી કે, કદાપિ રાજદરબારમાં બેસનાર માણસોની માણસ દીઠ અ-

કેક રૂપીઓ ફી લે તો પણ ત્યાથી માણસનું એક રૂંચકું પણ ખસે તેમ નહોતું ! !

રાજાએ એ બંને જણને કચેરીમાં બોલાવી તપાસ ચલાવી. ચંડાળણીને રાજાએ છેડો છોડવાનો હુકમ કર્યો ત્યારે તેણે કહ્યુંકે "સાહેબ, એ મારા સ્વામિ છે માટે નહિ છોડુ; મારો વ્યાજબી ઇનસાફ થશે તો છોડીશ." ચંડાળણીનુ આવું વચન સાંભળી રાજાએ વિપ્રને કહ્યું કે, મહારાજ! તમે વિદ્વાનમાં ગણાઓ છો અને પંચમાં પૂછાવા લાયક છો છતાં તમારી આ અવસ્થા થઇ તેનુ કારણ શું? આ વચન સાભળી વિપ્ર ઘણો શરમિંદો થઇ ગયો, અને આંખો નીચી ઢાળી. આ વખત તેનાં નેણ ક્રોધથી રાતાં હતાં તે મટી શોક ભરેલાં દેખાયાં; તેથી વિપ્રનો ક્રોધ ઉતર્યો જાણી ચંડાળણીએ તેનો છેડો છોડી દેઇ ચાલવા માંડ્યુ. આથી રાજાએ ક્રોધીત સ્હેરે કહ્યુ "અરે! દુષ્ટા! ઉભી રહે! તેં શા કારણથી આ પંડિત બ્રાહ્મણની લાજ લીધી તે કહે, નહિ તો તને આજનેઆજ ગરદન મારવામાં આવશે" ચંડાળણીએ આથી નહિ ડરતાં મોટા સાદથી જવાબ આપ્યોઃ—

"સાહેબ! હું આજ પ્રભાતમાં હાથમા સાવરણી ને માથે ટોપલી મૂકી બજાર વાળવા સારૂ જતી હતી, તેવામાં આ જટાશંકર મહારાજ સ્નાન કરી, હાથમા પૂજનની સામગ્રી લેઇ દેવપૂજા કરવા જતાં મને સામા મળ્યા તેમણે મને દૂરથી આવતી દેખી એકદમ મારા ઉપર ક્રોધાયમાન થઇ લાલ નેત્ર કરી હાથમાં જે આવ્યુ તે લેઇ છૂટું ફેંકવા માડ્યુ પણ આ મારી ટોપલીરૂપી ઢાલ આડી ધરવાથી મને વાગ્યુ નહિ. આ વખત તેમના શરીરમા ક્રોધરૂપી ચંડાળ ભરાયો હતો અને હુ બને ચંડાળણી માટે તે મારા સ્વામિ ખરા કે નહિ સાહેબ?!! (આવું ચંડાળણીનું બો-

લવુ સાંભળી સર્વે સમાજ ખડખડ હસવા લાગ્યો) આપે અમને બને જણને કચેરીમાં આણી મગાવ્યાં ત્યાં સૂધી તેમનામાંથી ક્રોધ ખસ્યો નહોતો માટે હુ પણ તેમનાથી ખશી નહોતી, પણ જ્યારે આપનાં વચન સૂણી તે બહુ શરમિંદા થયા, તે વખત તેમની આંખમાંથી લાલાશ ગટી, અને આખો ઢાળી નીચું જોયું એટલે મેં ક્રોધ ખસ્યો દીઠો તેથી હું પણ તેમનો છેડો મૂકી દેઇ આધી ખશી. મારો પતિ ક્રોધરૂપી ચડાળ ખસ્યો એટલે મારે પણ ખસ્યા વગર છૂટકો નહિ ! ! ”

રાજા—ચંડાળણી ! તારૂં કહેવું સત્યછે. અને તું બુદ્ધિશાળી છે માટે તને કાંઇ બક્ષિસ ઘટે છે પણ તું એક પંડિત વિપ્રનુ આટલુ બધુ અપમાન કરવાના સબબથી ગુન્હેગાર થઇ છે.

ચંડાળણી—સાહેબ, એ વિપ્ર વિદ્વાન છતાં § ઘણા ક્રોધી છે તેથી તેમનાથી કોઇ કોઇ વખત ઘણાજ ગાઢા કામ બને છે. એક વખત તેમણે તેમની સ્ત્રીને કૂવામાં ફાસી હતી પણ તે સારા ભાગ્યે બચી હતી. વળી એક વખત પોતે ગળાફાંસો ખાતા હતા પણ કોઇએ બચાવ્યા હતા. હુ એમને ઘેર હરરોજ જાજરૂ વાળવા સારૂ જાઉંછુ તેથી ઘણી વખત ક્રોધથી થતી એમની ફજેતીના ફાળકા જોઉછુ માટે મે એમના ભલાને સારૂજ આ ઉપાય યોજ્યો છે આટલી ફજેતીથી તે ક્રોધ તજે તો સારૂં, નહિ તો તેમના કોઇ વખત બૂરા હાલ થશે. પણ ખરી દવા કર્યા સિવાય

§ કેટલાએક માણસ એવા ક્રોધી હોય છે કે, માર્ગમા જતા કાંટો વાગ્યો હોય તો તેના ઉપર ક્રોધાયમાન થઈ તેને કરડી ખાય છે અથવા બાળી મૂકે છે આહાહા ! કેવો ક્રોધરૂપી કાંટો તેના હૃદયમાં ઉંડો ભોંકાએલો છે ! !

તેમનાથી ક્રોધાગ્નિની ઝાળ ઓલવાય તેમ મને લાગતું નથી

રાજા—ચંડાળણી ! ક્રોધની દવા હશે ખરી કે ?

ચંડાળણી—હા સાહેબ; આપણા શહેરના ગોરજી **જ્ઞાનવિજય** અને વૈદ્ય **બુદ્ધિસાગર** તેની દવા * સારી જાણે છે. રાજાએ ચંડાળણીના કહેવા પ્રમાણે બને જણને કચેરીમાં બોલાવ્યા અને કહ્યું કે, આપણા આ પંડિત જટાશંકર મહારાજને ક્રોધનું ઓસડ આપો. રાજાના કહેવાથી ગોરજીએ તેને એક જડીબુટ્ટી (લાકડું) આપીને કહ્યું કે, જ્યારે કોઇથી તકરાર ઉભી થાય ત્યારે અથવા કોઇ કારણથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થવા આવે ત્યારે એ ચૂસવી. અને વૈદ્યે એક જાતની એવી સ્વાદિષ્ટ ગોળીઓ આપી કે, જે પા કલાક સૂધી પણ પીંગળે નહિ. આ ગોળીઓમાંથી એક ગોળી તેવી વખતે મૂખમાં રાખવી. કદાપિ ગોળીઓ થઇ રહે તો હાથનો અંગુઠો ચૂસવો એટલે ક્રોધ ચઢશે નહિ. કદાપિ ક્રોધ ચઢવાની અગાઉથી ખબર ન પડે તો તેણે પોતાના માણસોને તથા મિત્રોને કહી મૂકવું કે તેવી વખતે

---

* સોક્રેટીસ નામે એક યુનાની પંડિત હતો. તેની પ્રકૃતિ જન્મથી ક્રોધી છતાં તેણે ક્રોધને વશ રાખવાનો ઇલાજ કર્યો હતો. તે એવી રીતે કે, તેણે તેના મિત્રોને કહી મૂક્યુ હતુ કે—" મને જ્યારે ગુસ્સે થતાં દેખો ત્યારે તરત ચેતવજો. " જેવા તેઓ તેને ચેતવણી આપે તેવોજ તે ચૂપ થઇ જતો હતો. ઝાન્ટીપી કરીને તેને એક મહા ક્રોધીને ખરાબ સ્ત્રી હતી તેણે એક વખત સોક્રેટીસનો ડગલો ફાડી નાખ્યો તોપણ તે બોલ્યો નહિ આથી સ્ત્રીએ ચીડાઇને તેને માર માર્યો તો પણ તે બોલ્યો નહિ; આથી વળી વધારે ચીડાઇને તેના ઉપર ગંદું પાણી રેડયું ત્યારે તે હસ્યો અને માત્ર એટલુંજ બોલ્યો કે, મારા ઉપર આટલી બધી ગર્જના થઇ ત્યારે એક ઝાપટું (વર્ષાદનુ) પડવું જોઇતુ હતુ ખરૂં ! ! ! (શાળોપયોગી નીતિગ્રંથ)

તે ચેતવણી આપે આ પછી જ્ઞાનવિજય સર્વેને બોધ આપવા સારૂ નીચે પ્રમાણે બે શ્લોક બોલ્યા —

श्लोक.

षड्दोषा पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता ।
निद्रा तंद्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥१॥

અર્થ:—નિદ્રા, સુસ્તાઇ, ભય, ક્રોધ, આળસ અને કામ મુલ્તવી રાખવાની ટેવ, એ છ વાનાં આબાદીની ઈચ્છા રાખનારે તજવાં.

श्लोक.

क्रोधो मूलमनर्थानां क्रोधः संसारवर्द्धनः ।
धर्मक्षयकरः क्रोध स्तस्मात् क्रोधं विवर्जयेत् ॥१॥

અર્થ—ક્રોધ અનર્થનું મૂળ છે, સંસાર વધારનાર છે અને ધર્મનો ક્ષય કરનાર છે માટે ક્રોધને તજવો.

ચંડાળણીમાં આવી બુદ્ધિ જોઈ રાજાએ તેને ઘણું દ્રવ્ય આપ્યું અને પેલા ગોરજી તથા વૈદ્યને પણ બુદ્ધિશાળી જાણી શિરપાવ આપ્યો. પછી ભરાએલો સમાજ વિસર્જન થયો.

જટાશંકર મહારાજે આપેલી ગોળીઓનો તથા જડીબુટ્ટીનો ઉપયોગ કર્યો તો તેથી તેનો ક્રોધ સમ્યો અને ત્યારથી ક્રોધી મટી શાન્તગુણી થયો; તેથી તેની વિદ્યા પ્રદિપ્ત થવા લાગી અને પંચમાં પૂછાવા લાગ્યો.

હિતશિક્ષા

ક્રોધ તણાં ફળ કડવાંરે કહીએ, રસ હળાહળ વીષજી;
સકળ સદ્‌ગુણને તેહ અભડાવે, છે ચંડાળ અધીશ.
સુણજો સરવેજી. ૪

---

(५) अभिमान रुपी मदोन्मत्त हाथी.[†]

"Vanity is a self-destroying viper.

માનચંદ શેઠની વાત.

અંધપુર કરીને એક નાનું ગામ હતું ત્યા શૂરચંદ કરીને એક વાણીઓ રહેતો હતો તે ઘણો શૂરવીર પણ ધરનો છેક ખાલી હતો. તેને માનચંદ કરીને એક દીકરો હતો. તે સ્વભાવે બહુ માની (અભિમાની) હતો. તેને તેના બાપે કોઇ શહેરમા મોકલીને સારી પેઠે લખી વાચી જાણે એટલો વિધાભ્યાસ કરાવ્યો હતો. આથી માનચંદ,

---

† કેટલાક હલકા માણસોનો ઉદય થાય છે તે વારે તેઓને અભિમાનરૂપી દુર્ગુણ ઉપજે છે અને આખરે ખરાબખસ્ત થાયછે. અભિમાન આટલાથી ઉપજે છે—

श्लोक.

ज्ञाने दाने बले धर्मे रुपेऽर्थे शत्रुमर्दने ।
समारंभे भवेद्यस्याभिमानेंह्याष्टधामतत् ॥ २ ॥

અર્થ:—જ્ઞાન, દાન, બળ, ધર્મ, રૂપ, ધન, શત્રુમર્દન અને સમારંભ એ આઠથી અભિમાન ઉપજે છે. જેઓએ અભિમાન કર્યું છે તેઓ ખરાબ થયા છે. જેમકે–૧ જ્ઞાન એટલે વિદ્યાના અભિમાનથી કુમુદચંદ્રાદિક પંડિતો પણ હાર્યા છે ૨ દાનના અભિમાનથી બળી રાજાએ રાજ્ય છોડયુ છે. ૩ બળના અભિમાનથી બાણાસુર મરાયો છે. ૪ ધર્મના અભિમાનથી બૌદ્ધો મરાયા છે ૫ રૂપના અભિમાનથી ઘણી સ્ત્રીઓનું હરણ થયુ છે.

માનમાંને માનમાં છેક ભાગી પડયો હતો ! કહ્યું છે કે-“ મૂળ ગિયાં ગાંડા અને વળી ભાંગ પીધી ” એ કહેવત પ્રમાણે મૂળ તો **માનચંદભાઇ** સ્વભાવે અભિમાની હતા અને વળી થોડી ઘણી વિદ્યા ભણ્યા એટલે તો પછી કહેવુંજ શુ ? ગામમાં કોઇ **માનચંદની** બરોબરી કરે એટલું ભણેલુ નહિ એટલે આ ભાઇ તો મોટા પંડિતની બરોબરીમા ગણાવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા અને આખરે પડિત પણ ગણાયા. કહેવત છે કે:—“ આધળામાં કાણો રાજિયો ” વળી કહ્યુ છે કે:—

श्लोक.

यत्रविद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि ।
निरस्त पादपेदेशे एरंडोपि द्रुमायते ॥ १ ॥

અર્થ—જ્યા વિદ્વાન માણુસ હોય નહિ, ત્યા અલ્પ બુદ્ધિ વાળો વખણાય છે—જેમ, ઝાડ વગરના દેશમા એરડો ઝાડ ગણાય તેમ

માનચદ પચીશ વરસનો થયો ત્યારે તેના પિતા મરણ પામ્યા. પછી કેટલેક વરસે દશાચક્રના અતિક્રમણે કરી તેની સ્થિતિમા ફેરફાર થયો. તે એટલે સૂધી કે પાસે પચીશ હજારની મૂડી થઇ. અસ્તોદય સ્વભાવિક છે. કહ્યું છે કે —

૬ ધનના અભિમાનથી નંદની લક્ષ્મી સમુદ્રમાં ગઈ છે. ૭ શત્રુમર્દનના અભિમાનથી જરાસંધ શત્રુના હાથ ચીરાયો છે. ૮ સગાર ભથી પણ ઘણા મરાયા છે. અભિમાનીનો ઉદ્‌ગાર સાંભળીને સાંભળનારના મનમા દ્વેષનો પ્રવેશ થાયછે પછી તેનુ અભિમાન ઉતારવાનો ઉપાય કરે છે માટે પડિતો કહે છે કે અભિમાન ન કરશો શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે—

દોહરો.

"ઉગ્રકાળ વિકાળની, પાંખ ઉદય ને અસ્ત;
નિશ્ચય તેની છાંયમાં, આવે વસ્તુ સમસ્ત. ૧"

માનચંદે "પંડિત"ની પદવી મેળવી હતી અને હવે "શેઠ"ની પદવી મેળવી એટલે પછી કાંઇ ગણા રહી! મૂળમાં તો ઘરમા ખાવા હતું નહિ અને હવે તો ગૃહસ્થમાં ગણાયા એટલે તો પછી ખૂબ અભિમાનમાં તણાયા!! જેની પાસે પૈસો હોય છે તે જાય છે ત્યારે તેને બહુ દીલગીરી થાય છે અને જેને નથી અને થાય છે તેને બહુ અભિમાન થાય છે. માનચંદ શેઠ, મૂળ તો અભિમાની હતા, વળી વિદ્યાનું અભિમાન થયું હતુ અને હવે વળી ધનનુ અભિમાન ભળ્યું, એટલે ત્રણે વાનાં મળવાથી તેત્રીસ ગણું જોર થયુ!! સહુથી ધનનુ અભિમાન વધારે ગણાય છે કહેવત છે કે—"સો રૂપીએ શેર દારૂનો કેફ." અત્યાર સૂધી તો વિદ્યારૂપી ઢાલ હાથમાં હતી અને હવે તો ધનરૂપી તરવાર હાથમા આવી એટલે તો પછી મેદાનમાં ઝૂઝવા નીકળી પડવાજ છે તો!

માનચંદ શેઠ તો ખૂબ માનમાં ગરક થઇ ગયા અને આખા ગામમા એકજ હુંજ છું એમ માનવા લાગ્યા. અને લોકોને દુઃખ પણ દેવા લાગ્યા. અભિમાનીનાં ચક્ષુ ઘણા તેજથી અંજાઇ જાય છે તેથી તે ગરીબ માણસની સ્થિ-

---

मदेव मामसतंमजदर्पे। विनयशरीराविनाशमसर्पम्।
क्षीणोदर्पाद्दशवदनोऽपि। यस्यनतुल्योभुवनेकोऽपि॥१॥

અર્થઃ—વિનય રૂપી શરીરનો વિનાશ કરનારા સર્પ જેવો અભિમાનરૂપી મદોન્મત્ત હાથી છે તેને તું તોડ આ ભૂવનમાં જેના જેવો બીજો નહુનો એવો રાવણ પણ અભિમાનથીજ મુઓ છે.

તિને જોઈ શકતો નથી. આવી રીતે કેટલાએક વરસ ચાલ્યું પછી તો તેમનું અભિમાન તેમને ખાઈ ગયુ. જેઓ અભિમાનરૂપી મદોન્મત્ત હસ્તીએ ચઢયા છે તે સર્વે ભોયપર પ્રછડાયા છે અને તેમાંથી કેટલાકનાં હાડકાં ખોખરાં થયાં છે અને કેટલાક મરણ પામ્યા છે. કહ્યું છે કેઃ—

મોતિદામ છંદ.

"ગયો પડી રાવણનો પણ ગર્વ,
સમા પર શત્રુ થયા જન સર્વ;
નકી થયું પ્રાણ તણું નુકસાન,
ભજો ભગવાન તજો અભિમાન.
કહો વળિ કયાં દુરજોધન કર્ણ,
મદોન્મત પામી ગયા પણ અર્ણ;
દીધાં દરરોજ સદાવ્રત દાન,
ભજો ભગવાન તજો અભિમાન."

આ પ્રમાણે **માનચંદ** શેઠનો પણ માન ઉતરવાનો વારો આવ્યો. એક દિવસે તે સંગ સુંઢાડીને જાત્રા કરવા સારૂ નીકળ્યો. માર્ગમાં જતાં અસૂર થવાથી સર્વે સાથ એક ગામમાં રાતવાસો રહ્યો. ત્યાં એક પુરૂષોત્તમ કરીને ગૃહસ્થ વાણીઆની દુકાનેથી સીધુ સામાન લાવીને **માનચંદ** શેઠે સર્વે સાથને જમાડયો અને રાત્રે એક ધર્મશાળામાં સર્વે સૂઇ રહ્યા.

મોડી રાતે **માનચંદ** શેઠનો ગુમાસ્તો, પુરૂષોત્તમ શેઠને સીધાના પૈસા ચૂકવી આપીને આવ્યો. એટલે તેને **માનચંદ** શેઠે પૂછયું કે, અલ્યા ! કેટલા રૂપીઆ ખર્ચ થયું ?

ગુમાસ્તો—શેઠજી ! એકસોને પચીશ રૂપીઆ.

માનચંદ—એટલા બધા રૂપીઆ શેમાં વાપર્યા ? તુ કાંઇ હિસાબમાં ભૂલતો તો નથી ? લાવ, હિસાબનો

કાગળ; હુ તપાસું. તમે લોકો હિસાબમાં શું સમજો. (એમ કહી ગુમાસ્તા પાસેથી હિસાબનો કાગળ લેઇ **માનચંદ** શેઠ તપાસવા લાગ્યા.)

કેટલીક વારે તેને માલૂમ પડ્યું કે, **પા જંઇ** પુરૂષોત્તમ શેઠને ભૂલથી વધારે અપાયો છે માટે તે પાછો લેવો જોઇએ, નહિ તો તે મને મૂર્ખમા ગણશે. અને ધારશે કે **માનચંદ** શેઠને તથા તેમના ગુમાસ્તાને હિસાબ ગણતાં આવડતો નથી માટે તે **પા જંઈ** પાછો લેવો જોઇએ. એમ વિચારી ગુમાસ્તાને કહે છે—અરે! મૂર્ખ! તેં આટલા વરસથી અમારા સરખા વિદ્વાનનાં પાસાં સેવ્યાં તો પણ તને હિસાબ ગણતાં આવડ્યો નહિ! જો, આ હિસાબમાં ભૂલ છે; તપાસ ફરીને! તારા જેવા અભણ ગુમાસ્તાઓ અમારી વિદ્વતા અને હોશીઆરીને માથે પાણી ફેરવી વાળે છે!!!

ગુમાસ્તો—શેઠ સાહેબ, મારા સમજવા પ્રમાણે તો ભૂલ નથી. મે ઘણી વાર લક્ષ રાખીને હિસાબ તપાસ્યો છે, છતાં લાવો ફરીથી તપાસું.

માનચંદ—તમે લક્ષ વાર લક્ષ રાખીને તપાસો અને અમે એક વાર ચક્ષ (ચક્ષુ) ફેરવી જઇએ; તોપણ તમે અમારા પાસંગમાં પણ આવો નહિ!! (એમ કહી કાગળ ગુમાસ્તાને આપે છે.)

આથી ગુમાસ્તાએ વધારે ધ્યાન આપીને હિસાબ તપાસ્યો પણ કાંઇ ભૂલ નીકળી નહિ; તેથી તે બિચારો ગરીબાઇથી બોલ્યો કે, શેઠ સાહેબ, ભૂલ તો મારા સમજવામાં આવતી નથી. તેમ છતાં આપ મોટા છો માટે ભૂલ હોય તો કહો એટલે હુ પુરૂષોત્તમ શેઠ પાસેથી તેટલા પૈસા પાછા લેઇ આવું. ભૂલચૂક તો વ્યવહારની મને લેવી દેવી

છે; એમાં તેમનાથી ના કહેવાય તેમ નથી.

માનચંદ—અરે! બેવકુફ, અજાણ; તું તો લોકોના આવા ને આવા હિસાબ ગણુનો હબશ!- આવા નાના હિસાબમાં તું ધુચાય છે ત્યારે મોટો હિસાબ તો તને શેનોજ આવડે! **જો આ પા જંઈની ભૂલ!!** આવી દીવા જેવી ભૂલ તને ન સૂઝી?

ગુમાસ્તો—શેઠ સાહેબ, એ કાંઇ ભૂલ કહેવાય નહિ. **પા જંઈ** કપાતો નથી તેથી અપાતો નથી, કાં તો લેનારનો જાય કે કાં તો આપનારનો જાય. વ્યાજના હિસાબમાં ૩॥ સૂધી સર વધે તો છૂટ મૂકીએ છીએ અને ૪ થી તે ૭॥ સૂધીનો પા (ગહીનો) મજરે લેઇએ છીએ. માટે એ ભૂલ કહેવાય નહિ.

માનચંદ—અરે! મૂર્ખ! શા વાસ્તે ભૂલ નહિ? વ્યવહારે લેવું ને વ્યવહારે દેવું. કહેવત છે કે-"લાખની બક્ષિસ પણ કોડીનો હિસાબ." માટે એ **પા જંઇ** પુરૂષોત્તમ સેઠ પાસેથી પાછો લેવો જોઇએ!

ગુમાસ્તો—શેઠ સાહેબ, આપે આ સંઘ ખાતે બે હજાર રૂપીઆ વાપરવા કાઢ્યા છે તેમાં **પા જંઇ** શી વિસાતમાં છે? વળી અહીંથી એ શેઠનું ઘર ઘણું દૂર છે તેથી ત્યાં જઇને આવતાં ઓછામાં ઓછા બે કલાક લાગે તેમ છે અને અત્યારે બાર ઉપર એક તો વાગી ગયો છે તો ત્યાં જઇને આવતાં ત્રણ વાગશે. અને આપણે તો ત્રણ વાગ્યા પહેલા ઉપડવું છે તો જઇને આવતાં ઢીલ થશે. વળી પુરૂષોત્તમ શેઠને અત્યારે ઉંઘમાંથી ઉઠાડવા એ પણ ઠીક નહિ. તે ધારશે કે, આટલી બધી મોડી રાતે **પા જંઇ** વાસ્તે **માનચંદ** શેઠે માણુસ મોકલ્યું તો એ કંજુસ હશે? માટે જેમ આપની મરજી. હુ તો આપના હુકમ પ્રમાણે

અમલ કરીશ.

માનચંદ—ભાઈ, જો; **પા જંઇને** તો કોણ લેખવે છે? એમાં તે શી વિસાત છે? હજારો રૂપીઆ ખર્ચ કરીએ છીએ તો એમાં શું? પણ એ **પા જઇની** ભૂલમાં તો આપણી કિમ્મત થશે! તને તો હિસાબ ગણતાં આવડતો નથી એટલે ચાનક લાગતી નથી. પણ તારી સાથે અમારે પણ મૂર્ખ બનવું? આપણામાં જે ખરો હિસાબી હોય છે તે એક બદામની ભૂલ વાસ્તે આખી રાત દીવો બાળી ઉજાગરો વેઠે છે એ તુ જાણતો નથી? માટે પાચ પચીશ રૂપીઆનુ નુકસાન થાય તો ખેર! પણ મૂર્ખમાં ન ખપવું. માટે બેસ; હું પુરૂષોત્તમ શેઠને કાનની બુટો પકડાવીને ભૂલ કબુલ કરાવીશ. અને **પા જંઇ** લેઇને હગણાં પાછો આવીશ. એ પણ જાણે તો ખરો કે આવા હિસાબી દુનીઆમા પડ્યા છે!!

એમ કહી ઘોડા ઉપર સાજ માડવાનુ ગુમાસ્તાને કહ્યું અને પોતે ત્યા જવા સારૂ ઉંચી જાતનો પોશાક તથા તમામ ઘરેણાં પહેર્યા, જાણે કે કોઈ છાબેલો બણી ઠણીને વરઘોડામા જતો ન હોય! **માનચદ** શેઠને વિદ્વતાઇ સાથે ગૃહસ્થાઇ બતાવવાનું પણ અભિમાન થયું. ગુમાસ્તો સાજ માંડીને ઘોડાને લાવ્યો એટલે **માનચંદ** શેઠે તે ઉપર બેશીને ચાલવા માંડયું. પછી—

ગુમાસ્તો—શેઠ સાહેબ, પુરૂષોત્તમ શેઠનુ ઘર ઘણું વેગળું છે અને માર્ગમાં જતાં ભય પણ ઘણો છે તેમ આપની પાસે જોખમ પણ ઘણું છે માટે સાથે એક વોળાવાને લેઇ જાઓ.

માનચંદ—અરે! *અમે આવા દૈત જેવા છીએ

* અભિમાની પોતાને "હું" એમ કહે નહિ; "અમે" કહે

અને ભય શું કરનાર છે? તારા જેવા †માયકાંકલા નથી કે ડરી જઇએ? અમે તો સિંહબચ્ચા!! કદાપિ દસ માણુસ હોય પણ તેઓને અમે એકલા પૂરા પડીએ તેવા છીએ. અમારા બાપ તો લડાઇમાં ચઢતા અને હજારો માણુસોના ઘાણ કાઢી નાખતા! આજ પણ ઘણા લોકો તેમની તારીફ કરે છે. અમે પણ તેમના પુત્ર છીએ તો અમારે વેળાવાની કાંઇ જરૂર નથી. આ હમણાં *સ્હાત્ય વારમાં ત્યાં જઇને પાછા આવીએ છીએ! તેમ છતાં કદાપિ ત્યાંથી આવતા વાર થાય તો તમે સર્વે ત્રણ વાગે ઉપડી જજો. અમારી વાટ જોશો નહિ તેમ અમારી કાંઇ ફિકર પણ રાખશો નહિ. અમે તમને વાંસેથી આવી મળીશું એમ કહી ઘોડાને ચાબુક મારી પુરૂષોત્તમ શેઠના ઘર તરફ દોડાવી મૂક્યો.

માનચંદ શેઠ અરધી કલાકમાં પુરૂષોત્તમ શેઠને ઘેર પહોંચ્યા અને ત્યાં જઇને તેમને સાદ પાડવા લાગ્યા. સાદ પાડી પાડીને ઘાંટી બેશી ગઇ પણ પુરૂષોત્તમ શેઠ પાછલી પડાળે સુખદ સજ્જા (શય્યા)માં નિદ્રાવશ થયેલા તે જાગ્યા નહિ તેમ બીજું કોઇ જાગતું નહિ હતું કે શેઠને જગાડે. છેવટે એક કલાક વારે તેમની સ્ત્રી જાગી અને શેઠને ઉઠાડ્યા પુરૂષોત્તમ શેઠ બેબાકળા ઉતાવળા ઉતાવળા આંખો ચોળતા ચોળતા બહાર આવ્યા આ ગભરાટ ને ઉતાવળમાં બિચારા પડી ગયા અને જરા વાગ્યું પણ ખરૂં! બહાર આવીને જુએ છે તો **માનચંદ** શેઠને ઘોડા ઉપર બેઠેલા દીઠા (ખરૂં કહીએ તો અભિમાનરૂપી મદોન્મત્ત હાથી ઉપર બેઠા હતા.) તેથી વિચાર્યું કે, કાંઇક જણસભાવ જોઇતી હશે માટે આ ત્યારે આવ્યા હશે તેથી બોલ્યા ચાલ્યા વગર કમાવાની લા-

† છેક નિર્બળ. * પળવાર, ઘણીજ થોડી વાર.

લચે મો ધોઇ લૂગડાંલત્તા પહેરી બેઠા અને માનચંદ શેઠને માન પાન આપીને બેસાર્યા. ત્યા ત્રણ વાગ્યાનો ટકોરો થયો.

પુરૂષોત્તમ—કેમ શેઠજી, આટલી મોડી રાતે પધારવું થયુ? શુ જોઇએ છીએ?

માનચંદ—શેઠજી, કાંઇ જોઇતું નથી. પણ આપણા હિસાબમાં ભૂલ છે માટે તે તપાસો.

પુરૂષોત્તમ—શેઠજી, મે ખાતરીથી હિસાબ ગણેલો છે અને કાઇ પણ ભૂલ નથી વળી તમારો કાગળ પણ મે જોયો હતો તેમા આપણા બનેનો સરવાળો મળતો હતો.

માનચંદ—અમે તો તમને હોશીઆર જાણતા હતા પણ તમે પણ અમારા ગુમાસ્તા જેવાજ જણાઓ છોને!! ભૂલ ન નીકળે તો અમારૂં કાંઈ કલમ કરીએ!! અમે હજારો રૂપીઆ ભણવા પાછળ ખર્ચ્યા છે અને ઘણી મહેનતે વિદ્વતા મેળવી છે તો શું અમને તમારા જેટલુ નહિ આવડતુ હોય? વાગનાર! જોજો, અલ્પ જ્ઞાન વાળો કેવો છલકાઇ જાય છે!! કહ્યુ છે કે—

દોહરો.

“જે પામે જન પૂણતા, તે ન કદી ફૂલાય;
પૂરો ઘટ છલકાય નહિ, અધુરો ઘટ છલકાય.૧”

પુરૂષોત્તમ—શેઠજી, મારા સમજવા પ્રમાણે ભૂલ જણાતી તો નથી તેમ છતાં હોય તો કહો એટલે તેટલા પૈસા હું તમને આપું કારણ કે તમારે જવાની ઉતાવળ હશે.

માનચંદ—જુઓને આ નામું: **પા જંઇની ભૂલ** છે. લાવો તમારૂ નામુ અમે તપાસીએ.

પુરૂષોત્તમ—(મનમા જરા હસીને) ભલા પરમેશ્વર! આવા પણ લોભી દુનીઆમા પડયા છે ખરા! **પા**

જંઇ વાસ્તે આટલી મોડી રાતે ચોરનો ભય નહિ ગણતા એકલો આવ્યો છે. (ચાહન)—માનચંદ શેઠ, હું તો તમને *સફરી જાણતો હતો પણ તમે તો છેક કંજુસ અને લોભી જણાઓ છો. આટલી મોડી રાતે એકલા અહીં આ-વ્યાછો અને સાથે માણસ પણ લાવ્યા નથી.

માનચંદ—શેઠજી, અમે લોભને અર્થે અહીં આવ્યા નથી. **પા જંઇ** તો હીંડતાં નાખી દઇએ છીએ. જુઓને આ સંઘ ખાતે અગને ઓછામાં ઓછા બે હજાર રૂપીઆ ખર્ચ લાગશે. એ સિવાય અમે બાર મહીને બસો રૂપીઆ ધર્માદા ખાતે વાપરીએ છીએ પણ "લાખની બક્ષિસ ને કોડીનો હિસાબ." ભૂલ ચૂક તો વ્યવહારે લેવી દેવી છે. આ-પણ ગણિત બાંધનારે કેવી બુદ્ધિ વાપરી છે કે, બદામ, વીસવાસી, અને ઉપવીસવાસી પણ હિસાબમાં ગણાયછે. કેમ છૂટ મૂકતા નથી? કદાપિ **બે બદામની** હિસાબમાં ભૂલ આવે છે તો તે ખોટો કેમ ગણાયછે? તો આ **સવા છ બદામની ભૂલ** અમે જવા દઇએ તો તમે અમને મૂર્ખમાં ગણો કે નહિ? વળી અમે ભૂલીએ ત્યારે પંડિત શેના? તમે કહોછો કે—"મોડી રાતે એકલા આવ્યા" પણ અમે ચોરથી તો બીતાજ નથી. અમારા બાપ તો મોટી મોટી લડાઇઓમાં ચઢતા તો અગારામાં ગાત્ર અહીં એકલા આવવાનુ શૂરાતન પણ ન હોય? અમારે કાઇ માણસની ખોટ હતી કે સાથે ન લાવીએ પણ લોકો ધારે કે શૂરચંદ શેઠના દીકરા આવા બીકણ હશે!!

પુરૂષોત્તમ—(મનમાં) આ તો કોઇ કેવળ મિથ્યા-ભિમાની જણાય છે. (ચાહન)—શેઠજી, ખરૂ કહોછો. **લ્યો આ એક જઈ.** અને હવે તમે તાકીદથી જાઓ કારણ

* ઉદાર મનનો.

કે તમે કહેતા હતા કે સંગ ત્રણ વાગ્યે ઉપડવાનો છે તો ત્રણ ક્યારનાએ વાગી ગયા છે અને સંગ ચાલતો થયો હશે તો તમારે છેટું પડશે.

માનચંદ—શેઠજી, અમારે શી કમીના છે? અમને ક્યાં ગળતું નથી તે તમારો પા જંઇને બદલે જઈ લઇએ? અમે કાંઈ એવા લોભી નથી માટે તમે તમારૂ નામું **તપા**-સો અને ભૂલ નીકળે તો આપો. ઢીલ થશે તેની કાંઇ ફિ-કર નથી. અમે પાછળથી સંઘને પહોંચીશું.

પુરૂષોત્તમ—શેઠજી, ભૂલ તો ખરી છે પણ અત્યારે હું તમને પા જંઇ શી રીતે આપું? પા જઇની બદામો આપત પણ ઘરમાં છે નહિ તો ક્યાં લેવા જઉં? માટે કાં તો એક જંઇ લ્યો અથવા તે લેવો ન ઘટતો હોય તો પા જંઇ બક્ષિસ કરો

માનચંદ—જંઈ લઇએ તો લોભી ગણાઇએ અને બક્ષિસ કરીએ તો મૂર્ખ ગણાઇએ માટે એમ તો ન બને.

પુરૂષોત્તમ—(મનમાં) આ મિથ્યાભિમાનીથી વાદવિ-વાદ કરવામાં સાર નથી માટે ગમે તેમ કરીને પણ એનું મન મનવવું જોઇએ. નહિ તો એ કેડો મૂકનાર નથી કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

“અભિમાનીને ઉચરતાં, છે સર્વે ગમ છૂટ;
અંતે આપણ થાકિયે, કરતાં માથા કૂટ. ૧”

(મોહન)—શેઠજી, તમે મારી પાસે **પોણી પાઈ અ-થવા સવા છ બદામો** માગો તો મહેરબાની કરીને એક પાઈ લ્યો. અમારી બે બદામો તમારી પાસે વધે તે કોઇ ગરીબને આપી દેજો. એમ કહી મહા મહેનતે પુરૂષોત્તમ શેઠે **માનચંદ** શેઠને **એક પાઈ** વળગાડી.

માનચંદ શેઠ પાઈ લેઇને ફૂલાતા ફૂલાતા ઘોડે ચઢયા અને જુહાર કરીને ચાલવા માંડયું એટલે પુરૂષોત્તમ શેઠે વિચાર્યું કે, અત્યારે લગભગ પાંચ વાગવા આવ્યાછે તો સંગ ઘણો વેગળો નીકળી ગયો હશે અને આની પાસે જોખમ પણ ઘણું છે તો એ બિચારો માર્યો જશે. એમ વિચારી કહ્યું કે—**માનચંદ** શેઠ, તમારો સંગ ઉપડીને આઘો ગયો હશે અને તમારી પાસે જોખમ પણ ઘણુંછે, વળી આગળ જગો ભયંકર છે માટે આ અમારા માણુસને સાથે લેઇ જાઓ. અમારૂં માણુસ છે તે તમારૂંજ છે તમારે તેને કાંઇ પૈસા આપવા પડે તેમ નથી.

માનચંદ—અમને કયાં મળતું નથી તે તમારૂં માણુસ લેઇ જઇએ? અમારે લાવવું હોત તો અમારે કયાં ખોટ હતી! વળી અમારે અહીંથી લેઇ જવું હોય તો અમને કયા પૈસા મળતા નથી કે તમારૂં સપાડું (ઉપકાર) ચઢાવીએ?

પુરૂષોત્તમ—શેઠજી, સપાડું કાંઇ ચઢશે નહિ. અને ચઢતું હોય તો તેના પૈસા તેને આપજો. પણ તમે માણુસ લીધા વગર જશો નહિ કારણ કે રસ્તો ઘણો ભયંકર છે, પછી તો જેમ તમારી મરજી

માનચંદ—અમારા તરફની તમે કાંઇ પણ ફિકર રાખશો નહિ. અમે એકલા સોને પૂરા પડીએ તેવા છીએ અને અમે તો રાત્રેજ મુસાફરી કરીએ છીએ. એમ કહી ઘોડો હાંકી મેલ્યો. કહ્યું છે કે.—

દોહરો.

"અભિમાની મત આપનો, મૂકે નહિ તલ માત્ર;
તે માટે તેથી હઠે, શાણા લોક સુપાત્ર. ૧"

માનચંદ શેઠ, મનમાં મલકાતા મલકાતા ચાલ્યા

જાય છે અને કહે છે કે, હું કેવો હોશીઆર કે પેલાને ભૂલ કબૂલ કરાવી! એ તો ગિચારો મારી વિદ્વતા અને મારો પોશાક તથા ઘરેણું ગાંઠું જોઈનેજ દિંગ થઈ ગયો હશે કે વાહ! આવા પણ શરીર, વિદ્યાવંત અને ધનવત પુરૂષ પણ દુનીઆમાં વસે છે ખરા!! એમ વિચાર કરતો કરતો ચાલ્યો જાય છે એટલે તેણે એક કોતરમાં આઘેથી પાંચ માણસો હથીઆરબંધ બેઠેલા દીઠા. તેને દેખીને તે જરા ડર્યો તો ખરો પણ હિમ્મત રાખીને બોલ્યો કે-અહ્યોx! તમે અહીં કેમ બેઠાછો? તમે તમારા રસ્તે ચાલ્યા જાઓ, નહિ તો માર્યા જશો. અમે વાણિયા છીએ પણ તમારા જેવા સોનો પણ ભો રાખતા નથી તો તમે પાચ શી ગણતરીમાં છો? અમે શૂરચંદ શેઠના દીકરા માનચંદ શેઠ! અમારા બાપ તો સો સો માણસોને ઝુડી નાખતા તો અમે પણ તેમના પુત્ર છીએ.

ચોરોએ વિચાર્યું કે—આ તો વાણિયો છે માટે જખ મારે છે! પણ અભિમાની છે એટલે લૂગડાલત્તાં એકદમ આપશે નહિ માટે જરા હાડકાં ખોખરા કરવા પડશે—તેથી તેઓએ બીજાઓને બોલાવવા સારૂ બૂમ પાડી કે—"xઅહ્યો! આકડે *મધ—આકડે મધ!!" આ સાભળી બીજા પાંચ ચોરો આવ્યા અને દસ મળીને માનચંદશેઠને

x મજુરવર્ગ અને બીજા હલકા વર્ગના લોકોમાં એકબીજાને બોલાવવા સારૂ વપરાતો શબ્દ.

* લૂટ કરતાં તેઓ બીજા લૂંટારૂઓને બોલાવવા સારૂ આકડે મધ, કંથેરે મધ, એમ બોલી સમશા કરે છે. તેમાં આકડે મધનો અર્થ એવો છે કે, થોડી મહેનતે લૂટી શકાય તેમ છે માટે તેઓ હથિયાર રાખ્યા વગર ભેળા થાય છે અને કંથેરે મધ કહ્યું હોય તો તેઓ લૂટનુ મુશ્કેલ જાણી હથિયાર સજીને આવે છે.

લાકડીઓના ઝપાટા મારવા લાગ્યા. ખૂબ માર પડવાથી લોહી લુહાણ અને અધમુઓ થઇ ઘોડા ઉપરથી હેઠો પડ્યો એટલે ચોરોએ તેનો સરસામાન તથા ઘોડો લેઇ લીધો અને ઘરેણાંગાઠાં ઉતારી લીધાં અને માત્ર એક પહેર્યા પોતિયાભેર કરી મૂક્યો ! !

ચોરોએ **માનચંદ** શેઠને લૂટીને ચાલવા માંડયું પણ જે અભિમાની છે તે છેક મરતાં સુધી પણ પોતાનુ અભિમાન મૂકતો નથી. કહેવત છે કે-" દોરડી બળે પણ દોરડીનો આમળો ન ભાગે " આટલું વાગવા છતાં તે બોલ્યો કે, અરે લુચ્ચાઓ ! તમે અમારો સામાન પાછો આપો. નહિ તો અમે તમને ખરાબ કરીશુ અમે તમને સારી પેઠે ઓળખીએછીએ.

ચોરોએ વિચાર્યું કે—સાળો અભિમાની છે માટે રખેને પાછળથી આપણને ખરાબ ન કરે; તેથી પાછા વળીને **માનચંદ** શેઠને રામશરણ કર્યા ! જોજો; અભિમાનનુ ફળ ! ! સંઘ સંઘને ઠેકાણે રહ્યો ને અહીં શેઠના મડદાને કાગડા, કૂતરા ને ગીધે ફોલી ખાધુ. માટે:—

દોહરો.

મમત કરે સમતા તજી, ખોટી રાખે મામ;
જે જિહાં તે તિહાં રહે, કાંઇ ન આવે કામ. ૧

હિત શિક્ષા.

હુંપદ રૂપી ઉન્મત્ત હસ્તી, ચઢશે તે પછડાશેજી;
પૂર્ણ ભર્યો છલકે નવ જાશે, આછકલો છલકાશે.
સુણજો સરવેજી. ૫

---

(६) "अति लोभ ए पापनुं मूळ" अने "कपट त्यां चपट."

"The greedy are always miserable."

તૃષ્ણારામ બ્રાહ્મણની વાત.

તૃષ્ણારામ કરીને એક મહા ગરીબાવસ્થાનો બ્રાહ્મણ હતો. તેને કાંઇ સંતાન નહોતું; માત્ર સ્ત્રી પુરૂષ બેજ હતા.

તૃષ્ણારામ ભિક્ષાવૃત્તિ કરી લાવી તેમાં માંડ માંડ પોતાનુ ગુજરાન ચલાવતો હતો પણ સ્વભાવે બહુ લોભી હતો તેથી ભિક્ષાવૃત્તિ કરીને થોડું ઘણું જે કાંઇ લાવતો તેમાથી દુઃખ વેઠીને પણ બચાવવા પ્રયત્ન કરતો હતો.

એક દિવસ તેની સ્ત્રીને સુવાવડનો સમય નજીક આવવાથી સ્ત્રીએ તેને કહ્યું કે—સ્વામિનાથ! મારે હવે થોડા દિવસમાં સુવાવડનો સમો આવવાનો છે માટે સુવાવડ સારૂ ૫–૭ રૂપિયાની ત્રેવડ કરો તો ઠીક. મેં સાભળ્યું છે કે, આપણા દરબારમા કોઇ રાજા પધાર્યા છે તેમને એવો નિમ છે કે, સવારના પહોરમાં જે બ્રાહ્મણ પહેલો આશિર્વાદ દે તેને એક સોના મહોર આપવી. માટે તમે કાલ સવારમાં વહેલા ઉઠીને આશિર્વાદ દેવા જાઓ.

તૃષ્ણારામ—બહુ સારૂ સારે, કાલ સવારમાં મને વહેલો ઉઠાડજે.

બીજે દિવસે સવારમાં વહેલો ઉઠીને તૃષ્ણારામ પેલા પરદેશી રાજા પાસે ગયો અને આશિર્વાદ દેઇ બોલ્યો કે, મહારાજાધિરાજ! ગોબ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ! હુ ઘણો ગરીબ બ્રાહ્મણ

છું અને ભિક્ષાવૃત્તિ કરૂંછું પણ તેમાં મારૂં ખાધાખર્ચ પૂરૂં થતું નથી અને સ્ત્રીને સુવાવડનો સમય નજીક છે તેથી આપને જાચવા આવ્યોછું માટે કૃપા કરો તો સારૂં.

આથી રાજાએ તેની ગરીબાઇ જોઇને સહુને એક મહોર આપતો હતો પણ આને બે મહોરો આપી.

તૃષ્ણારામ બે મહોરો લેઇને ઘેર આવ્યો પણ આથી તેની તૃષ્ણા મટી નહિ પણ ઉલટી વધી. અને બીજે દિવસે પણ આશિર્વાદ દેવા જવાનો ઠરાવ કર્યો.

બે મહોરો પાસે થઇ અને ત્રીજી મહોર મેળવવાની લાલચે* તેને રાત્રે ઉંઘ આવી નહિ અને કોઇક વહેલો જઇને આશિર્વાદ દેઈ મહોર લેઇ આવશે એવા ડરથી અને મહોર લેવાની જંખનાથી તે રાત્રે ઝબકીને જાગતો હતો. આવી હાલતમાં તેને રાતની ખબર નહિ પડવાથી અરધી રાતે ઉઠીને રાજદરબાર તરફ ચાલ્યો. આગળ જતાં ચબૂતરે તેને સિપાઇએ રોકયો અને પૂછયું કે, કોન હે? તૃષ્ણારામે કહ્યું કે, હું બ્રાહ્મણ છું અને મારા ધંધે જાઉં છું (આશિર્વાદ દેવાનુ નામ દેઇશ તો કોઇક બ્રાહ્મણ સાંભળશે તો મારા પહેલાં જઈને આશિર્વાદ દેઈ મહોર લેઇ આવશે એમ ધારી આશિર્વાદ દેવાનુ નામ દીધું નહિ.)

---

* જેમ જેમ ધન મળતું જાય છે તેમ તેમ લોભી જનનો લોભ વધતો જાય છે. અને લોભ વધ્યો એટલે તે છતે પૈસે શોચ કરી સૂકાય છે. લોભ આંખે અંધ છે પણ પાંખ ગરૂડની છે. પાપનો બાપ લોભ છે અને તેનો ભાઇ ક્રોધ છે. ક્રોધને ચંડાળ કહે છે તો આને પણ ચંડાળ સમજવો. જેમ ક્રોધાવેશમાં કાંઈ સૂઝતુ નથી અને સગાંનો સંબંધ ગણાતો નથી તેમ લોભાવેશમા પણ કાંઈ સૂઝતુ નથી અને સગાનો સંબંધ પણ ગણાતો નથી. લોભી સગા ભાઇને પણ મારી નાંખે છે.

આથી સિપાઇને વહેમ પડવાથી તેને ચોર બનાવી કોટવાળ પાસે લેઇ ગયો. કોટવાળે તેને લાગલોજ જેરબંધનો માર મારવા માંડયો. અને પૂછ્યું કે, આટલી મોડી રાતે ક્યાં જતો હતો? આ વખતે પણ તૃષ્ણારામે "મારા-ધણે" એમ કહ્યું તેણે એમ ધાર્યું કે કોટવાળ બે ચાર જેરબંધ મારીને હમણા કાઢી મૂકશે પણ જો આશિર્વાદ દેવાનુ નામ દેઇશ તો કોઇક મહોર લેઇ આવશે. આથી કોટવાળે તેને વધારે માર મારવા માંડયો અને વધારે પૂછગાછ કરવા માંડી. આવી રીતના કોટવાળના મારથી તે છેક ગાભરો બની ગયો અને ગુન્હેગારની માફક ધ્રુજવા તથા ગલ્લાં તલ્લાં (ભાગ્યો તુટયો જવાબ) બોલવા લાગ્યો. આથી કોટવાળની ખાતરી થઇ કે નક્કી તે ચોર છે. તેથી તેને હાથે પગે ડસકલા પહેરાવી કેદખાનામાં પૂર્યો.

બીજે દિવસે સવારમાં કોટવાળે ચોરને શિક્ષા થવા સારૂ પોતાના અભિપ્રાયના કાગળ તથા બે સિપાઇઓ સાથે તૃષ્ણારામને રાજા પાસે મોકલ્યો. આ વખત રાજા નહિ હોવાથી પ્રધાને બિન તપાસે કોટવાળના લખાણુથી તેના બને હાથનાં કાંડાં કાપવાનો હુકમ કર્યો.*

તૃષ્ણારામને બે સિપાઇઓ કાંડાં કાપવા સારૂ કચેરીમાંથી બહાર લેઈ જતા હતા, તેવામાં તેના નસીબે રાજા રથમા બેશીને શહેરમાં ગયેલા તે પાછા આવતાં સામા મળ્યા. કહેવત છે કે-"આખર સત્ય તરે." તૃષ્ણારામે વિચાર્યું કે, કાડાં કાપશે એટલે છવના મૂઆજ છીએ તો! માટે મરશું તો ખેર એમ વિચારી રાજાની ગાડીના ચીલામાં પડયો અને "ફરિયાદ! ફરિયાદ! બીન તપાસે બીનગુન્હેગાર બ્રાહ્મણ માર્યો જાય છે!" એમ મોટા સાદથી બોલવા લાગ્યો

* આ સમયમાં ચોરનાં કાંડાં કાપવાનો કાયદો હતો.

આ સાંભળી રાજાએ તેને તેના કામનો તપાસ કરવાની હીમત આપી ત્યાંથી ઉઠાડ્યો અને તેને હજુરમા લાવવાની સિપાઇઓને આજ્ઞા કરી.

રાજા રાજ્યાસને બિરાજ્યા એટલે સિપાઇઓએ તેને લાવી રજુ કર્યો. રાજાએ તેને કહ્યું કે તારી અથઇતિ હકીકત સાચે સાચી કહે સાચું બોલીશ તો છોડી મૂકી શિરપાવ કરીશ અને જૂઠું બોલીશ તો ફાંસી દેવાનો હુકમ કરીશ

તૃષ્ણારામે કહ્યું કે, રાજાધિરાજ! ગૌબ્રાહ્મણપ્રતિપાળ! હું સાચેસાચું બોલીશ. હું ઘણોજ ગરીબ બ્રાહ્મણ છું અને ભિક્ષાવૃત્તિ કરી મહા મહેનતે મારૂં ગુજરાન ચલાવું છું. ભિક્ષાવૃત્તિમાં ખાતાં કાંઇ ઉગારો પડતો નથી અને સ્ત્રીને સુવાવડનો સમય નજીક આવવાથી તેના ખર્ચને સારૂ થોડા રૂપીઆની જરૂર હતી તેથી મહોર લેવાની આશાએ આપને ત્યાં પધારેલા રાજાધિરાજને આશિર્વાદ દેવા સારૂ વહેલો ઉઠીને આવતો હતો. રાતની ખબર નહિ પડવાથી અરધી રાતે ઉઠયો તેથી રસ્તામાં ચાલતાં ચબૂતરે (સિપાઇ સામી આંગળી કરીને) આ જમાદાર સાહેબે મને રોકયો અને પૂછ્યું કે કયાં જાયછે? ત્યારે મે આશિર્વાદ દેવાનું નામ નહિ દેતાં બાધાભારે "મારે ધંધે જાઉંછુ" એમ કહ્યું. કારણ કે મેં એમ જાણ્યું કે આશિર્વાદ દેવાનું નામ દેઇશ તો કોઇક બ્રાહ્મણ સાંભળશે તો તે ઉઠીને મારા પહેલાં જઇને આશિર્વાદ દેશે આથી જમાદાર સાહેબે મને કોટવાળ સાહેબ પાસે મોકલ્યો; ત્યાં પણ મેં ઉપલા કારણથીજ "મારા ધંધે જાઉછું" એમ કહ્યું, તેથી તેમણે મને ચોર બનાવી ડસકલા પહેરાવી કેદખાનામાં રાખ્યો અને જોરબધનો માર માર્યો. સવારમાં કોટવાળ સાહેબે મને કચેરીમાં મોકલ્યો. પણ આપ સાહેબ નહિ હોવાથી પ્રધાન સાહેબે બીન તપા-

સે મને ગુન્હેગાર ઠરાવી મારા હાથનાં બને કાંડાં કાપવાનો હુકમ કર્યો કાંડાં કાપવા સારૂ સિપાઇઓ મને લેઇ જતા હતા તેવામાં આપ મારા નસીબે સામા મળ્યા. રાજાધિરાજ! આ હકીકત મેં ખરેખરી કહી છે. હવે ચાહે તો મારો અને ચાહે તો ઉગારો.

બ્રાહ્મણનું કહેવું રાજાને ખરૂં લાગવાથી તેને તરત ડસકલા કાઢી નખાવી છૂટો કર્યો અને તેની નિર્ધનાવસ્થા તથા તેના ઉપર ગુજરેલો જૂલમ જોઇ રાજાને દયા આવી તેથી તેનાથી ઉચકાય તેટલુ દ્રવ્ય, ખજાનામાંથી લેવાને પોતે ફરમાશ કરી

રાજાના હુકમ પ્રમાણે તૃષ્ણારામને સિપાઇઓ દ્રવ્ય-ખજાને લેઇ ગયા. આ વખત તૃષ્ણારામની તૃષ્ણા વધતી ચાલી અને તૃષ્ણારૂપી જળમા તણાવા લાગ્યો!

પ્રથમ તેણે વિચાર્યું કે, એક હજાર રૂપીઆ લેઉં તો સ્ત્રીની સુવાવડ તથા છોકરૂં સાપડશે તેનુ ઘરેણુ ગાંઠુ થશે અને વળી જો દીકરો અવતરશે તો તેને ઉપવિત (જનોઇ) દીધાનું ખર્ચ પણ રૂડી રીતે નીકળશે વળી વિચાર્યું કે એટલે તો પૂરૂ નહિ થાય માટે ચાર હજાર લેઉં તો ઘર ફરીથી કરાવું અને દીકરાને પરણાવું તથા સ્ત્રીને સારૂ ઘાટ ઘડાવું. વળી વિચાર્યું કે દશ હજાર લેઉં તો સારૂ ઘેર એક ચાકર રાખીશ અને નવી લાડી પરણીશ અને એક ગાડી રાખી-શ. વળી વિચાર્યું કે વીશ હજાર લેઉં તો સારી રીતે વેપાર રોજગાર કરી પ્રસિદ્ધ થાઉં અને નાતમાં મોટો વરો કરી ભારે જશ લેઉં. વળી વિચાર્યું કે એટલા રૂપીઆમાં તો લાખો વેપાર ચાલે નહિ માટે પચાશ હજાર લેઉં તો સારી રીતે વેપાર રોજગાર ચાલે વળી વિચાર્યું કે એટલા રૂપી-આ તો થોડા વરસમા ખાતાં વાપરતાં ખૂટી જાય તો રાજા

ફરી ફરીને રીઝે નહિ માટે મારી જીંદગાનીમાં ખાતાં વાપરતાં ખૂટે નહિ એટલું દ્રવ્ય લેઉં. એ જીંદગાનીના ખર્ચનો હિસાબ ગણતાં એક લાખ રૂપીઆ સુધી ચઢયો અને એનો હિસાબ ગણવામાં એક પહોર વખત વહી ગયો. આટલાથી પણ બ્રાહ્મણનો લોભ સમ્યો નહિ તેણે વિચાર્યું કે આટલું દ્રવ્ય તો હું જીવું ત્યાં સુધીજ ચાલે તો મારા મૂઆ પછી મારાં છોકરાને ભીખ માગવા જવું પડે એ ઠીક નહિ માટે મારી સાત પેઢીઓને ખાતાં વાપરતાં ખૂટે નહિ એટલું દ્રવ્ય લેઉં. જ્યારે પોતાની જીંદગાનીના ખર્ચનો હિસાબ ગણતા એક લાખ રૂપીઆ સુધી ચઢયો ત્યારે સાત પેઢીના ખર્ચના હિસાબની તો સંખ્યાજ શેની આવડે! આખરે આખો ખજાનો ઉપાડી જવાને ધાર્યું અહાહા! તૃષ્ણા જળના મહાસાગરમા શી ભરતી આવેછે?! કહેવતછે કે— "લોભને થોભ નથી." વળી કહ્યુંછે કે—"દ્રવ્ય થોડુંછે પણ તૃષ્ણા અનત છે" આખી દુનીઆનું દ્રવ્ય એકઠું કરીએ પણ એક માણસની તૃષ્ણા મટે નહિ. સુંદરદાસે કહ્યુંછે કે—

ઇંદવ છંદ.

" જો દશ વીશ પચાશ ભયે શત-
હોઈ હજાર તુ લાખ મગેગી;
કોટિ અરબ્બ ખરબ્બ અસંખ્ય,
ધરાપતિ હોનકિ ચાહ જગેગી;
સ્વર્ગ પતાલકુ રાજ કરેં તૃસના—
અધિકી અતિ આગ લગેગી;
સુંદર એક સંતોષ બિના સઠ,
તેરિતુ ભૂખ કબુ ન ભગેગી. ૧ "

બ્રાહ્મણને વિચારમાં ને વિચારમા બે પહોર થઇ ગયા પણ દ્રવ્ય કેટલું લેઉં તેની સૂઝ પડે નહિ. તેથી સિપાઇએ

અકળાઇને કહ્યું કે-" અરે! ભગત! ડેર મત કરો. પીછુંસેં પસ્તાએંગા!"

આથી તૃષ્ણારામે બીકને લીધે ઝટ પોતાની પાસેનું લૂગડું *આચર્યું અને તે ટુંકું હોવાથી મનમાં દીલગીર થવા લાગ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે મોટું લૂગડું લાવ્યો હોત તો સારૂં. એમ વિચારતો દીલગીરી સાથે ખજાનામાં-થી આશરે રૂપીઆની પાંચેક મણની ગાંસડી બાંધી પણ તે નહિ ઉચકાયાથી આશરે ત્રણેક મણની (૪૮૦૦ રૂપી-આની) ગાંસડી રાખી, ઘણી દીલગીરી સાથે માથે મૂકી બહાર નીકળ્યો. આટલુ બધું દ્રવ્ય મળવાથી ઘણો હર્ષીત થવો જોઇએ તેને બદલે લોભને લીધે દીલગીર થતો ઘર તરફ ચાલ્યો કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

નિર્ધન ધન નહિ પામતાં, મનમાં બહુ મુઝાય;
લોભી નર એથી ઘણું, ધન મળતાં ખિન્ન થાય.૧

ગાંસડી ઉચકીને તૃષ્ણારામની ડોક રહી ગઇ પણ બે પૈસા આપીને વેંતરો ન કર્યો. કહ્યું છે કે—" લોભીને જેમ પૈસો વધે તેમ કન્જુસાઇ પણ વધે."

તૃષ્ણારામે ઘેર જઇને સર્વે ધન ઘરમાં ઉંડો ખાડો ખોદીને દાટયુ. અને પ્રથમ રાજાના ભંડારમાથી ધન લેતાં " ચાર હજાર રૂપીઆ લેઉં તો ઘર ફરીથી કરાવું અને સ્ત્રીને સારૂ ઘાટ ઘડાવું " એવો જે વિચાર ધાર્યો હતો તે આ વખત રૂપીઆ સાથે ભોંયમાં દાટયો! (વિચાર માંડી વાળ્યો) અને મનમાં એમ ધાર્યું કે બીજું ધન પાછું રા-જાને રીઝવીને લાવું તો ઠીક નહિ તો આગા શું? આટ-

* આચર્યું; પાથર્યું (सं. आस्तरण ઉપરથી)

હુ તો ખાતાં વાપરતાં સહેજ ખૂટી જાય એમ ધારી દર-રોજ રાજદરબારમાં જવા લાગ્યો. અને પેલા ધનને " ચ-મડી તૂટે પણ દમડી ન છૂટે " એ કહેવત પ્રમાણે સાચવી રાખવા લાગ્યો.

આટલું બધુ ધન મળવાથી તૃષ્ણારામની તૃષ્ણા મટી નહિ પણ ઉલટી વધતી ચાલી. જે રાજાના આખા ભ-ડારથી તૃપ્ત થયો નહોતો તે આટલાથી તૃપ્ત કેમ થાય ? જેની તૃષા આખા સરોવરથી છીપી નહિ, તો ખાબોચિ-યાથી કેમ છીપે ?

હવે તે ધન મેળવવા સારૂ જ્યા ત્યાં બાથોડિયાં મા-રવા લાગ્યો. અને છતે પૈસે દુઃખ ભોગવવા લાગ્યો. કહ્યુ છે કે-

श्लोक.

संतोषामृततृप्तानां यत् सुखं शांतचेतसां ।
कुतस्तद् धनलुब्धाना मितश्चेतश्चधावतां ॥

અર્થ:—સંતોષરૂપી અમૃતથી તૃપ્ત હોવાને લીધે શાત ચિત્તવાળા માણસને જે સુખ મળે છે તેવું સુખ અહીં તહીં બાથોડીઆ મારનાર ધન લોભીને ક્યાથી હોય ? વળી કહ્યુછે કે-

દોહરો.

"બહુ શ્રુત, શાસ્ત્ર ભણેલ ને, સંશયછેદક હોય;
મહાન-મોહિત લોભથી પણ પામે દુખ તોય. ૧"

તૃષ્ણારામ દરરોજ રાજદરબારમાં જવા લાગ્યો અને થોડે થોડે રાજકુંવરની સાથે બેસવા ઉઠવાનો સબંધ કર્યો હવે ત્યા તે પૈસો મેળવવા સારૂ શું કપટ રચેછે તે સાંભળો.

એક દિવસ તે શહેરના નગરશેઠના ઘેર વરો હોવા-થી આખુ ગામ ઉત્તમ વસ્ત્રાભૂષણ પહેરી જમવા સારૂ જતું હતું તે નિહાળવા સારૂ રાજકુંવર, પ્રધાન અને પેલો

તૃષ્ણારામ બ્રાહ્મણ વિગેરે ૫-૭ માણસ રાજમહેલના છજા ઉપર બેઠા હતા. તેવામાં ત્યાના મોતીચંદ શેઠના દીકરા હીરાલાલની વહુ રૂપકોર, જે મહા રૂપવંતી હતી તે કીમતી વસ્ત્રાભૂષણ પહેરી રાજમહેલના છજા આગળ થઇને જતી હતી. તે છજા ઉપર બેઠેલા માણસોની નજરે પડવાથી તેઓ તેનુ રૂપ જોઇને અંજાઇ ગયા. અને રાજકુવર તો છેક ઘાયલ થઇ ગયો.

પ્રધાન વિગેરે સર્વે ઉઠીને ગયા પણ તૃષ્ણારામ કુવરની પાસે બેશી રહ્યો. તેણે કુવરને કહ્યું કે-"આપનો વિચાર મેં જાણ્યો છે અને તે વિચાર હું પૂર્ણ કરીશ આપ કાંઇ ફિકર રાખશો નહિ."

રાજકુંવર—મહારાજ! જો તમે મારી મનકામના પૂર્ણ કરશો તો હું તમને પચાસ હજાર રૂપીઆ આપીશ. અને ગાદીએ બેસીશ ત્યારે પાંચ ગામ આપીશ. એમ કહી પોતાના હાથનો બાજુબધ ઉતારી આપ્યો.

તૃષ્ણારામ, બાજુબધ લઇને હરખાતો હરખાતો ઘેર ગયો અને મોતીચંદ શેઠના દીકરા હીરાલાલની વહુનો રાજકુંવરને મેળાપ કરી આપવાનો ઉપાય ખોળવા લાગ્યો. કહ્યુ છે કે, જ્યાં લોભ છે ત્યાં અવગુણ, કપટ ને નિર્દયપણાનો વાસ છે *

* ખીલજી વંશનો જલાલુદ્દીન પાદશાહ ઘણો દયાળુ હતો તેથી તે બંડખોર લોકોને પણ શિક્ષા નહિ કરતાં માફી આપતો હતો આમ છતા પણ શીદીમૌલા પાસે પારસમણી છે એમ ધારી તેને મારી નાંખ્યો હતો. (એ શીદીના મુઆ પછી પાદશાહનો વડો દીકરો મુઓ, વરસાદ ન વરસ્યો, દુકાળ પડયો અને આખરે પાદશાહ પણ મરાયો એ બધું શીદીના આપથી થયુ એમ લોકો માનવા લાગ્યા) એક લોભ આટલા અનર્થનું કારણ થઈ પડયો.

સૂરવંશનો શીરશાહ અથવા શેરખાં શાણો, પરાક્રમી, પરોપકારી તથા દયાળુ છતાં લોભને લીધે ન્યાય અન્યાય જોતો નહિ (હિંદુસ્તાનનો ઈતિહાસ)

તૃષ્ણારામ, હીરાલાલની વહુના રૂપને ગળનો તથા તેના જેવા કદવાળો એક નટવો રૂ. ૫૦) આપવાના કરીને ખોળી લાવ્યો અને તેને સ્ત્રીનો પહેરવેશ પહેરાવી હીરાલાલની વહુ બનાવવાનો ઠરાવ કર્યો કુંવર તથા પ્રધાન સાથે તે વારંવાર જતો આવતો તેથી શહેરમાં સર્વે તેને હવેથી માનપાન આપતા અને તેનો વિશ્વાસ રાખતા. આ વાતનો લાભ લઇ, તૃણે મોતીચંદ શેઠના ઘેર જઇને શેઠાણીને કહ્યું કે, પ્રધાનજીને તેમના પુત્રની વહુ માટે તમારી વહુ જેવું ઘરેણું તથા પોશાક કરાવવાનો છે તેથી તમારી વહુનો પોશાક તથા ઘરેણું તેમણે જોવા મગાવ્યું છે માટે આપો. શેઠાણીએ તેના કહેવા પ્રમાણે ઘરેણું તથા પોશાક આપ્યો. તે લેઇને પેલા નટવાને પહેરાવ્યું.

નટવો, હીરાલાલની વહુ બની તેના સસરા મોતીચંદની દુકાને ગયો અને બોલ્યો કે—"સસરાજી! હું તમને કહેતી હતી કે મારા પતિને પરદેશ ન મોકલો છતાં ધનલોભથી મોકલ્યા તો શું લ્હાણુ કાઢ્યું ? આજે હું ઘરેણું ગાંઠું પહેરીને નગર શેઠને ઘેર જમવા જતી હતી તે વખત મને બીજાએ મહેણું માર્યું કે "ધણી પરદેશ ગયો છે છતાં શણગાર સજ્યો છે માટે કુચાલ શીખી છે." એવી રીતે મને આળ ચઢાવ્યું માટે તેમને હાલને હાલ તેડાવો."

હીરાલાલની વહુ બીજું આણું વળીને સાસરે આવી હતી તેથી તે સસરાજીનો ઘણો મલાજો રાખતી હતી અને તેમના સાંભળતાં મોઢેથી એક અક્ષર પણ બોલતી નહિ તેથી મોતીચંદશેઠ, તેને તથા તેના સાદને નહિ ઓળખ્યા છતાં માત્ર પોતાનું કરાવેલુ ઘરેણું તથા પોશાક ઓળખીને પોતાના દીકરાની વહુ માની બેઠા. અને તેને દુકાને આવેલી જાણીને એકદમ ગાભરા બની ગયા કે આ શું ? જે

કોઇ દિવસ ઘર આગળ મારા સાંભળતાં એક અક્ષર પણ બોલી નથી તથા મારા આડી ઉતરી નથી તે એકદમ દુકાને આવીને શરમ મૂકીને આવી રીતે બોલે છે માટે જરૂર કોઇએ આકરૂં વચન કહ્યું હશે એમ ધારી બોલ્યા કે, વહુ ભા, હશે ! તમે જાઓ ઘેર હું હમણાંજ હીરાલાલને કાગળ લખુછું તે ૫–૭ દિવસમાં અત્રે આવશે.

નટવો—"ના, કાલ સાંજ સુધીમાં તેડાવશો તો ઠીક, નહિ તો પરમ દહાડે હું મારૂં સૂઝતું કરીશ."

શેઠ–વહુ ભા ! તે અહીંથી ૨૦૦) ગાઉ ઉપર છે તો ત્યાંથી બે દિવસમાં અહીં શી રીતે આવી શકે ?

નટવો—"ત્યારે હુ પરમદહાડે રાજકુંવરને વરીશ." એમ કહીને ત્યાં કોઇ ગરાશીઆને પાણીનો લોટો ભરીને પ્રથમથી સંકેત કરી ઉભો રાખ્યો હતો તેની પાસેથી લોટો લેઇને શેઠના દેખતાં પાણી પીધું અને બોલ્યો કે–" આ મેં ગરાશીઆનું પાણી પીધુ " આ પ્રમાણે કહી નટવો તૃષ્ણારામના ઘેર આવ્યો અને પેલો શણગાર તેને સોપી રૂ ૫૦) લેઇ ઘેર ગયો.

હવે આખા શહેરમાં વાત થવા લાગી કે, **મોતીચદ** શેઠના દીકરા હીરાલાલની વહુએ ગરાશીઆનુ પાણી પીધું અને પરમ દહાડે રાજકુંવરને ઘેર જશે.

મોતીચદ શેઠ, વહુએ ગરાશીઆનુ પાણી પીધું જાણી અત્યત દીલગીર થયા અને દુકાનેથી ઘેર આવી વહુને ઠપકો દેવા લાગ્યા કે, ધિક્ક છે તને ! તેં મારી સાત પેઢીને લાછન લગાડયું. અહીં તને શું દુઃખ હતું તે રાજકુંવરને વરવા સારૂ ગરાશીઆનુ પાણી પીધુ ? હવે તારે ગમે ત્યાં જા. તું અમારે કાંઇ ખપની નથી. ધુળ પડી તારા જીવતરમા ! તે તારી તથા મારી સાત પેઢીને એબ લગાડી માટે

કાં તો કૂવે પડી મર કે ગળે ફાંસો ખાઇ મર; પણ હવે તારૂં મોં અમને દેખાડીશ નહિ !

આ પ્રમાણે તિરસ્કાર કરી શેઠ દુકાને આવ્યા. વહુ તો બિચારી આ વાતમા કાંઈ જાણુતી નથી. તેથી તે પોતાના સસરાજીના મૂખથી આવાં કડવાં વચન સાંભળી છેક ઝીલી પડી ગઈ અને પૃથ્વી માગ આપે તો અંદર સમાઇ જઊં એવું એના મનને થયુ એણે વિચાર્યું કે મને નગરશેઠના ઘેર જમવા જતાં રાજકુંવરે દીઠી હશે તેથી તેણે કાંઇક તર્કટ રચ્યુ હશે; પણ હવે મારી વાત કોઇ સાચી માનશે નહિ પરતુ ગમે તેમ કરીને પણ માથેથી આળ તો ઉતારવું, નહિતો જીવવું શા કામનુ ? એમ વિચારી તરત પોતાના પતિને તેડાવવા સારૂ એક સાંઢણી દરરોજ બસે ગાઉ ચાલે એવી તૈયાર કરાવી અને નીચે પ્રમાણે એક પત્ર લખી રાયકાને આપ્યો —

વ્હાલા પ્રાણનાથ !

" મેં આજ રોજ ગરાશીઆનુ પાણી પીધું છે અને પરમદહાડે રાજકુંવરને વરવાની છું. માટે જો મારો ખપ હોય તો કાલ સાંજ સૂધીમાં ઘેર આવજો. મિતિ–કારતક શુદ ૫ ગુરૂવાર."

લી હમેશની દાસી રૂપકોર.

કાગળ લેઇને રાયકો તે દિવસે બાર ઉપર ચાર વાગ્યે ચાલતો થયો. હવે પાછી અહીંની હકીકત સાંભળો—

તૃષ્ણારામે તેના રચેલા તર્કટની વાત રાજદરબારમાં જઇ કુંવરને તથા પ્રધાનને કહી. કુવરને તથા પ્રધાનને દોસ્તી હતી તેથી તૃષ્ણારામે પ્રધાનને કહ્યુ કે, તમે કાલે કચેરીમાં મોતીચંદ શેઠને બોલાવીને કહેજો કે–" તમારા દીકરાની વહુએ ગરાશીયાનુ પાણી પીધું છે તો હવે એને

તમારાથી ઘરમાં રખાય નહિ માટે આપણા રાજકુંવરને આપો તો રાજાજી ખુશી થશે." એ પ્રમાણે કહી તેમની પાસેથી દસ્તાવેજ કરાવી લેજો. એટલે આપણે રાજા પાસે ઇનસાફ કરાવી સર્વે લોકના દેખતા શેઠના દીકરાની વહુને રાજકુંવરના વેરે પરણાવીશું.

તૃષ્ણારામના કહેવા પ્રમાણે રાજાની ગેરહાજરીમા પ્રધાને મોતીચંદને બોલાવીને પૂછ્યુ કે, શેઠ, તમારા દીકરાની વહુએ ગરાશીઆનું પાણી પીધુ એ વાત શું ખરી છે?

શેઠ—(નીચું જોઇને) હાય ! એણે અમારી સાત પેઢીને લાંછન લગાડયું !

પ્રધાન—ત્યારે હવે એને તમારે ઘરમાં રાખવી એ પણ વિચારવા જેવું થઇ પડયું હશે

શેઠ—સાહેબ, એ તો વટલાઇ; હવે અમારે ખપની નહિ અને એને ઘરમાં પણ રખાય નહિ. એની ખુશીમા આવે ત્યા જાય.

પ્રધાન—ત્યારે આપણા રાજકુંવરને આપો તો કેમ? તમારા પુત્રની વહુ પટરાણી થઈ બેસશે અને સુખ પામશે.

શેઠ—સુખ પામે કે દુઃખ પામે તેમાં મારે શું? મારે ને એને હવે કાંઈ સગાઈ રહી નથી. એની ખુશીમાં આવે ત્યાં જાય. મારા તરફથી એને કાંઇ રોકણું નથી.

પ્રધાન—ત્યારે તમે લખી આપો કે-" મારા દીકરાની વહુ રાજકુંવરને વરે તો મને કાંઇ અડચણ કે અફસોસ નથી."

શેઠ—લાવોને સાહેબ લખી આપું. મારે શું એને હવે રોવી છે!

એમ કહી શેઠે ઉપર પ્રમાણે દસ્તાવેજ લખી આપી નીચે પોતાની સહી કરી-અને પ્રધાનની રજા માગી શેઠ

ઘેર આવ્યા. આ વાત અહીંથી રહી પણ હવે પેલા રાયકાની હકીકત સાંભળો.

રાયકે રાતોરાત સાંઢણી હંકારી મેલી તે બીજે દિવસે સવારમાં **હી**રાલાલ છે તે શહેરમાં પહોચી, ત્યાં જઇને **હી**રાલાલના હાથમાં કાગળ આપ્યો. કાગળ વાંચીને **હી**રાલાલ વિસ્મિત થયો કે આ શું? સ્ત્રી લખે છે કે "મેં ગરાશીઆનું પાણી પીધું અને પરમ દહાડે રાજકુંવરને વરવાની છું." પણ એ એવી છે નહિ. અને કદાપિ તેણે ગરાશીઆનું પાણી પીધું હોય તો તે આમ ખુલ્લું લખે નહિ તથા માણસ મોકલે નહિ માટે એના ગાથે કાંઇ આળ આવ્યું હોવું જોઇએ. એમ વિચારી તરત ત્યાંથી ઉઠીને સાંઢણી ઉપર બેઠો અને તે દિવસે પાછલી પહોર રાતે પોતાને શહેર આવ્યો અને છાનો માનો પોતાને ઘેર આવી પોતાના † શયનગૃહમાં દાખલ થયો. તેણે સ્ત્રીને કહ્યું કે—તેં જે આ કાગળમાં લખ્યું છે તે ખરૂં છે?

સ્ત્રી—હા, સ્વામિનાથ.

હીરાલાલ—તેનું શું કારણ?

સ્ત્રી—તમે પરદેશ ગયા તે.

હીરાલાલે વિચાર્યું કે આ વાત તદ્દન જૂઠી છે, પણ તેનું કારણ તે મને એકદમ કહેશે નહિ અને જો વાત સાચી હોય તો આમ બેધડક બોલે નહિ; વળી મારા ઉપર આટલો સ્નેહ પણ હોય નહિ. માટે નક્કી વાત જૂઠી છે. પણ તે જૂઠી વાત કરવાનું કાંઇ ખરૂં કારણ હશે પણ તે મારી પરીક્ષા જોવા સારૂ ખુલ્લું કહેતી નથી. એમ વિચારી તેણે સ્ત્રી પાસે પીવા પાણી માગ્યું, સ્ત્રી કહે, તમે વટલાઓ. તેથી પોતે ઉઠીને પોતાની મેળે લેઇને પાણી

† સુવાનો ઓરડો.

પીધું અને સ્ત્રીને કહ્યું કે હવે હું પણ વટલાયો અને તારા જેવો થયો માટે ખરી હકીકત કહે. વાહ! શી સ્ત્રી પુરૂષની પ્રીતિ!

સ્ત્રીએ કહ્યું કે, સ્વામિનાથ! હું કાલરોજ નગરશેઠના ઘેર વરો હોવાથી વસ્ત્રાભૂષણ પહેરી જમવા ગઇ હતી, ત્યાં મને રાજકુંવરે દીઠી તેથી તેણે મારા જેવો પહેરવેશ કોઇને પહેરાવી તમારા પિતાજી પાસે મોકલી કહેવરાવ્યું કે, મારા પતિને તાકીદથી ઘેર તેડાવો, નહિ તો પરમદહાડે હું રાજકુંવરને વરીશ." એમ કહી ગરાશિયાનું પાણી પીધું. આથી આખા શહેરમાં એવી વાત થઇ રહીછે કે—"મોતીચંદશેઠના દીકરાની વહુએ ગરાશિયાનુ પાણી પીધું અને તે રાજકુંવરને વરનાર છે" વળી તમારા પિતાજીએ પ્રધાનને એવો દસ્તાવેજ લખી આપ્યો છે કે—"મારા દીકરાની વહુ રાજકુંવરને વરે તો મને કાંઇ અડચણ કે અફસોસ નથી." આ ઉપરથી મેં આપને કાગળ લખીને તાકીદથી તેડાવ્યા છે. માટે આપની નજરમાં આવે તે ઇલાજ કરી માથેથી આળ ઉતારો નહિ તો હું આપઘાત કરી મરીશ

હીરાલાલે વિચાર્યું કે, અત્રેનો રાજા ધર્માત્મા અને ન્યાયી છે માટે તેને સર્વે હકીકત કીધાથી માથેથી આળ ઉતરશે. એમ વિચારી સ્ત્રી પુરૂષ બંને રાજા જ્યાં ધર્મસ્થાનકમાં હમેશના રીવાજ પ્રમાણે પાછલી છવડી રાતથી ઇશ્વરનુ ભજન કરે છે ત્યાં ગયાં અને બને જણ ઇશ્વરનું ભજન કરવા લાગ્યાં.

રાજા—તમે કોણ છો અને આટલી રાતે અહીં કેમ આવ્યાં છો?

હીરાલાલ—અમે બંને સ્ત્રી પુરૂષ છીએ. અને દુઃખનાં માર્યા ઇશ્વરનું સ્મરણ કરી અહીં મરવા સારૂ આ-

વ્યાં છીએ; કારણ કે પવિત્ર જગામાં મરવાથી અમારૂં કલ્યાણ થશે એમ અમે માનીએ છીએ.

રાજા—તમારે એટલું બધું શું દુઃખ છે કે અહીં મરવા સારૂ આવ્યાં છો?

હીરાલાલ—રાજ્યનો જૂલમ, બીજું કાંઇ નહિ.

રાજા—એવડો બધો અમારા રાજ્યમાં શો જૂલમ છે કે તમે મરવું ઇચ્છો છો?

હીરાલાલ—એ જૂલમ કહેવાથી વધારે જૂલમ ગુજરે તો શો ફાયદો? અને જે સામાનું દુઃખ સાંભળી તે દુઃખથી તેને મુક્ત કરવાની હિમ્મત આપતો નથી તેને દુઃખ કહેવાથી શો ફાયદો? માટે "ખરી હકીકત કહેતાં હરકત નથી અને એ દુઃખ હું મટાડીશ" એવું વચન આપો તો કહું.

રાજા—તમારા કહેવા પ્રમાણે મારૂં વચન છે, માટે નિર્ભયપણે ખરી હકીકત કહો

હીરાલાલ—સાહેબ, રૈયત તો આપનાં બેટા બેટી છે એ વાતનુ આપના કુંવરને કાંઇ ભાન નથી. તેમણે કાલરોજ કોઇને મારી સ્ત્રીના જેવો પહેરવેશ પહેરાવી મારી સ્ત્રી ઠરાવી. તેણે મારા પિતાની સમક્ષ ગરાશીઆનું પાણી પીધું અને હું પરદેશ ગયો હતો તેથી "મારા ધણીને કાલ સાંજ સુધીમાં ઘેર તેડાંવો, નહિતો હું પરમદહાડે રાજકુંવરને વરીશ" એ પ્રમાણે મારા પિતાને કહ્યું તેથી આખા શહેરમાં એવી વાત થઇ રહીછે કે–" મોતીચંદના દીકરા હીરાલાલની વહુએ ગરાશિયાનુ પાણી પીધુંછે અને તે રાજકુંવરને વરનાર છે." વળી પ્રધાને મારા પિતા પાસે એવો દસ્તાવેજ લખાવ્યોછે કે, "મારા દીકરાની વહુ રાજકુંવરને વરે તો મને કાંઇ અડચણ કે અફસોસ નથી." આ પ્ર-

માણે કુંવર તથા પ્રધાને મળીને કપટ રચ્યુ છે. અને કાલ-રોજ તેઓ તે બાબતની આપની પાસે રજા માગનાર છે. આ પ્રમાણે હકીકત છે માટે હવે ચાહે તો ઉગારો અને ચાહે તો મરવા દો.

રાજા—કાંઇ ફિકર નહિ. હું તમને ઉંની આંચ આ-વવા દેનાર નથી.

એ પ્રમાણે કહી રાજા પેલા બેને સાથે લેઇને કચે-રીમા ગયા. અને ત્યા પડદો તણાવીને તેઓને અંદર રાખ્યા સવારમાં હમેશના વખત પ્રમાણે કચેરી ભરાઇ એટલે પ્ર-ધાને પેલો દસ્તાવેજ રજુ કર્યો. રાજાએ દસ્તાવેજ વાચીને મોતીચંદને સિપાઇ પાસે કચેરીમાં તેડાવ્યા અને પૂછયું કે કેમ શેઠ, તમારા દીકરા હીરાલાલની વહુએ ગરાશિયાનુ પાણી પીધું એ વાત ખરી છે કે?

શેઠ—(શરમથી નીચું જોઇને) હા સાહેબ; એણે અમારી સાત પેઢીને એબ લગાડી!

રાજા—આ દસ્તાવેજ તમારો લખેલો ખરો કે? અને એ પ્રમાણે પાળવા તમે ખુશી છો કે નહિ?

શેઠ—હા સાહેબ, એ દસ્તાવેજ મે લખ્યો છે અને હવે એ વહુ અમારે ખપની નથી (આ વખત પેલા પ્ર-પચીઓએ જાણ્યું કે, રાજા હમણા એ સ્ત્રીને કુંવરને સોં-પવાની રજા આપશે પણ પ્રપચીના કપાળમા પથરા! અને ઉના ઉંના ડામ!)

રાજા—તમારા દીકરાની વહુ ઘેર છે કે નહિ?

શેઠ—સાહેબ, એ તો કાલ સાંજની જતી રહી છે.

આ વચન સાંભળી તૃષ્ણારામ બોલી ઉઠયો કે, ના સાહેબ, એ તો એ ઘેર રહ્યાં; કહો તો હું એમને તેડી લાવું. એ તો આપણા કુંવરને વરવા તદ્દન રાજી છે

એ પ્રમાણે કહી તૃષ્ણારામ પાછો પેલા નટવાને રૂ. ૧૦૦) આપવાના કરીને તેને પ્રથમનું સર્વે ઘરેણું તથા પોશાક પહેરાવી કચેરીમાં લાવ્યો ને બોલ્યો કે, રાજાધિરાજ! આ હીરાલાલની વહુ આવ્યાં!

રાજાએ શેઠને પૂછ્યું કે, કેમ શેઠ, આ તમારા દીકરાની વહુ ખરાં કે?

શેઠ—(પ્રથમની પેઠે પોતાનુ ઘરેણું તથા પોશાક ઓળખીને તપાસ કર્યા વગર) હા સાહેબ, ખરાં; પણ હવે એ અમારે કાંઇ ખપની નથી. અને એનું મોં જોવુ અમને ઘટિત નથી.

રાજા, હીરાલાલની બનેલી વહુને કહે છે કે, કેમ બાઇ, તમે અમારા કુવરને વરવા ખુશી છો કે?

નટવો મોઢેથી નહિ બોલતાં માથું હલાવે છે. તેથી તૃષ્ણારામ કહે છે કે, રાજાધિરાજ! એ તો મોટા ઘરનાં માટે કચેરીમાં કેમ બોલી શકે? માટે માથું હલાવે છે અને હળવેથી હા પાડે છે માટે સિપાઇને મોકલો સાંભળે.

રાજાએ એક મજબૂત સિપાઇને બોલાવીને છાની રીતે સુચના કરી કે જેવી તે હા પાડવા જાય કે તરત તેને ખૂબ જોરથી લપડાક મારજો અને પછીથી તેનું મોં ખુલ્લુ કરી ખૂબ માર મારજો. (ચાહન) દરવાન! જાઓ સાંભળો કે તે આપણા કુવરને વરવા હા કહે છે કે ના?

સિપાઇ તેની પાસે જઈ કહેછે કે, કેમ શેઠાણી સાહેબ! આપની મરજી કુંવરની સાથે સાદી કરવાની છે કે નહિ?

નટવો—(હળવેથી) હા મિયાં સાહેબ! છે.

સિપાઈ—છે તો લે તમાચા! એમ કહીને ખૂબ જોરથી તમાચો મારે છે તેથી નટવાનુ મોં ફરી જાયછે અને તેથી તૃષ્ણારામ બોલી ઉઠેછે કે, અરે! દરવાન! જરા અદબ રાખો;

એ તો શેઠના દીકરાની વહુ છે.

સિપાઈ—અરે! બ્રાહ્મણ, હું તને સારી રીતે પીછાનું છું. ફીકર નહિ. કેમ, આ શેઠના દીકરાની વહુ સાથે તારે પીછાન છે ખરી કે! ઠીક ઠીક બેસ.

એમ કહી સિપાઇ પેલાના માથા ઉપરથી સાલ્લો તાણી નાખે છે એટલે તે **નટવો** ઓળખાઇ આવેછે અને સિપાઇ તેને ખૂબ બંદુકના કુંદા વતી મારેછે. અને નટવો બૂમેબૂમ પાડે છે. આ જોઇને જોવા આવેલા લોકોની ઠઠ તથા કચેરીમંડળ આશ્ચર્ય પામી હસાહસ કરી મૂકે છે અને તાળીઓ પાડે છે.

આ જોઇ પ્રધાન તથા તૃષ્ણારામ છેક વીલા પડી ગયા અને તૃષ્ણારામ ત્યાંથી નાસવા જાય છે એટલે સિપાઇ તેને ઝાલે છે અને કહે છે કે—અરે બ્રાહ્મણ! ક્યાં નાસે છે? આ શેઠના દીકરાની સ્ત્રી તને બોલાવે છે! એમ કહી તેને પણ બે ચાર કુંદા મારી નટવાની પાસે બેસારે છે.

આ પછી રાજાએ પેલા પડદામાંથી હીરાલાલ તથા તેની વહુને બહાર કાઢયાં. (આ જોઇને મોતીચંદ શેઠ તથા સર્વે લોકો ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યાં.)

રાજાએ મોતીચંદશેઠને કહ્યું કે, શેઠ, આ દીકરો તથા વહુ તમારાં ખરા કે?

શેઠ—(ઘણા આનંદથી) હા, સાહેબ! ખરાં મારી દુકાને એ નટવો મારા દીકરાની વહુના જેવો પોશાક પહેરીને આવેલો તેથી મે તેને મારા દીકરાની વહુ જાણી, પણ પૂરો તપાસ કર્યો નહિ એ મારી મોટી ભૂલ છે, સાહેબ!

રાજા—એ તમારો દીકરો તથા વહુ નવે અવતારે આવ્યાં છે. કારણ કે એ બને સતિયા છે તેથી તે મરતું મરતાં હતા માટે તમે તેને ગાજતે વાજતે તમારા ઘેર લેઈ જાઓ.

શેઠ, પોતાના દીકરાને તથા દીકરાની વહુને પાલખી ઉપર બેસારી ગાજતે વાજતે પોતાના ઘેર લેઇ ગયા. વાચનાર ! આ તો સત્યનાં વાજાં ! હવે કપટનાં વાજાં આગળ સાભળજો !

રાજાએ પેલા નટવાને ધમકાવીને કહ્યું કે, સાચું બોલ; આ કામ તને કોણે કરાવ્યું ?

નટવો—સાહેબ, આ તૃષ્ણારામ બ્રાહ્મણે. તેણે મને બને વખત થઇને રૂ. ૧૫૦) આપવાના કરીને સ્ત્રીનો પોશાક પહેરાવ્યો હતો. ગરીબપરવર ! આ સિવાય હું બીજું કાંઇ જાણતો નથી. મેં તો મારા પેટને અર્થે આ કામ કર્યું છે.

પછી રાજા, તૃષ્ણારામ બ્રાહ્મણને કહે છે કે, હે વિપ્ર ! મેં તારી ગરીબ હાલત જોઇને તારાથી ઉચકાય તેટલું ધન મારા ભડારમાંથી આપ્યું તો પણ તારો લોભ મટયો નહિ અને ઉપર પ્રમાણે કપટ રચ્યું તો એ કર્યાં કર્મ ભોગવ્યા વગર તારો છૂટકો નથી. પણ આ કામ કર્યા બદલ અમારા કુંવરે તને શુ આપવાનુ કર્યું છે તથા પ્રધાનની આ કામમાં સલ્લાહ છે કે નહિ એ વાત સાચેસાચી કહે

તૃષ્ણારામ—રાજાધિરાજ ! ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ ! હુ સાચેસાચું કહીશ. આપના કુંવરે મને બાજુબંધ પ્રથમથી આપ્યો છે અને કામ થયા પછી પચાસ હજાર રૂપીઆ આપવા કહ્યું છે તથા એ ગાદીએ બેસે ત્યારે પાચ ગામ આપવાના કર્યાં છે. અને પ્રધાનની પણ આ કામમાં સલાહ છે.

આ પછી રાજાએ વિચાર કરીને પ્રધાનને તથા નટવાને તેઓની મિલ્કત લૂટી લેઇને પોતાના રાજ્યમાં નહિ રહેવાનો હુકમ કર્યો પોતાના કુવરને પણ પાચ વરસ સૂધી દેશવટો દીધો. હવે પેલા તૃષ્ણારામ બ્રાહ્મણને શો સરપાવ

કરવો ? ખાસડાનો કે ગધેડે બેસારવાનો કે નાકકાન કાપવાનો ? ના, ના, એ ત્રણેનો !!

તૃષ્ણારામને શી શિક્ષા કરવી તે બાબત રાજા ઘણા વિચારમા પડ્યા તેમણે વિચાર્યું કે, તેણે મહા ભારે ગુન્હો કર્યો છે, પણ તે બ્રાહ્મણ છે માટે બીજી શિક્ષા નહિ કરતા તેની માલ મિલ્કત લૂંટી લેઇ, તેનાં નાક કાન કાપી, બાંડા ગધેડા ઉપર બેસારી, આખા શહેરમાં વરઘોડો ફેરવી, કાઢી નહિ મૂકતાં શહેરમાં રાખવો. કારણ કે બીજા લોભીઆઓને તથા તર્કટીઓને બોધ મળે આ પ્રમાણે ઠરાવ કરી કોટવાળને તે પ્રમાણે કરવા હુકમ ફરમાવ્યો

કોટવાળે રાજાના હુકમ પ્રમાણે તૃષ્ણારામની તમામ મિલ્કત લૂટી લીધી અને તેનું દોઢ તસુ ભરીને નાક કાપ્યું તથા બન્ને કાન કાપ્યા અને માથું મુંડાવીને માથે ચૂનો ચોપડયો તથા ડોકમાં જૂનાં ખાસડાંનો હાર નાખ્યો અને એક બાંડા ગધેડા ઉપર અવળે મોઢે તેને બેસારી તે આગળ એક ફૂટલું ઢોલ વગડાવવા માડયું. એ પ્રમાણે તેનો આખા શહેરમા વરઘોડો ફેરવ્યો. વાંચનાર! સત્યના વરઘોડામાં અને કપટના વરઘોડામાં કેટલો તફાવત ? કાંઇ નહિ! સત્યને પાલખી અને કપટને બાંડું ગધેડું !! કહેવત છે કેઃ–" કપટ ત્યાં ચપટ "–" કૂડ ત્યાં ધૂળ "–" ખોટે તે પડે " અને " કૂડના ડાંડિયા કપાળે વાગે–ઝાઝું કરે તો હાડકાં ભાગે. " આ કપટ શા કારણથી કર્યું ? લોભને લીધે. તો એ લોભને માથે જુતિયાં ! જેને પ્રથમ ધરાઇને ધાન ખાવા પણ મળતું નહોતુ અને આખો દિવસ " भिक्षान्न् देहि " કહી ભીખ માગવા અથડાવું પડતુ હતું તેને વગર મહેનતે ત્રણ મણ રૂપુ (૪૮૦૦ રૂપીઆ) મળ્યું. એટલાથી એ સુખે ઘેર બેઠા રોટલા ખાય તેમ હતું છતા ઘણો લોભ કર્યો તો પાછો

હતો તેવોનેતેવો થયો અને નાક આડું લૂગડું રાખી "**भिक्षान् देहि**" કહી ભીખ માગવાનું કપાળે ચોંટયું !! કહ્યું છે કે–"અતિ લોભ એ પાપનું મૂળ." વળી કહ્યું છે કે;—

श्लोक.

लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषां ।
तृषार्त्तोदुःखमाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥

અર્થ—લોભથી બુદ્ધિ ચળે છે અને લોભથી તૃષ્ણા ઉત્પન્ન થાય છે અને તૃષ્ણાનો ભરેલો માણસ આ ભવ ને પરભવ ઘણું દુ:ખ પામે છે.

જોઇતું દ્રવ્ય મળ્યું હોય તેઓએ તથા ધનવંતોએ ઉદ્યમ ન કરવો એમ અમારૂં કહેવું નથી પણ તેઓએ સંતોષ રાખી નીતિથી ઘટિત ઉદ્યમ કરવો; અને ગરીબોએ ઘણો ઉદ્યમ કરવો ખરો, પણ ઘણો લોભ કરીને ગાંડા થઇને જ્યાં ત્યાં બાથોડિયાં મારવાં નહિ. **સામળભટ્ટ** કવિએ કહ્યું છે કે–
"સંતોષીનો એ છે અર્થ, ગાંડો થઇ નવ શોધે ગર્થ."

હિતશિક્ષા.

પાપનો બાપ એ લોભને જાણો, ક્રોધ ચંડાળનો ભાઇજી;
બે લોકે બૂડાડે તે તો, જાયે સગાંની સગાઇ. સુણ૦ ૬

(૭) વ્યભિચાર અને શિયળ.

" Our passions play the tyrants in our breasts—Pers."

કામાંધસિંહ અને સુદર્શનશેઠની વાત.

વિજયપુર નગરીમાં વિજયસિંહ કરીને રાજા રાજ કરતો હતો. તેનો કામાંધસિંહ કરીને એક ભાયાત હતો. તેને ત્યાંના નગરશેઠના પુત્ર સુદર્શન સાથે મિત્રાચારી હતી.

સુદર્શનશેઠ જૈનમાર્ગી હતા. તે પોતાની ઇન્દ્રિઓ અને કલ્પનાશક્તિ ઉપર બરાબર લગામ રાખતાં શીખ્યા હતા એમના સત્ય, શિયળ અને દયાળુ સ્વભાવને લીધે તે મોઢેથી જે બોલતા તે પ્રમાણેજ થતું.

કામાંધસિંહ સારો કેળવાયલો અને તે સાથે શરીરે પણ પહેલવાન હતો. ભાષાના ઉંચા જ્ઞાનનો તેને ઘણો શોખ હતો. અને એ શોખને લીધે નાટકો, કીસ્સાઓ, વાર્ત્તાઓ, નવલકથાઓ, ઋતુવર્ણનો—એવી એવી જાતનાં પુસ્તકો વાચવા ઉપર ઘણું ચિત્ત રાખતો. આથી તે તિવ્ર કલ્પનાશક્તિવાળો થયો. એની કલ્પનાશક્તિ એક મેષોન્મેષમાં બ્રહ્માંડ સુધી ફરી આવતી અને કદી ન બનેલા—નહિ બનવા યોગ્ય બનાવો અને પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન કરતી. જો કે તે એક નાનો સરખો વિદ્વાન હતો અને નીતિનો ઉપદેશક હતો તો પણ ભૃષ્ટ પુસ્તકોથી તેની કલ્પનાશક્તિ એટલી તો વ્યભિચારીણી થઈ હતી કે કોઇ પણ ગામમાં—કોઇ પણ વર્ગની—એકાદ પણ

સુંદર અંગ અથવા આકર્ષણશક્તિવાળી કુમારિકા કે પ્રૌઢા એવી નહિ હોય કે જેની સાથે કામાંધસિંહની કલ્પનાએ–કામાંધસિંહનીજ ઇચ્છા વિરૂદ્ધ–અધરામૃત, સ્પર્શાનંદ, વાર્ત્તા-વિનોદ, હાસ્ય કે તોફાન એમાંનુ એક નહિ તો બીજું ન કર્યું હોય.

આમ છતાં શિયળવત સુદર્શનશેઠની સોબતથી હજી સૂધી કામાંધસિંહ શરીરથી વિષયી બનવા પામ્યો નહોતો–તેમ તેવી ઇચ્છા પણ કરતો નહોતો.

એક દિવસ એ બંને મિત્રો ઘોડાપર બેશીને દેશાટણ કરવા નીકળી પડ્યા. રસ્તે જતાં કોઇ જનાવરને દેખીને બંનેના ઘોડા ભડક્યા તેથી કબજે નહિ રહેતાં આડે રસ્તે દોડયા બંને જણ જૂદા પડી ઘણા ગાઉને છેટે નીકળી ગયા

સુદર્શનશેઠ અથડાતા કૂટાતા છેક સાયંકાળે સૂર્યપુર નગરીમાં આવી પહોંચ્યા, તેને ત્યાંના નગરશેઠે કોઇ ખાનદાનનુ ફરજંદ જાણી પોતાના ઘેર લેઈ જઈ આદરમાન સહિત રાખ્યો.

પેલા કામાધસિંહનો ઘોડો દોડતો દોડતો એક મોટા ભયકર ઉજડ મેદાનમાં આવી ઉભો રહ્યો આ વખતે ખરો મધ્યાનકાળ થયો છે અને ગ્રીષ્મઋતુનો દિવસ હોવાથી સૂર્ય ખૂબ તપ્યો છે, પણ ઝાડની છાયા નહિ મળવાથી તથા ઘણા ગાઉની રપેટીથી બને (ઘોડો તથા પોતે) થાકીને લોથ જેવા થઇ ગયા છે. શરીરે પરસેવાના ઝેબેઝેબ વળી રહ્યા છે, તથા પાણીને વાસ્તે તલહવલહ થઇ રહ્યા છે અને હાફતા હાંફતા ધમણની પેઠે શ્વાસોચ્છ્વાસ લેછે.

આવી હાલતમાં તેણે દૂર એક ઝુંપડી જોઇ પાસે જઇ જોતાં તેમાં એક સુંદર યુવાન સ્ત્રી ચુલા ઉપર ભાખરી પકવતી દીઠી. તેને તેણે કહ્યું કે, બ્હેન ! હુ ઘણે દૂરથી આવ્યો છું અને પાણી વગર મારો જીવ જાય છે માટે મ-

હેરબાની કરીને જો મને એક પ્યાલો પાણી પાઓ તો જીવતદાન આપ્યું માનીશ.

દેશાટણ માટે નીકળતાં પહેલાં બન્ને મિત્રોએ વાટખર્ચી સારૂ પુષ્કળ દ્રવ્ય સાથે લીધું હતું એ વાંચનારે વગર લખ્યે સમજી લેવાનુ છે કામાંધસિંહના શરીરપરના કિંગતી અલંકારો જોઇ લલચાયલી તે સ્ત્રીએ જવાબ દીધો કે, પાણી સાથે આ શરીર સ્વિકારવાનુ પણ વચન આપો તો જોઇએ તેટલું પાણી લો અને મારી આ ગરીબ ઝુંપડીમાં જે કાંઇ ભોજન તૈયાર છે તે જમો.

આવો જવાબ મળવાથી કામાધસિંહે વિચાર્યું કે, હે! જીવ! ચોરીને અનેરી (છીનાળી) સમાન બીજું કોઇ હીણુ કામ નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

श्लोक.

सहमाना महादुःखं परस्त्रीभोगलालसाः ।
पश्चात् पूर्वकृतैर्घोरैः कर्मभिर्नर्कवासिनः ॥

અર્થ—પારકી સ્રીના ભોગની ઇચ્છાવાળા પુરૂષો પહેલાં મહા દુ:ખને સહન કરનારા થાય છે, પછી પહેલાના કરેલા ઘોર કૃત્યથી નર્કમાં રહેનારા થાય છે.

માટે જીવ જાય તો ખેર પણ આ નીચું કામ ન કરવું પરમેશ્વર સરખો ધણી છે તો આગળ પાણી મળી રહેશે એમ વિચારી બોલ્યા ચાલ્યા વગર ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો.

વળી કેટલેક દૂર જતાં એક છાપરી દીઠી, તેમાં એક સો વરસની ઘરડી ડોશી હાથમાં માળા લઇ રામનુ નામ જપે છે. તેની પાસે જઇ તે બોલ્યો કે, પ્રભુ, પ્રભુ! હવે તો પાણી વગર પ્રાણુ જાય છે. માતાજી, મહેરબાની કરી એક પ્યાલો પાણી પાઓ તો જીવતદાન આપ્યું સમજીશ

કામાધસિંહના મોંમાંથી "પ્રભુ, પ્રભુ" એવા શબ્દો

સાંભળી ડોશી તેને પવિત્ર પુરૂષ જાણી બોલી કે, બેટા! તું કોઇ પવિત્ર પુરૂષ છે માટે તારા હાથથી મારૂં મોત થાય તો મારી સદ્દગતિ થાય. મેં જુવાનીમાં અસખ્ય કુકર્મો કરી નાણું એકઠું કર્યું છે અને તે કોઇ લઇ ન જાય એટલા માટે આ જંગલમાં આવી આ જગાએ દાટયું છે ઘડપણમાં મને હવે એ કુકર્મોનો પસ્તાવો થાય છે માટે તારા જેવા પ્રભુભક્તના હાથે મરૂં તો મારો જીવ સંતોષ પામે અને આ મારા ધનનો પણ સારો ઉપયોગ થાય; માટે બેટા, પાણી સાથે મારો પ્રાણ તથા પૈસો સ્વિકારવાની હા કહે તો તને પાણી પાવા હું તૈયાર છું

કામાધસિંહે વિચાર્યું કે, મનુષ્યઘાત કરવી એ મોટું પાપ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

श्लोक.

तिर्यक्योनिसहस्रेषु प्राप्य जन्म पुनःपुनः ।
अतिजातिषु जायन्ते पुरुषाः प्राणिहिंसकाः ॥१॥

અર્થ—જીવની ઘાત કરનાર પુરૂષ તિર્યંચની યોનિના વિષે હજાર વાર ફરી ફરીને જન્મ પામે. વળી ચંડાળની જાતિને વિષે ઉપજે.

વળી ઉપકારને બદલે *અત્યુપકાર કરવો જોઇએ પણ ઉપકારને બદલે †અપકાર કરવો એ ઘટિત નહિ. માટે જીવ જાય તો ખેર પણ એ નીચું કામ ન કરવું. એમ વિચારી બોલ્યા ચાલ્યા વગર ત્યાંથી પણ આગળ ચાલ્યો.

વળી કેટલેક દૂર જતાં એક શીકારી મળ્યો. તે ગોફણના ગોળાથી કેટલાંક પક્ષીઓને મારી હાથમાં ટટળતાં પકડી ચાલ્યો જતો હતો. તેની કમરે દારૂની એક બાટલી

* ઘણો મોટો ઉપકાર † ગુણ ઉપર અવગુણ

લટકતી હતી તે જોઇને તેને પાણી સમજીને કામાંધસિંહે તેમાંથી થોડો હિસ્સો આપવા તેને પ્રાર્થના કરી. શીકારી બોલ્યો કે, પાણી તો મારી પાસે નથી પણ આ દારૂ છે તે સુખેથી પી અને તરસ છીપાવ. વળી સામે મારી ઝુંપડી છે ત્યાં આવે તો તાજા માંસનો ખોરાક આપી તૃપ્ત કરૂ.

કામાંધસિંહે વિચાર્યું કે, પ્રભાસપાટણ પાસે જાદવાસ્થળી થઇ અને આખા જાદવકુળનો નાશ થયો એ દારૂથીજ. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે;—

मद्यं पीत्वा मतिभ्रंशो नराणां जायते खलु ।
न धर्मो न दया तेषां न ध्यानं न च सत्क्रिया ॥

અર્થ—દારૂ પીવાથી માણસની બુદ્ધિ નક્કી હીણ થાય છે અને તેનામાં ધર્મ, દયા, ધ્યાન અને સારી ક્રિયા રહેતી નથી.

માટે તેનાથી તરસ છીપાવવા કરતાં આગળ ચાલવુંજ બહેતર છે. વળી તે માંસ ખાવાનું આમંત્રણ કરે છે, પણ ભૂખે મરવુ તે માંસ ખાવા કરતાં ઘણું ઉત્તમ છે. કારણ કેઃ—

हिंसाप्रवर्धकं मांसमधर्मस्य प्रवर्धकं ।
दुःखस्योत्पादकं मांसं तस्मान्मांसम् न भक्षयेत ॥

અર્થ—*માંસ હિંસા અને અધર્મનું વધારનારૂં છે

---

*__માંસ__ શબ્દનો અર્થ શ્રી મનુમહારાજે આ પ્રમાણે આપ્યોછે –
माम्=મને+**स**=તે એટલે "મને તે" અથવા "તે મને." ભાવાર્થ એવો છેકે, આલોકમાં જેના માંસનું હુ ભક્ષણ કરીશ તે મને ("માંસ") પરલોકમાં ભક્ષણ કરશે. દારૂ તથા માંસખોરાકથી શરીર,મન, નીતિને થતાં નુકશાન, તથા દરેક ધર્મશાસ્ત્ર દારૂ તથા માંસ ખાવાની મના કરેછે તે સાબીત કરનારાં પ્રમાણો, વનસ્પતિખોરાકના ગુણ જણાવવા માટે પ્રખ્યાત દાક્તરો, હકીમો, વૈદ્યો, કવિઓ, તત્વજ્ઞાનીઓ વિગેરેના અભિપ્રાયો—એ સર્વ સહિત તથા

અને દુઃખનું ઉપજાવનારૂં છે માટે તે ન ખાવું.

એમ વિચારી ત્યાંથી પણ આગળ ચાલ્યો. વળી કેટલેક દૂર જતાં કોઇ શહેર નજીક આવવાનાં ચિન્હ દેખાયાં. એક બગીચા વચ્ચે સુંદર નાની બંગલી કે જ્યાંથી શહેર બે મૈલ દૂર લાગતું હતું ત્યાં આવીને ઘોડો થોભાવ્યો તો તે મકાનના છજામાં એક અત્યંત સુંદર સ્ત્રી મુખમલના ગાદી તકીઆ ઉપર આરામ લે છે અને એક દાસી પગ તગાસે છે તથા બીજી ખસના પંખાથી મંદ મંદ વાયુ ઢોળે છે. આ સુંદરી નજીકના શહેરમાં ગણિકાનો ધંધો કરતી હતી. દુષ્ટ આચરણોથી બગડેલી તબીયત સુધારવા અર્થે તે હમણાં આ એકાંત જગામાં થોડું થયાં આવી રહી હતી. તેને જોવાથી કામાંધસિંહની કલ્પના ચપળ બની. તેને પકડી રાખવા હમણાં સુદર્શનશેઠ પાસે ન હતા. તેથી તે ઉડી અને સુંદરીના હોઠમાં, આંખમાં, શરીરમાં, વસ્ત્રોમાં, સય્યામાં—ક્યાંહી ક્યાંહી ભમવા લાગી. ભમતી કલ્પનાએ નજરને ટકાવી રાખી અને ચાલાક ચપળાએ તે નજરનો સત્કાર કર્યો. એને તો આવા શ્રીમંત ભક્ષથી વધું પ્રિય બીજું શું હોય ?

આવા મલીન ચિત્રોને આબેહુબ બનાવી વાંચનારને ફાયદા કરતાં નુકશાન વધું કરવાનું અમને પસંદ નહિ હોવાથી એટલેથીજ ટુંકું વાળીશું કે વેગી કલ્પનાનો આ ઘોડેસ્વાર નીતિનો શિક્ષક હોવા છતાં આખરે મલિન વિચારમાંથી મલિન કૃત્યમાં જોડાયો અને વિષયલુબ્ધ થઇ

પ્રાણીહિંસાની વિરૂદ્ધમાં ઘણા દાખલા દલીલો સહિત અમોએ "પ્રાણીહિંસા અને પ્રાણીખોરાક નિષેધક" નામનું પુસ્તક પ્રગટ કર્યું છે, જે વાચીને કેટલાક માંસાહારીઓએ માંસભક્ષણ તજ્યું છે. કિમ્મત ફક્ત ૦-૭-૦.

આ જગાએજ ઘણા દિવસ સૂધી પડી રહ્યો. *કામવશ થયેલાની બધી કામના હવે સંગ રંગમાંજ આવી રહી હતી. તે મિત્ર, વિદ્યા, સૌર્ય સર્વે વિસરી ગયો. ખરૂં છે કેઃ—

દોહરા.

"સત્ય શીળ ડા'પણ ગયું, ગયુંજ નિરમળ નામ;
સો પાણી વ્હેતે ગયું, જ્યારે પ્રગટયો કામ. ૧
પૂત્ર મિત્ર વ્હાલો નહીં, નહિ રત્ન નહીં દામ;
પંડિત પણ વ્હાલો નહીં, જ્યારે પ્રગટયો કામ. ૨
અળખામણું આખું જગત,અળખામણા શિવશામ;
આત્મા નિજ અળખામણો, જ્યારે પ્રગટયો કામ.૩
ગમે ન ઘર પુર મેડિયો, ગમે ન ઉદ્યમ ઠામ;
ગમે ન વાત વિદ્યા તણી, જ્યારે પ્રગટયો કામ. ૪
ઉમયા ઇશે ન જીતિયો, જીત્યો નહીં શ્રી રામ;
બ્રહ્માએ નવ જીતિયો, કાળ રૂપિ જે કામ. ૫
વેદ પઠન કવિ ચાતુરી, સઘળી વાતો સ્હેલ;
આભ ચઢન ઇંદ્રી દમન, કામ જીતન મુશ્કેલ. ૬

---

* કામ એટલે ઈચ્છારૂપી વિકાર, તેને સસ્કૃતમા ચલકારથી દેવ ગણે છે. અને માણસના મન ઉપર જે જે પ્રકારે એ પોતાની સત્તા ચલાવે છે તે પ્રમાણે તેનાં જૂદાં જૂદાં નામ કવિઓએ સસ્કૃતમાં આપ્યા છે. જેમ કે.—

શ્લોક.

मदनो मन्मथो मारः प्रद्युम्नो मीनकेतनः ।
कन्दर्पो दर्पकोऽनंगः कामः पंचशरः स्मर· ॥१॥
शम्बरारिर्मनसिजः कुसुमेषु रनन्यजः ।
पुष्पधन्वा रतिपतिर्मकरध्वज आत्मभूः ॥२॥

અર્થઃ—**મદન**–મદ ઉપજાવનાર **મન્મથ**–મનને ડોળી નાખનાર **મારઃ**–મારનાર. **પ્રદ્યુમ્ન**–મનને ઉન્મત્ત કરનાર **મીનકેતન**–જેની ધજામાં માછલી કાઢેલી છે એવો. **કન્દર્પ**–ગર્વ ઉપજાવનાર.

કામાધસિંહને પ્રથમ પહેલી છાપરીવાળી સ્ત્રીએ સંગ કરવાનુ કહ્યું હતુ પણ તેણે તે કબૂલ કર્યું નહોતું કારણ કે તે તેને આ ગણિકાની પેઠે મોહલુબ્ધ કરી શકી નહોતી. સ્ત્રી અથવા પુરૂષના શિયળની પરીક્ષા ક્યારે થાય કે, જ્યારે એકાંત મળવા છતાં તથા એક બીજાનાં અંગોપાંગ નિરખવા છતાં અને રૂપ, ગુણ, દ્રવ્ય, સત્તા આદિ હજારો લાલચો છતાં ચળિત થાય નહિ ત્યારે. કેટલાક વિર્યહિન હોવાથી, કેટલાક કરૂપ હોવાથી, કેટલાક લાગ નહિ મળવાથી, કેટલાક ઉપર જાપતો હોવાથી અને કેટલાક શરમાળ હોવાથી વ્યભિચાર ન કરે તેથી કાંઇ તેઓ શિયળવંત ન કહેવાય પણ જ્યારે ઉપર પ્રમાણે લાલચો છતાં વિષયજાળમાં ન લપટાય ત્યારે તેને ખરો શિયળવંત કહેવો. અને એવા પુરૂષનુંજ મૂખવચન ફળે છે તથા તેને માથે આળ આવ્યું હોય તો ઇશ્વર સહાય કરે છે—નિર્ધન, ત્યાગી કહેવાય નહિ પણ જે

દર્પક–ગર્વ ઉપજાવનાર. **કામ**–ઇચ્છા **પંચશર**–જેને પાચ બાણ છે એવો. **સ્મરઃ**–સ્મરણથી ઉત્પન્ન થયેલો. **શમ્બરારિ**–શિવનો શત્રુ. **મનસિજ**–મનમાથી ઉત્પન્ન થયેલો **કુસુમેષુ**–જેનુ બાણ ફૂલ છે એવો. **અનન્યજઃ**–જેની ઉત્પત્તિ બહારથી નથી એવો **પુષ્પધન્વા**–જેનું ધનુષ્ય ફૂલ છે એવો. **રતિપતિઃ**–રતિનો વર **મકરધ્વજ**–મગર જેની ધજા છે એવો. **આત્મભૂઃ**–જેની આત્મ થકી ઉત્પત્તિ છે એવો

વળી કામદેવને પાંચ બાણ છે એવી કલ્પના કવિઓએ કરેલી છે. તેનું ધનુપ શેલડીનું અને ધનુષની દોર (પણછ) મધમાખીની હારની કલ્પી છે અને પાંચે બાણને છેડે પાંચ જાતનાં ફૂલનાં પલ્લવ અણી ઉપર લગાડયાં છે એથી માણસની પાચે ઇદ્રિય ઉપર પોતાની સત્તા ચલાવેછે. **એ પાંચ ફૂલનાં નામઃ—૧ અર્વિંદ** એટલે કમળ. ૨ **અશોકનું ફૂલ**. ૩ **શિરીષનું ફૂલ**. ૪ **આંબામોર**. ૫ **ઉત્પલ** એટલે ભુરૂં કમળ. કેટલાએકના કહેવા પ્રમાણે **ચાંપુ**, **આંબો, નાગકેશર, કેવડો** અને બીલીનું ફૂલ એ પણ ગણાયછે.

છતા ભોગ વૈભોગ છાડે તેજ ત્યાગી કહેવાય.

ગણિકાએ કામાધસિંહ પાસેથી થોડે થોડે સર્વ ઘરેણું ગાંઠુ હેરી લીધું. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

કલ્લી કાઢો કર તણી, લૈ આપે પકવાન;
ગણિકાને વળી ગંઠિયો, જાણો બેહુ સમાન. ૧

જ્યારે કામાંધસિંહની પાસે કાંઇ પણ ન રહ્યું ત્યારે ગણિકાએ કહ્યું કે, પ્રિતમજી, હવે કાંઇ પણ ઉદ્યગ કરીને પૈસો લાવો. આપણું ખર્ચ ઘણુ છે માટે આમ નિરૂદ્યમી બેશી રહે ગુજરાન શી રીતે ચાલશે ? ગણિકાનું આવું બોલવું સાંભળી તેણે વિચાર કર્યો કે, મને અહીં આવતા માર્ગમાં પેલી બીજી છાપરીવાળી વૃદ્ધ ડોશી દાટેલો ખજાનો આપવાનું કહેતી હતી પણ મે તે લીધો નહોતો તો તે લેતાં શી હરકત છે ? ડોશી બિચારી મારા હાથે મરવાથી સદ્‌ગતિ થશે એમ માને છે તો એને મારવામાં શું *પાપ

* જોજો, વ્યભિચારથી બુદ્ધિ કેવી ફરે છે અને અવળુ સૂઝે છે? પ્રથમ તેણે દારૂ, માસ ખાવાનુ અને મનુષ્યઘાત કરવાનુ પોતાને ઘણી તરસ લાગ્યા છતાં અને વગર માગણીએ મળ્યા છતા પણ કબૂલ કરેલું નહિ, તે આ વખત વ્યભિચારી બનવાથી તે સર્વે કામ તેની માગણી કરીને પોતાને કરવાં પડયા અરેરે ! કેવો દુષ્ટાચાર વ્યભિચારનો છે ? જેનામાં વ્યભિચારનો દુર્ગુણ પેઠો તેનામાં સર્વ દુર્ગુણો આવ્યા સમજવા કારણ કે સર્વે દુર્ગુણોનો નાયક વ્યભિચાર છે. વળી જેણે એકવાર વ્યભિચાર કરી લાજ મૂકી તેણે તો પછી સર્વદા લાજ નેવે મૂકી સમજવી કહ્યુ છે કે—" પ્રમગ લાજ મૂકતાં વાર; પછી તો સહેજે વાર હજાર." વળી કહ્યુ છે કે,—**विवेकभ्रष्टानां विनिपातः शतमुखः** એટલે જે માણસ ખરા ખોટાના વિચારથી ભ્રષ્ટ થયો તેની સો રસ્તે અધોગતિ (ભ્રષ્ટતા) થાય છે. (ભર્તૃહરી)

છે? એમ વિચારી ઘોડેસ્વાર થઇ ગણિકાની રજા માગી ધન લેવા નીકળ્યો. ચાલતાં ચાલતાં પ્રથમ પેલી પહેલી (જતાં છેલ્લી) શીકારીની છાપરી આવી ત્યાં પોતે વિચાર્યું કે, દારૂ પીધામાં કાંઈ પાપ નથી. જો પાપ હોય તો આટલા બધા માણસો શું કરવા પીએ? એમ વિચારી શીકારી પાસેથી દારૂ માગીને પીધો. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં પેલી ધનવાળી વૃદ્ધ ડોશીની છાપરી આવી, તે ડોશીને મારીને ધન લેઇ, આવી ગણિકાને આપ્યું. ગણિકા ધન દેખી સંતોખાઈ, અને કામાંધસિંહ ઉપર પ્રથમથી વધારે પ્રેમ બતાવવા લાગી. કહ્યું છે કે:-

દોહરો.

ધન લાવ્યે મન લાવતી, નિર્ધન થયે અભાવ;
સગી પૈસાની પદ્મણી, જાતે નીચ સ્વભાવ. ૧

વળી કેટલાક દિવસ વિત્યા પછી ગણિકાએ કહ્યું કે, સ્વામિનાથ! પૈસો ખુટયો માટે કાઇ પણ ઉદ્યમ કરો કામાધસિહે પૈસો સપાદાન કરવાને ઘણી નજર દોડાવી પણ કાંઇ ઉદ્યમ સૂઝયો નહિ તેથી ચોરી કરવાનો વિચાર ધાર્યો.

બીજે દિવસે કોઇ પાસેના ગામમા જઇને મધ્ય રાતે એક ગૃહસ્થ વાણિયાના ઘરમાં ખાતર પાડી પેઠો અને પટારાનુ તાળુ તોડીને માહેથી દસ હજાર રૂપિયાના દાગીના કાઢ્યા. અને તે લેઇ બેઠો હતો ત્યાંથી ઉભો થવાની તૈયારી કરવા જાય છે એટલે ઘરમાં બે ઘોઘર (બિલાડા) વઢવા લાગ્યા. તેના શોરથી વાણીઅણ જાગી ઉઠી અને તેઓને હાકવા સારૂ લાકડી ખોળવા જાય છે એટલે આ ચોરભાઇની ચોટલી હાથમાં આવી; પણ વાણીઅણે ધાર્યું કે, મારો સ્વામિ લઘુશંકા માટે ઉઠયો હશે, તેથી બોલ્યા ચાલ્યા વગર ચોટલી છોડી દીધી. ચોર તો ગાભરો થઈ નાસવા જાય છે એટલે વાણીઆનો ખાટલો પગે અથડાયાથી

તે વાણીઆ ઉપર પડયો. વાણીએ ધાર્યું કે, સ્ત્રીએ કોઈ જાર પુરૂષ ઘરમા ઘાલ્યો હશે તેથી બૂમ પાડીશ તો મારી ફજેતી થશે. તેથી મુંગા મોઢે તેને શિક્ષા કરવા સારૂ ખૂબ લાકડીઓના ઝપાટા મારવા લાગ્યો—**ચોરને બરડે પડ્યા સોળ, પણ નથી કરતો શોર, તેમ નથી કરતો જોર!!** લાકડીઓના ઝપાટા સાંભળી સ્ત્રીએ ધાર્યું કે, ઘોધરને મારે છે; તેથી તે બોલી કે મારજો! મારા રડયાને!! બહુ પેંધ્યો છે!!! આથી વાણીએ કહ્યું કે, દુષ્ટા! તને બહુ ઝાકળ (ડાંડાઇ) ભરાયું છે! તું તારે છાનીમાની પડી રહેને! તારી વલે સવારમાં, અત્યારે આની કરવા દે! વાણીઅણે ધાર્યું કે, મેં ઘોધરને હાંકી કાઢયો નહિ, તેથી તે મારા ઉપર ગુસ્સે થઇ આમ બોલે છે; તેથી તે પણ લાકડીઓના ઝપાટા દેવા લાગી. બિચારા કામાંધસિંહને માર પડવામાં બાકી રહી નહિ તેથી છેક અધમુઓ થઈ રહ્યો, પણ વાણીએ પોતાની ફજેતી થવાની બીકથી તેને રોકયો નહિ; તેથી તે ઠાલા હાથે બરડો સૂજાડી રસ્તે પડયો. રસ્તામાં ચોકીદારે તેને પકડયો અને તે વખતના કાયદા મુજબ તેને જાહેરમાં કાંડાં કાપવાની શિક્ષાનો હુકમ થયો.

પેલા સુદર્શનશેઠ થોડાક દિવસ તો શહેરમાં ફર્યા અને શહેરમાં શો શો વેપાર ચાલે છે, શો શો માલ પરદેશ ચડાવાય છે અને શા માલની આયાત થાય છે તે સર્વે કોઇને પૂછીને તથા દરબારી દફતરોમાંથી કેટલીક મુશીબતે વિગતો મેળવીને તથા વેપારના મુખ્ય સ્થળોની મુલાકાત લઇને જાણી લીધું એ લોકોની વ્યાપારપદ્ધતિ તથા બીજી દરેક જાણવા જેવી બાબતોનું જ્ઞાન પણ મેળવી લીધુ. છેવટે રેશમી કાપડ એ જગામાં ઘણુ ઉત્તમ અને જથાબધ બનતુ જોવાથી તે માલ પરદેશ ચડાવવા ધાર્યું અને અનુભવી કા-

રીગરોને કામે લગાડીને પોતે બનાવેલો માલ પરદેશ ચડાવવા લાગ્યા. થોડા મહિનાગાં તો તેમને સારો લાભ જણાયો અને એક મોટા અને પ્રમાણિક વેપારી તરીકે શહેરમાં તેમજ દેશાવરમાં પ્રખ્યાત થયા.

નગરીના રાજાને પોતાના કુટુંબ કે રાજ્ય માટે જે કાંઇ રેશમી ખર જોઇતો તે સુદર્શનશેઠજ પૂરો પાડતા અને તેથી રાણી રૂપસુંદરી સાથે ઘણી વાર તેમને મુલાકાત થતી. રાણી સદ્‌ગુણી અને વિદ્યાવિલાસી હતી વાદ્યકળા, ગીતકળા, ચિત્રકળા, વિગેરે બારીક હુન્નરોમાં જેટલી પ્રવિણ હતી તેટલીજ, રાજખટપટથી થાકેલા પતિને રીઝવવામાં પણ ચાલાક હતી. દાન, દયા અને શિયળના ગુણો તેના સુંદર શરીર અંદરના કાળજાને પણ શોભાવતા હતા. આટલું છતાં તેનામાં એક ખામી હતી: તે એ કે, કુતુહલ જોવાની તેને ટેવ પડી હતી; તે એટલે સૂધી કે તેની પરીક્ષાગાં કેટલાક લોકો પ્રાણ ખોવાની અણી ઉપર આવી જતા. તેણે એકવાર વિચાર્યું કે, સુદર્શનશેઠ જ્યારે અત્રે આવે છે ત્યારે નીચુંજ જુએ છે ગાટે કાં તો તે અત્યત શિયળવંત હોવો જોઇએ અને કાં તો અત્યંત લંપટપણાને બહારની સભ્યતામાં છુપાવવા ઇચ્છિનાર ઢોંગી હોવો જોઇએ. માટે એક દિવસ તેને પણ કસી જોવાનો અને બે ઘડી કુતુહલ જોવાનો ઠરાવ કર્યો.

પાસેની નગરી અમરાવતીના રાજા સાથે આ નગરીના રાજાને ગાઢી મિત્રાચારી હોવાથી એક વખત તે તેને મળવા અને થોડા દિવસ તેની સાથે શિકાર કરવા માટે અમરાવતી ગયો. આ નગરી તેજ હતી કે જ્યાં પેલો કામાંધસિંહ હમણા વ્યભિચારના ખાડામાં પડી પાયમાલ થયો છે. જે દિવસે કામાંધસિંહને સર્વ નગરવાસી લોકોની સમ-

ક્ષ કાંડાં કાપવાની શિક્ષા થવાની છે એજ દિવસે અને એજ વખતે તથા એજ જગાએ એક બીજા નિર્દોષ તહોમતદારને ફાંસીની શિક્ષા થવાની છે; જેનું કારણ તપાસવા આપણે હવે પાછા સુદર્શનશેઠના ઇતિહાસ તરફ ફરીએ.

રૂપસુંદરી રાણીએ રાજાની ગેરહાજરીનો લાભ લઇને એક સંધ્યાસમયે સુદર્શનશેઠને કહાવી મોકલ્યું કે, અમરાવતી નગરીનાં પટ્ટરાણીએ મારા ઉપર સખીભાવથી ઉમદા ચીર ભેટ મોકલ્યાં છે તે આભારના બદલામાં મારે એથી પણ સરસ ચીર તેમને મોકલવા મરજી છે. કાલે મારી એક દાસીને કામ પ્રસગે અમરાવતી મોકલવાની હોવાથી તેની સાથેજ એ ચીર મોકલવા ઠરાવ કર્યો છે માટે તમે હમણાં અત્રે આવીને મારી પાસેનાં ચીર જોઇ જાઓ અને પછી એથી સુંદર ચીર મોકલી આપો એમ મારી ઇચ્છા છે.

રાણીના હુકમ મુજબ સુદર્શનશેઠ રાતના આઠ વાગ્યે રાજ્યમહેલમાં ગયા. આ વખતે વરસાદ ઝરમર ઝરમર વરસતો હતો, મોર મધુર અવાજ કરતા હતા. શયનગૃહમાં ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર અને ફૂલોથી શોભતી યુવાન રાણી એક હિંચકા ઉપર બેઠી બેઠી હીંચતી હતી અને સારંગીમા "વર્ષાઋતુ વર્ણન" ઉતારતી હતી. આવી રીતે ગાવું વગાડવું એ આજ કાંઈ નવાઇનું ન હતું, કારણકે એજ સારંગી અને એજ ગીતે તેના જંજાળી પતિને ઘણી વાર પ્રિયા–પ્રેમના અને ઘણી વાર પ્રભુ–પ્રેમના મહાસાગરમાં ડુબકીઓ ખવરાવી હતી

શેઠ કાંઇ મૂઢ ન હતા કે આ સૌ દેખાવ જોઇ ખુશ ન થાય. તે સારી ચીજોને જોઇ આનંદ પામ્યા પણ સારૂં રૂપ જોઇ નીચે દૃષ્ટિ કરી. દૃષ્ટિમાંથી વિકાર થાયછે અને એકાંત તે વિકારને વકરાવે છે એમ તે બરાબર સમજતા હતા. જીભ,

કાન, આંખ, વિચાર શક્તિ, કલ્પના શક્તિ, વિગેરેથી જેમ તેમને આનંદ થતો તેમ સ્ત્રીસંગથી પણ તે આનંદ પામતા ખરા; પણ તે આનંદોની સિમા તે બરાબર સમજતા. એ બીજી જાતનો આનંદ માત્ર આનંદની ખાતરજ તે શોધતા નહિ, પણ તેને એક શારીરિક અને સાંસારિક કર્ત્તવ્ય બજાવવા જતાં મળતો કેફ સમજતા—કે જે હદ છોડવાથી જરૂર વિનાશકારક નિવડે છે. તેમણે વાદરાની બ્હેન કલ્પનાશક્તિને પોતાના સ્વભાવે જવા દીધી ન હતી પણ તેને વાનરપણામાંથી છોડવી માણસપણામાં—બહાદુરીમાં આણી હતી; તેથી એ વાનરી તેમને સ્ત્રી બતાવીને અથવા સ્ત્રીની વાત કરીને ગલગલીયાં કરી શકતી નહોતી. મોટા મોટા યોદ્ધાઓ અને ભાષણકર્ત્તાઓ રણક્ષેત્રો અને સભાઓને ગજાવી આવ્યા પછી એક અબળા પાસે રંક—ગાયલા— છોકરવાદ બની જાય છે તે જોઇ તેમની નિર્બળતા ઉપર તે હસતા અને એક મોટામાં મોટા વિકાળમાં વિકાળ યોદ્ધા ઉપર જીત મેળવવામાં ફતેહમંદ થવા માટે પોતાને ધન્યવાદ આપતા હતા. કેટલીક વાર તેમની પોતાનીજ સ્ત્રી જ્યારે તેમને પોતાના રૂપ, લાવણ્યતા આદિથી ઘાયલ કરવા કોશીશ કરતી ત્યારે તેને પણ તે ઘડી નચાવતા અને પોતે એક યોગી માફક—એક પથ્થર માફક—એક તુંબડા માફક બનતા. પશુવૃત્તિ તૃપ્ત કરવાનો સાંચો મેળવવા અર્થે નહિ પણ તે દુનીઆદારીનાં કર્ત્તવ્યો બજાવવામાં સ્હાયભૂત થવા માટે એક સાચા અને મધુર મિત્રની ખાતરજ સ્ત્રીની જરૂર છે એમ તે સમજતા અને તેથી તેમનું મન ખુલ્લું—દૃઢ, ઉંડા વિચાર કરવા સમર્થ, અને શાંત હતું.

હમણાં શેઠની નીચી દૃષ્ટિ ઉંચી કરાવવા સારૂ રાણીએ વાત ઉપાડી કે, કેમ સુદર્શનજી, આ ઝરમર વરસાદમાં

સારંગી કેવી મધુર લાગે છે? જેવી એક અબળા સ્ત્રી પુ-રૂપના ઉપર સત્તા ચલાવે છે તેવીજ આ સારંગી પણ અ-બળા છતાં તેના શોણીનો ઉપર સત્તા ચલાવે છે કવિઓ તો વળી સારગી અને કવિતામાં લુબ્ધજ થઇ જાય છે. જુઓ તો ખરા આ એક વર્ષાઋતુના વર્ણનમા એક કવિ-એ કેવી ખુબી વાપરી છે?

એમ કહીને વર્ષાઋતુની કુદરતનુ વર્ણન કરતા કરતાં વિલાસસુખના ચિતાર ઉપર આવી ચડી શેઠ સમજ્યા કે બે દિવસનો વિયોગ પણ સહેન ન થવાથી રાણીએ હમણાં કુ-ચેષ્ટા કરવા માડી છે, પણ દારૂ તથા દીવાસળીને જૂદાં પા-ડવાથી એ કુચેષ્ટા પાકુ રૂપ પકડતા અટકશે. એમ સમજી ઉભો થઇ બોલ્યો કે, માતુશ્રી, મારે જરૂરના કામ સારૂ જ-લદી જવું છે માટે જે કામે મને બોલાવ્યો છે તે કામ ફરમાવો.

રાણી બોલી. "અહો સુદર્શનજી, સારગીની ધુનમાં ને ધુનમા એ વાત તો હું ભૂલીજ ગઇ, માફ કરજો. જુઓ જે કાપડ તમને હુ બતાવવા માગુ છું તે કાપડમાથી મેં આ કાચળી કરાવી છે. એનુ પોત અને કુમાસ તો જુઓ." એમ કહી તેનો હાથ પોતાના ઊર તરફ ખેચ્યો. સદ્‌ગુણી રૂપસુંદરી એવી મૂર્ખ નહોતી કે પરીક્ષા ખાતર પરપુરૂષનો હાથ પોતાના અંગને અડવા દે. માત્ર તે હાથ ખેંચાવા દે છે કે નહિ તેટલુંજ જોવા માગતી હતી. શેઠે તરત હાથ પા-છો ખેંચી લીધો અને જાણે કે આ પેચ બીલકુલ સમજ્યો-જ નથી એવો દેખાવ કરીને બોલ્યો કે, "માતુશ્રી, પોત એ-મ નહિ જોઇ શકાય. એ ચોળી બદલીને બીજી પહેરો અ-ને તે મને જોવા આપો."

આ યુક્તિ નિષ્ફળ જવાથી રાણીએ હવે તેને ખુલી વાત કરી અને ગુપ્ત સંબંધ બાંધવા વિનંતી કરી. તથા

એ વચન માનવાથી તેને ઘણો લાભ મળશે એમ લાલચ આપી. શેઠે તેમ કરવા ચોખ્ખી ના કહી જેમ શુક–રંભા વચ્ચે સંવાદ થયો હતો તેમજ સુદર્શન અને રૂપસુંદરી વચ્ચે નીતિ અને અનીતિની વકીલાત ચાલી. જ્યારે કોઇ રીતે તે ડગ્યો નહિ ત્યારે છેવટે તેને ધમકી આપી. તેમાં પણ નહિ ફાવવાથી રાણીએ બૂમ પાડી કે–"આટલી રાત્રે રાજકુટુંબની આબરૂ લેવા કોઈ દુષ્ટ રાજમહેલમા દાખલ થયો છે." મહેલના ચોકીદારોએ તેને પકડયો અને રાણીના કહેવાથી તેજ વખતે પ્રધાનને રાજમહેલમાં તેડી આણીને તેના સ્વાધિન કર્યો. પ્રધાન વૃદ્ધ અને ચ્હીડીઓ હતો. રાતના વખતે ભરનિદ્રામાંથી જાગવું પડવાથી તેણે એકદમ શેઠને ફાંસીની સજા ફરમાવી. શેઠની વાત પણ કોઇએ સાંભળી નહિ આ વાત રાજમંહેલના માણસો અને પ્રધાન સિવાય બીજું કોઈ જાણતું નહોતું. કારણ કે સર્વે બનાવ રાતના વખતે અને રાજમહેલમાજ બન્યો હતો.

રાણી તેને ઇજા કરવા ઇચ્છતી નહોતી, તેથી તેણે પ્રધાનને કહ્યું કે,રાજકુટુબના અપરાધીને થયેલી શિક્ષાનો અમલ રાજાજીની સન્મુખમાંજ થવો જોઇએ. એમ કહી દરબારી સીપાઇઓ સાથે શેઠને અમરાવતી મોકલી દીધા અને કહાવ્યું કે આ અપરાધીને કાલેજ ફાંસી દેજો.

શેઠને વિદાય કરતી વખતે રાણીએ ફરીથી તેના કાનમાં કહ્યું કે, "ફાંસીના દાદરા સૂધી ગયા પછી પણ જો તમે વિચાર ફેરવશો તો તમને જીવતદાન, અઢળક દોલત અને એશઆરામ મળશે." જવાબમાં શેઠ કાંઇજ બોલ્યા નહિ. કારણ કે શક્તિ વિનાનો ક્રોધ કરવાથી શું લાભ? શેઠના ચાલી નીકળ્યા પછી થોડી વારે રાણી પ્રધાન સાથે શેઠના પણ પહેલાં અમરાવતી આવી પહોંચી અને પોતાના પતિને ખા-

નગીમાં મળીને ખરી હકીકતથી વાકેફ કર્યો.

બીજે દિવસે બપોરના બાર વાગ્યે શિક્ષા થવાની જગાએ બન્ને રાજાઓ, બન્ને પ્રધાનો, બીજા અમલદારો અને આસપાસ નગરવાસી લોકોની મોટી ઠઠ મળી. ત્યાં સુદર્શનશેઠને ફાંસી દેવા તથા કામાધસિંહનાં કાંડાં કાપવા સારૂ બન્નેને રાજપુરૂષોએ ત્યા આણ્યા.

એકનુ મડદાલ શરીર જોઇને દુઃખીઆ ઉપર દુઃખ પડતું જોઇ સર્વને દયા આવી, અને એક સુંદર-કોમળ શ્રીમંતને ફાંસી માટે સજ્જ થતો જોઇ લોકોની આંખોમાં આંસું આવ્યાં. રાજપુરૂષે લોકોમાં આ બંન્નેનાં નામ તથા ગુન્હા અને તે ગુન્હા માટે ફરમાવેલી શિક્ષા જાહેર કરી. આ સાંભળી બન્ને મિત્રોએ એક બીજાને ઓળખ્યા અને કામાંધસિંહ દોડીને સુદર્શનને ભેટી પડયો. સૌ લોકોના અને બંન્ને રાજાના અચંબા વચ્ચે તેણે સુદર્શન શેઠને કહ્યું કેઃ—

"મ્હારા વ્હાલા મિત્ર, તમારી આ દશા જોઇ મારૂં હૃદય ફાટી જાય છે અને મારૂં બધું દુઃખ વિસરી જઉં છું. આ રાજપુરૂષના જણાવ્યા પ્રમાણે ગુન્હો તમારાથી કદી પણ બને એ હુ સ્વપ્નમાં પણ માની શકતો નથી પણ શંભુ સત્યને સહાય કરશેજ. હું કે જે મહાપાપી છું અને હમણા તમને જે શિક્ષા ફરમાવી છે તે શિક્ષાને ખરેખર પાત્ર છું; તો તમારી જગા હું લઇશ અને એક શિયળવંત પુરૂષ દુનીઆને સારો દાખલો બેસાડવા વધું જીવે તે માટે હું ફાંસી પર ચડીશ "

પછી તે રાજાની તરફ ફરીને બોલ્યો કે, હે મહારાજા! દેહાંતદંડની શિક્ષા અમલમાં મૂકતા પહેલાં અપરાધી જે ઇચ્છા જણાવે તે પૂરી કરવા આપનો ધારો છે તે મુજબ

આ મારા ઇષ્ટ મિત્ર, પરમ ગુરૂ અને પ્રભુ તુલ્ય પુરૂષની વતી મને એટલી ઇચ્છા જણાવવા દો કે તેમની વતી મને ફાંસી દો અને તેને છૂટો કરો. મારા આ પક્ષપાતનુ કારણ આપ હમણાંજ સમજશો

એમ કહી તે લોકો તરફ ફર્યો અને બોલ્યો કે, અરે! મારા ઉપર દયાભાવથી જોનાર દયાળુ સદ્ગૃહસ્થો! તમે મને ફાંસીની શિક્ષા થયેલી જોઇ આટલાબધા દીલગીર થયાછો પણ મને આ જે શિક્ષા થઇછે તે વ્યાજબી થઇ છે. માટે દીલગીર થવાનું કાંઈ કારણ નથી. કહ્યું છે કે "કરેગા સો પાવેગા અને વાવેગા સો લણેગા." મને મારાં બૂરાં કર્તવ્યનું બૂરૂં ફળ મળ્યું છે તો તમે તે કૃત્યથી દૂર રહો તે માટે હું તમારા ભલાને સારૂ મને જે દુઃખ પડયાં છે તે ટૂંકામાં કહી બતાવુંછું. તે લક્ષ દેઇ સાંભળો.—

મારો આ વખત ઇશ્વરસ્મરણ કરવાનો છે, પણ મેં અઘોર અઘોર પાપ કર્યાંછે તેની માફી મને ઇશ્વર ટૂંક મુદતના સ્મરણથી આપે તેમ નથી. તો એ અઘોર પાપમાં પડતાં મારા મનુષ્યજાતિ ભાઇઓ બચે માટે મારા અનુભવથી બે બોલ બોલુંછું તે મને ઇશ્વરસ્મરણ રૂપ થઇ પડશે; કારણ કે અન્યનું ભલું ઇચ્છવું તે પણ એક જાતનુ પુન્ય છે.

"હું વિજયપુર નગરીના વિજયસિંહ રાજાનો ભાયાત થઉં અને આ સામા ઉભેલા સુદર્શનશેઠ ત્યાંના નગરશેઠના પુત્ર અને મારા મિત્ર થાય. અમો બને જણા દેશાટન કરવા નીકળ્યા હતા પણ ઘોડા ભડકવાથી જૂદા પડયા અને મારો ઘોડો મને એક ઉજડ જગામાં લાવ્યો. શરૂઆતમા ખરાબ પુસ્તકોના અભ્યાસથી મારી કલ્પનાશક્તિ વિષયી બની હતી પછી સ્ત્રી જાતિને અવલોકવાની ટેવમાંથી હું મનથી વ્યભિચારી થયો હતો. પરંતુ આ માગ

ગુરૂ સમ મિત્રની સોબતથી હું શરીરથી વ્યભિચારી થવા પામ્યો નહોતો પણ તે મારાથી છૂટા પડતા હુ લપટાયો. (એમ કહી પોતાનો બધો ઈતિહાસ કહી બતાવ્યો)

માત્ર ખરાબ કલ્પનામાથી વ્યભિચારી વિચાર, વ્યભિચારી વિચારમાંથી વ્યભિચારી કૃત્ય અને તેમાંથી ચોરી, જૂઠ, આદિ અનેક ગુન્હા અને નિચ કૃત્યો રૂપી ખાડામાં હું ઉતરી પડયો ખરી વાત છે કેઃ—

દોહરા.

"ચોરી, જૂઠ ગુના વળી, અધર્મ ને અન્યાય;
વિવિધ દોષ વ્યભિચારના, કુકર્મમાં કે'વાય. ૧
લાજ ઘટે સહુ લોકમાં, શત્રુતા શિર થાય;
અકાળ મૃત્યુ ઊપજે, જીવ કદાપિ જાય. ૨
સદ્‌ગુણ સઘળા હોય પણ, ચિત્ત ચાહે વ્યભિચાર;
જશ નવ પામે જગતમાં, કરે લોક ધિક્કાર. ૩
ઉત્તમ બુદ્ધિ ન ઉપજે, સૂઝે ન ઉદ્યમ સાર;
ગર્થ ગુમાવે ગાંઠનો, જારકર્મ કરનાર. ૪
કૂપ પડી મરવું ભલું, પીવું ભલું વિષપાન;
અનેક દુઃખની આપદા, નહિ વ્યભિચાર સમાન. ૫
નામ બૂડાડે બાપનું, કુળમાં ધરે કલંક;
ટળે ન કદિયે ટાળતાં, એ લાંછનનો અંક. ૬
નાક કપાયુ તે કદો, ફરી ન સાજું થાય;
લાંછન લાગ્યું તે કદી, જાર તણું નહિ જાય. ૭
પાછળથી પસ્તાય પણ, અંતે નહિ ઉપાય;
પડી પટોળે ભાત તે, જીર્ણ થતાં નવ જાય. ૮
માણસમાં ઉજળે મુખે, બોલી શકાય ન બોલ;
વ્યભિચારીનો વિશ્વમાં, તરણા તુલ્યે તોલ. ૯
હોય રાય કે રાંક પણ, નિશ્ચે બહુ નિંદાય;

શ્વાન તુલ્ય સહુકો ગણે, જીવતો પ્રેત જણાય." ૧૦

પદ-રાગ કાફી.

જીવડા, મા કર તૂં વ્યભિચાર-ટેક.

"લપટઝપટથીપકડેપિશાચો,નાખીદે નર્ક ખાડ જિ૦૧
મન ધાત ને ચિત્ત ચતુરાઇ, ચૂગી લે તે ગમાર. જિ૦૨
શોક કરીશ જ્યારેસંહુ જશેકો,ધાયનસંગી ધાર જિ૦૩
ઝટઝટઝટગટપીઅમ્રરસ તૂં,નર્મદ તજીને જાર.જિ૦૪"

વિષયમાં આવા અવગુણ છે માટે અરે! શ્રોતાજનો મારો દાખલો પ્રત્યક્ષ જોઇને તમે તેનાથી દૂર રહો એ મારી વિનંતી છે."

રાણી રૂપસુંદરી કે જે આ સ્થળે પડદો નખાવી બેઠી હતી તે હવે બહાર નીકળી આવી અને કહેવા લાગીકે—

અહો સત્યમૂર્ત્તિ શેઠજી, તમને આટલી ગભીર સ્થિતિમાં લાવવા માટે હું તમારી ક્ષમા માગુંછું. મેં આ સર્વ તમને જગતમાં શિયળવ્રત તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવા અર્યોજ કર્યુ છે. બધી દુનીઆં જોશે અને મારા આ કહેવાથી જાણશે કે તમારી પરીક્ષા કરવા સારૂં મેં જે જે પ્રયત્ન કર્યા તે નિષ્ફળ ગયા છે, અને તમે બધી લાલચો ઉપર તુંબડા માફક તદ્દન કોરે-કોરા તરતાજ રહ્યા છો. આગની પાસે ઘી કદી ઓગળ્યા સિવાય રહેજ નહિ એ લોકવાક્યને તમે અપવાદ રૂપ થયા છો. તમારા જેવા પ્રજા-શણગારના માનાર્થે તમારા આ મિત્ર કે જે હવે ખત્તામાંથી સાદો ઉપદેશ પામ્યા છે, તેમનો ગુન્હો માફ કરવા હું રાજાજીને પ્રાર્થના કરૂંછું

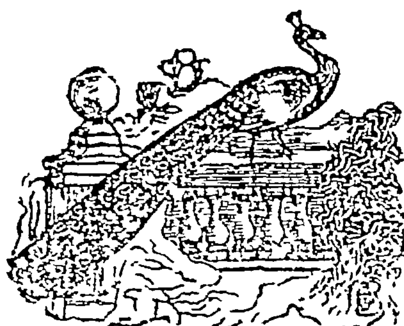
અમરાવતીના રાજાએ એ પ્રાર્થના તરત સ્વિકારી અને કામાંધસિંહને છૂટો કર્યો. રાણી રૂપસુંદરીની સલાહથી તેના પતિએ વૃદ્ધ પ્રધાનનો ઝભ્ભો કે જેને માટે કોઇ યોગ્ય પાત્રની સોધમાં (પ્રધાન હવે વૃદ્ધ થવાથી) પ્રધાન તેમજ

રાજા ઘણા દિવસથી ફરતા હતા તે સુદર્શનશેઠને પહેરાવ્યો અને આગળથી આણેલા ફૂલથી શેઠને વધાવ્યા અને લોકોને મીઠાઇ વ્હેંચી. અમરાવતીના રાજાએ આ નવા પ્રધાનના માન્યાર્થે સર્વ કેદીઓને છૂટા કર્યાં અને સુદર્શન-શેઠને મોટા ઠાઠથી પોતાને ઘેર નોતર્યાં.

બીજે દિવસે રાજા રાણી તથા બન્ને પ્રધાન પોતાની નગરીમાં ગયા. કામાંધસિંહ પણ પોતાના મિત્ર ભેગો જઇ રહ્યો તેને સ્વદેશ અને વડીલોની રળેલી મિલ્કત કરતાં આવા મિત્રરત્નની સોબતમાં વધારે આનંદ અને સુખ જણાયું હવે તે તદ્દન પ્રમાણીક,શિયળવંત અને શુદ્ધ જીંદગી ગુજારવા લાગ્યો

હિત શિક્ષા.

વ્યભિચારી નર નર્કમાં પડશે, સુખસંપત્તિ ખોશેજી;
વચન ફળે ને સ્વર્ગ મળે એ, શિયળવંતને હોશે.
સુણજો. ૭

(૮) चोरी ए निर्धनतानुं मूळ.

Theft is the origin of Poverty

પાણુજી અને મીણુજીની વાત.

ચોરપલ્લી ગામમાં ઘણા ચોર લોકો વસતા હતા, ત્યાં સતોજી કરીને એક કોળી રહેતો હતો. તે ખેતીનો ધંધો કરતો હતો અને પાસે એક હજાર રૂપીઆની મૂડી હતી વળી તે ચોરી કરતો નહિ તેથી તેની ગામમાં આબરૂ પણ સારી હતી.

તેને બે દીકરા હતા' મોટાનું નામ **પાણુજી** અને નાનાનું નામ **મીણુજી** હતું તે બન્ને નાનપણથી કુસંગને કરીને ચોરીનો ધંધો શીખ્યા હતા. **પાણુજી** પથ્થરસમ કઠણ કાળજાનો હતો અને મોટી મોટી ચોરીઓ તથા લૂટફાટ કરવામાં અગ્રેસર હતો **મીણુજી**, **પાણુજીની** સલાહ પ્રમાણે ચાલતો છતા જરા પોચા કાળજાનો હતો તે થોડું ઘણું લખતા વાચતા શીખ્યો હતો તેથી ચોપડીઓ વાચીને તેને કાઇક સદ્બોધ લાગ્યો હતો પણ **પાણુજીની** સોબતે કરીને તેની દાનત સાફ થઇ નહોતી. મનમા તો કાઇક ઇશ્વરનો ડર રાખતો હતો ખરો.

સતાજીના મુઆ પછી અનીતિનું નાણું ઘરમા ઘાલવાથી તેઓ બાપની મિલ્કત તથા આબરૂ ખોઇ બેઠા હતા અને " અન્નને ને દાંતને પણ વેર થયુ હતુ " કહ્યુંછે કે'—

દોહરો.

નાણુ બીન નીતિ તણુ, નિશ્ચય નહિ રે'નાર;
મિયાંજી લાવે સૂઠિએ, અલ્લા ઉંટ હરનાર. ૧

વળી કહ્યુંછે કેઃ—

श्लोक.

अन्यायोपार्जितं द्रव्यं दशवर्षाणि तिष्ठति ।
प्राप्ते एकादशे वर्षे, समूलं च विनश्यति ॥ १ ॥

અર્થ—ખોટા માર્ગથી મેળવેલો પૈસો ઘણું ટકે તો દસ વર્ષ સુધી ટકે, એ પછી અગ્યારમે વર્ષે તે સઘળો જાય છે

પાણુજી ને **મીણુજીના** ઘરમા વીશ હાથનો વાસ ફરતો હતો. ઘરમાં કોઠી નહિ અને કોઠીમાં ભરવાનું નહિ કહ્યુંછે કે, "ધર્મે જય અને પાપે ક્ષય." વળી કહ્યુંછે કે, "ભીખનાં હાંલ્લાં સિંકે ચઢે નહિ અને નિસાસાનો માલ પહોંચે નહિ." તેઓએ ખેતીનાં ઓજાર પણ વેચી ખાધાં હતાં અને ખેતીનો ધંધો બીલકુલ કરતા નહોતા, માત્ર ચોરી કરીનેજ પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા.

આથી તેમની ખ્યાતી એટલી બધી હતી કે આસપાસના ગામમાં ચોરી થતી તોપણ તરત તેમને ડસકલા પહેરાવવામા આવતા હતા ! કહ્યુંછે કે, "નામિચો ચોર ગાર્યો જાય અને નામિચો વાણિયો રળી ખાય"

એક દિવસ **પાણુજીએ** **મીણુજીને** કહ્યું કે ભાઇ, ચોરી કરતાં આપણને ઘણા વરસ વીત્યાં પણ આપણી પાસે મૂડી થઇ નહિ તેમ ધરાઇને ધાન પણ પામ્યા નહિ. માટે હવે તો કોઇ મોટા શેઠીઆને ઘેર ખાતર પાડીને ઘણો પૈસો લાવીએ તો ઠીક; નહિતો આમાને આમા આપણી આ વરદા પૂરી થશે. એમ વાતચીત કરી તેઓએ ત્યાથી દશ ગાઉ ઉપર એક ધનપુર કરીને ધનવંત શહેર હતુ ત્યાં જઇને કોઇ શેઠીઆના ઘરમાં ખાતર પાડવાનો ઠરાવ કર્યો

બીજે દિવસે તેઓ સવારમા વહેલા રોટલા ખાઇને

ધનપુર જવા નીકળ્યા. પાંચેક ગાઉ ગયા એટલે તાપ થયો તેથી માર્ગમા જતાં **સત્યપુર** કરીને એક ગામ આવ્યું તેની ભાગોળમાં વડની છાંયા તળે બપોરા ગાળવા બેઠા. ત્યાં દેવતા સળગાવી હુકકો ભરી પીએ છે એવામાં એક કોળણ ફાટેલો સાલ્લો ઓઢયો છે, ફાટેલો ઘાઘરો પહેર્યો છે, ઘાઘરાનો ખોળો વાળ્યો છે અને કાખમા છોકરૂં તેડયું છે એવા વેષે શ્વાસભરી દોડતી આવે છે

તેનું નામ **સંતોક** હતું. તેને બે દીકરા અને બે દીકરીઓ હતી; તે સર્વે દસ વરસની અંદરનાં હતાં. તેનો ધણી આંધળો ને અફીણીઓ હતો તેથી ઘરમાં ખાધા પીધાની ઘણી વેળા પડતી હતી. પોતે ડોડી વીણીને તથા ભારા વેચીને પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવતી હતી અને ધણીનું અફીણ પણ પૂરૂં પાડતી હતી. આટલું છતાં પણ તેની દાનત ઘણી સાફ હતી.

તે આ વખત ગામની ભાગોળમાં એક ધાવણી છોડીને સાથે લેઇને ડોડી વીણવા આવી હતી. ત્યાં આગળ પેલા **પાણજી** અને **મીણજી** બેઠા છે, તેની નજીકમાં એક આંબાનું ખેતર હતું તેની છાયા તળે એક વાણીઆની જાન બપોરા ગાળવા ઉતરી હતી તે ત્યાંથી ટાઢે પહોર થવાથી ઉપડી; એટલે તેમાંના એક જણનો ઘરેણાનો ડાબડો સરતચૂકથી ત્યાં પડયો રહ્યો હતો તે આ **સંતોકે** દીઠો તે તેણે લેઇને તેના માલિકને આપવા સારૂ—**કાખમાં તેડી છોડી, ખોળામાં લીધી ડોડી અને જાય દોડી દોડી !!**

તે આ બે ભાઇ બેઠા છે ત્યા આગળ વિશ્રામ લેવા ઉભી રહી તેને **પાણજીએ** કહ્યું કે *અલ્યો ! કેમ દોડાછો ?

સંતોક—પેલી જાનવાળામાના કોઇનો ડાબડો પણ

* આ એક સંબોધન કરવા માટે વપરાતો ગ્રામ્યશબ્દ છે.

પડયો રહ્યો હતો તે તેના ધણીને આપવા જઉંછું.

પાણજી—એ ડાબડામા ધરેણુ હશે તો તેથી તમારૂં જન્મારાનું દરિદ્ર નીકળી જશે તો તમારે પાછો શું કરવા આપવો જોઇએ? તમે કયા ચોરી કરવા ગયાં હતાં? માર્ગમાંથી જડયો છે. વળી તેના ધણીને ખબર પણ નથી કે તમને જડયો છે, તો તમારે તેને સામો ખોળીને આપવા શું કરવા જવું જોઇએ? તમારા જેવાં ગાડા કોણ હોય કે લક્ષ્મી હાલી ચાલીને ઘેર આવે તેને કાઢી મૂકે?

સંતોક—ભાઇ! મારે એવો હરામનો માલ ખપતો નથી. જ્યારે એના ધણીને ડાબડો ખોવાયાની ખબર પડશે ત્યારે એ કેટલો બધો હાયવલાય કરશે? અરેરે! આપણો જીવ એવો સહુનો જીવ!! આપણી એક પાઇ ખોવાય છે તો આપણને કેવું લાગે છે? તો આમાં તો કોણ જાણે કેટલાય હજાર રૂપીઆનો માલ હશે. વળી આપણે કેટલા કાળ કાઢવા છે કે એવો નિસાસાનો માલ લઇએ? પરમેશ્વરે દાંત આપ્યા છે તો ચાવણું પણ આપશે.

એવી વાતો કરેછે એવામા ત્યાં પેલા ડાબડાનો ધણી **નિર્ધનશા** ડાબડાની શોધ કરવા સારૂ બેબાકળો શ્વાસભર્યો દોડયો આવે છે. તેનુ મોં શીઆવીઆ થયેલું જોઇ તથા તેને દોડતો જોઈ **સંતોકે** પૂછ્યું કે, હે ભાઇ! તમે આમ શ્વાસભર્યા કેમ દોડો છો? તમારૂ કાંઇ ખોવાય છે?

નિર્ધનશા— (અતિશય ગરીબાઇથી દયામણે મોંઢે) અરે! બ્હેન! મારો ધરેણાનો ડાબડો પેલા આંબાવાડીઆમાં પડયો રહ્યો હતો તે હવે કોણ જાણે કોના હાથમાં આવ્યો હશે? તે જો જડનારના દિલમાં પરમેશ્વર વસે ને અપાવે તો આપે, નહિ તો રસ્તો ધોરી છે માટે શી ખબર પડે કે કોને જડયો છે? અરેરે! એ ડાબડામા હું કેટલું

એક પારકું ઘરેણું માગીને લાવેલો તે ભર્યું છે. મારૂં ગયું તેની તો હુ ફિકર રાખતો નથી પણ પારકાને શું આપવું ? મારી પાસે જો પૈસા હોત તો હું મારા ઘરનુ કરાવી આપત અને આટલો અફસોસ કરત નહિ પણ હવે એ માણસને શુ મોં દેખાડવુ ? અરેરે ! મને ઘેરથી નીકળતાંજ આડી બિલાડી ઉતરી હતી પણ હું નિર્ભાગી પાછો વળ્યો નહિ. હવે તો આ હડહડતા કળિયુગમાં એવું સત્યવત કોણ હોય કે જડેલો માલ પાછો આપે અને ડાબડો દેખી ન લોભાય? મે તો ખોવાયો છે ત્યારથીજ આશા મૂકી છે પણ મરવાના ગનસુબેજ પાછો આવ્યો છું, કારણકે ઘેર જઇને જેનુ ઘરેણું માગી લાવ્યો છું તેને શો જવાબ દેવો અને શુ મો દેખાડવું ? માટે કૂવામા પડતુ મૂકી મારો પ્રાણ ખોઇશ શીવ ! શીવ ! ! શીવ ! ! ! હવે તો મરવા વગર છૂટકો નથી. એમ કહી ઉભો હતો ત્યાંથી એકદમ પડતુ મૂકી ધ્રુશકે ને ધ્રુશકે લમણે હાથ મૂકીને રૂએ છે

નિર્ધનશાને રોતો દેખીને **સ**ંતોકની આખમાં ઝળીઝળિયા ભરાઇ આવ્યા અને બોલી કે, શેઠજી, તમે રોશો નહિ; એ ડાબડો મને જડયો છે, અને તમને આપવા સારૂ હું આવતી હતી, પણ તેવામાં તમે સામા મળ્યા. તમે તમારી નિશાની બતાવીને ડાબડો ખુશીથી લ્યો.

"ડાબડો લ્યો" એવું સાંભળતાંજ **નિર્ધ**નશા રોમાચિત થયો અને ડાબડાની નિશાની બરાબર પૂરી; તેથી **સ**ંતોકે ડાબડો તેના હાથમાં મૂકયો અને બોલી કે—"ભાઇ, તમારો માલ સંભારજો." ડાબડો લેઇને **નિર્ધ**નશા ઉજમાળ થયો, જેમ અંધને નવાં ચક્ષુ આવે તેમ. આવી છેક કંગાલ હાલતની સ્ત્રીએ પણ ધનથી નહિ લોભાતા માલ કેવો પાછો આપ્યો છે ? ધન્ય છે ! **સ**ંતોકની ખુબીઆતીને ! !

નિર્ધનશાએ ડાબડો ઉઘાડીને માહેથી એક રૂ ૨૫) ની કિમ્મતનુ માદળિયુ કાઢીને **સંતોક**ની ડોકમાં નાખ્યુ અને બોલ્યો કે, હે બ્હેન! તમે આજથી મારી બ્હેન છો અને હુ તમારો ભાઇ છું માટે તમને જેટલો સાસરવાસો કરૂ તેટલો થોડો તમે મને આજે જીવતદાન દીધુ છે તેનો બદલો હુ શી રીતે વાળી શકીશ?

સંતોકે તરત ડોકમાંથી માદળિયું કાઢીને નિર્ધનશાના ખોળામા પાછુ નાખ્યુ અને બોલી કે, હે ભાઇ! હું એવો વગર મહેનતનો માલ લેતી નથી. મને પ્રભુએ હાથ પગ આપ્યા છે અને ખાવાને સારૂ ડોડી વાડોમા જોઇએ તેટલી નીપજાવી છે તો મારા આ હાથ પગ અને એ ડોડી સલામત જોઇએ! હુ તમારો વગર મહેનતનો માલ લેઇને કયે ભવ છૂટું?

નિર્ધનશા—બ્હેન, તમે મને આજે નવો અવતાર આપ્યો છે, તેના બદલામા હુ જે કાઇ આપુછુ તે છેક થોડું છે માટે તે કબૂલ કરો અને મારૂ મન ખુશી કરો.

સંતોક—ભાઇ, હું ક્રોડ ઉપાયે પણ એ લેનાર નથી માટે ખાલી મહેનત કરશો નહિ અને તમે તમારા રસ્તે ચાલતા થાઓ.

છેવટ નિર્ધનશાએ રૂ ૫) કાઢીને આપવા માંડ્યા તે પણ લીધા નહિ પણ તેનો બહુ આગ્રહ જોઇને બોલી કે, જાઓ તમારી બહુ તાણખેંચ છે તો મારી તરફથી એ રૂપીઆ કોઇ આધળાં લૂલાને આપી દેજો. એમ કહી **સં**તોક તથા નિર્ધનશા પોતપોતાને ઠેકાણે ગયા

હવે **મીણુજી, પાણુજી**ને કહે છેઃ ભાઇ, જોયુ કે? **સં**તોકે જડેલો માલ પણ લીધો નહિ, એટલુંજ નહિ પણ પેલા વાણીઆની બક્ષિસ પણ લીધી નહિ વળી એના શ-

રીર ઉપર પૂરાં લૂગડાં તો પહેરવા હતાં નહિ અને ઘરમ ખાવા ધાન પણ હતું નહિ, તેમ છતાં આવા અથાગ મા લથી લોભાઇ નહિ. અને આપણે તો પારકું ખાતર પાડીને લોકોના કોઠા કકળાવીને માલ લાવીએછીએ તો આપણે કયે ભવ છૂટીશું ? માટે હું તો આજથી ચોરી કરવા નહિ આવું તારે જવું હોય તો તું એકલો જા.

પાણજી—(કપટથી) હા ભાઇ, મારૂં મન પણ એમજ કહે છે કે ચોરી ન કરવી પણ આપણે ઘેર જઇને ખાઇશું શું ? વળી આપણને કોઇ ધીરનાર પણ નથી કે ખેતી કરીએ માટે એક વાર ચોરી કરીને પછી બંધ કરીશું.

એવી રીતે કહી **પાણજીએ મીણજીને** ઘેર જવા દીધો નહિ. અને બને જણ ત્યાંથી ચાલ્યા તે પેલા ધનપુરની સીમમાં આવીને પડયા; ત્યાંથી રાતના બાર ઉપર એક વાગ્યે સહુ જળ જંપ્યું (સહુ ઉંઘી ગયુ) એટલે તેઓ શુકન જોઇને ગામમાં પેઠા. ત્યાં ધનપાળશા કરીને એક શ્રીમન્ત વાણીઆના ઘરમાં ખાતર પાડીને દાખલ થયા.

હવે અહીં ધનપાળશા તથા તેનો દીકરો બે પૈસાની ભૂલ માટે મેંડા ઉપર દીવો બાળી ચોપડા લેઇ નામુ તપાસે છે અને બાપ, દીકરાને ખીજે છે. આ જોઇ પેલો **મીણજી**, **પાણજીને** કહે છે કે ભાઇ, જોયુ કે ? જે બે પૈસા માટે અત્યાર સૂધી દીવો બાળી ઉજાગરો વેઠી મહેનત કરે છે, તેનું જ્યારે આપણે બોહોળું ધન લેઇશું ત્યારે એ પ્રભાતે કેટલી બધી હાયવલાય કરશે ? હું ધારૂં છું કે વખતે પ્રાણ પણ તજશે. માટે મારે તો આની એક પાઇ પણ લેવી *અગરાજ બરાબર છે.

આથી બને ભાઇઓ ત્યાંથી ઠાલામાલા બહાર નીક-

* અગ્રાહ્ય=લેવા લાયક નહિ તે.

જ્યા અને એક ગણિકાના ઘરમા ખાતર પાડીને પેઠા. ત્યાં ગણિકા—એક કોઢીઆ અને કદરૂપા પુરૂષને પતિસમ ગણી તેની ગુલામી કરે છે. આ જોઇને **મીણજીએ પાણજીને** કહ્યુ કે, આવું નીચ કામ તથા ગુલામી કરીને મેળવેલો પૈસો પણ લેવો ઘટિત નથી. એમ કહીને તેઓ ત્યાંથી ઠાલામાલા બહાર નીકળ્યા.

ત્યાંથી વળી એક બ્રાહ્મણના ઘરમાં ખાતર પાડીને પેઠા. ત્યા બ્રાહ્મણ ઉંઘમા પડયો પડયો સ્વસ્તિ બોલે છે અને લવે છે કે, તમારો જય થજો-તમારો વિજય થજો—તમારા એકના એકવીશ થજો —તમે **ભોજ** સમાન છો—એક ઘણું દાન સહસ્ત્ર ઘણ પુન્ય આવું સાંભળીને **મીણજીએ પાણજીને** કહ્યું કે, આવી રીતનો આશિર્વાદ દેઇને તથા સ્વસ્તિ કહીને ગરીબાઇથી મેળવેલો પૈસો પણ લેવો ઘટિત નથી. તેથી ત્યાથી પણ ઠાલામાલા બહાર નીકળ્યા. એટલે વહાણું વાવા આવ્યું તેથી પોતાના મુકામે આવ્યા.

પ્રાત કાળ થયો એટલે બને ભાઇઓ દાતણ પાણી કરી હુક્કો ભરી પીતાપીતા પાસેના ગામમા કોઇ સગાને ઘેર રોટલા ખાવા સારૂ જવા નીકળ્યા તેઓ ગામમા પેઠા એટલે નિશાળમાં એક છોકરો **શામળભટ**ની બનાવેલી નીચેની કવિતા મોટા સાદથી મહેતાજી આગળ બોલતો હતો.

ચોપાઇ.

"કાચો પારો ખાવો અંન, તેવું છે ચોરીનું ધંન;
કાચી ખાવી છે હરતાળ, તેવો છે ચોરીનો માલ. ૧
માથા ઉપર ભમે જયમ કાળ, તેવો છે ચોરીનો માલ;
કોવચ અડતાં ઉપડે ખાલ, તેવો છે ચોરીનો માલ. ૨
ગાણા આગળ જેવી ગાળ, તેવો છે ચોરીનો માલ;

કુડાં ચડાવે માથે આળ, તેવો છે ચોરીનો માલ. ૩
†અગ્નિ કેરી જેવી ઝાળ, તેવો છે ચોરીનો માલ;
જિવતી માખ ગળે કો ધણી, લખમી ન પચે ચોરો તણી.
આખું કોળું શાક ન થાય, વાસીદ સાંબેલું જાય;
તે તો જોવા જેવો તાલ, તેવો છે ચોરીનો માલ. ૫
સાહે છછુંદરને મુખ સાપ, મરે તરત તે ગળતાં આપ;
થાય આંધળો તજતાં હાલ, તેવો છે ચોરીનો માલ. ૬
માળી છીંડે રાખે છૂટ, બકરૂં કાઢતાં પેસે ઉંટ;
ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ, તેવો છે ચોરીનો માલ. ૭
રહે ન છાનું દહાડો રાત, વાએ ઊડી જાએ વાત;
થાય ન તેનો કરતાં થોભ, જાય બિલાડી મોભામોભ." ૮

આ કવિતા **મીણજી** અને **પાણજી**એ ત્યાં આગળ ઉભા રહીને સાંભળી. **મીણજી**, થોડું ઘણું ભણેલો હતો તેથી તે કવિતાનો તમામ અર્થ સમજી ગયો અને મનમાં ચોરી ન કરવી એવો નિશ્ચય કર્યો **પાણજી** તો પથ્થર સમ કઠણ કાળજાનો હતો· તેને આટલો બધો બોધ મળ્યા છતાં તે બધુ પથ્થર ઉપર પાણી હતું.

મીણજી, કવિતાનો અર્થ સમજ્યો હતો પણ ઉપર જે **"કુડાં ચડાવે માથે આળ, તેવો છે ચોરીનો માલ."** એવું કહ્યુ તેનો ભાવાર્થ તેના સમજવામા આવ્યો નહિ. તેને એવો શક ઉત્પન્ન થયો કે—"ચોરીનો માલ, બીજા જૂઠા આળ ચઢાવે" એ તે શુ? તેથી એ પદ તે વારવાર બોલતો ચાલે છે તેવામા એક પોલિસનો સિપાઇ એક કેદીને

† જેવી અગ્નિની ઝાળ છે તેવો ચોરીનો માલ છે. એટલે તે જેના ઘરમાં જાય છે તેને ઘણુ નુકસાન થાય છે ચોરી કરનાર ગુન્હેગાર છે તેમ ચોરીનો માલ સંઘરનાર તથા વેચાતી લેનાર પણ ગુન્હેગાર છે. તેથી સરકારે એ ત્રણેને શિક્ષા ઠરાવી છે

લેઇને આવે છે. **મીણુજીનુ** બોલવું સાંભળીને કેદી બોલ્યો કે, ઠાકોર સાહેબ, તમે કહોછો તે ખરૂં છે, મારે પણ એમજ બન્યુ છે. **મીણુજી** કહે છે તે કેમ? કેદી કહે છે, સાંભળોઃ—

મેં કોઇનો ખેસ સારો જાણીને ચોરી લીધો; પછી મને એમ સૂઝયું કે મેં કોઇ દિવસ ચોરી કરી નથી તો આ સવા રૂપીઆના ખેસ માટે જીવ કોણ બગાડે? તેથી હું તેના ધણીને તે પાછો આપવા ગયો તો તેનો ધણી કહે કે, મેં એને છેડે રૂ૫) બાંધ્યા હતા તે લાવો હવે હુ આ રૂપીઆની વાત જાણુનો નથી, કાંતો એ જૂઠુ બોલતો હોય અથવા મે ખેસ લીધા પહેલાં કોઇએ છોડી લીધા હોય. ગમે તેમ હો પણ તેના ધણીએ મને ખોટું આળ ચઢાવી *ચોર બનાવ્યો મેં જો રૂપીઆ લીધા હોત તો હું ખેસ

---

* **ચોર ઘણી જાતના છેઃ**-૧**ગંઠીછોડા**—લોકોની ગાંઠો છોડે છે, ગજવાં કાપે છે, ગાઠડી છોડે છે, ઘરેણા તોડે છે વીગરે ધંધો સહુકારનો વેશ પહેરીને કરે છે ૨ **ફાંસિયા અને ગલકટ્ટા**—તેઓ માર્ગમા જતા ફાસી દેઇને કે ગળુ કાપીને ધન લેઇ લેછે ૩ **લુંટારાચોર**—માર્ગે જનારને આંતરીને સર્વસ્વ લૂંટી લેછે ૪ **જુગારી ચોર**—બાજીમાં હરાવીને ધન હરે છે તે ન આપે તો મારી નાખીને લેછે ૫ **ખાતર પડાચોર**—રાત્રિએ ઘર ફોચીને છાનામાના લેઇ જાય છે ૬ **ઠગારા અથવા ધૂતારા ચોર**-માણસની બુદ્ધિ ભમાવીને ધન હરી લેછે કીમીઆગર, ભૂવા, જાદુગર વીગરે કેટલાક વિશ્વાસ દેઇને ધન હરે છે, કેટલાક દોરાધાગા કરી ધન લેછે ૭ **લાંચિયાચોર**-લાચ લેઇને અન્યાય કરે છે ૮ **કીસબચોર-વણજચોર**-વેપારમાં ભેળશેળ કરીને વેચે છે તથા વત્તુ લેઇને ઓછું આપે છે ૯ **આઠિયા ચોર**-જૂઠા દસ્તાવેજ લખીને કપટ કરે છે ૧૦ **ધાડપાડનારા ચોર**-ધાડ પાડીને હાથમાં જે આવ્યુ તે લેઇ જાય છે ૧૧ **ચ-**

પાછો શું કરવા આપવા જાત? માટે ઠાકોર સાહેબ, તમે કહોછો કે–"કુડાં ચઢાવે માથે આળ, તેવો છે ચોરીનો માલ," એ ખરૂ છે

પછી કેદીને લેઈ સિપાઇ ચાલતો થયો અને **પાણ-જી** તથા **મીણજી** રોટલા ખાવા ગયા

મીણજીને હવે પેલી કવિતા ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ બેઠો અને તેનુ કાળજું છેક મીણ જેવું થઇ ગયુ તેણે કહ્યું કે ધન્ય છે આ કવિતા બનાવનારને ! આથી તે વારંવાર તે કવિતા હળવે હળવે બોલતો હતો અને વિચારતો હતો.

બંને ભાઇઓ રોટલા જમીને હુક્કો* ભરીને બેઠા ત્યાં વળી **મીણજી**ને યાદ આવ્યુ કે–**"માથા ઉપર ભમે જ્યમ કાળ, તેવો છે ચોરીનો માલ"** એવું કવિએ કહ્યું છે તે પણ ખરૂં છે અમે ચોરીનો માલ લેવા ફરીએ છીએ અને મોત અમારી પાછળ ફરે છે માટે હવે જાણી જોઇને કૂવામાં કોણ પડે? બળ્યો એ ચોરીનો ધંધો ! ખાય બધાંય ને ભોગવવું એકલાને અહીં ચોરી કરતાં પકડાઇએ તો શિક્ષા આપણને થાય અને પરમેશ્વરને ત્યા પણ શિક્ષા આપણને થાય માટે ધિક્ક છે આ ચોરીના ધધાને ! અરેરે ! બિચારા ભૂખ, તરસ, તાપ અને દુઃખ વેઠીને તથા આતરડે ગાઠો વાળીને મહા મહા મહેનતે પૈસો ભેગો કરે છે, તેનું સામટુ ધન એકે ફેરે જાય ત્યારે તે કેટલાબધા નિ-સાસા નાખે અને હાયવલાય કરે ! તે બિચારાના કોઠા ક-કળાવીને તથા આતરડી બાળીને ધન લેઇએ-તેના શ્રાપ લાગ્યા વગર કેમ રહે? આ કારણથીજ ચોરીના ધધામા જેવારો નથી. કોઇ ચોર લખેશરી થયો હોય એવું સાંભ-ળ્યું નથી. મારા બાપ પાસે એક હજાર રૂપીઆની રોકડ હતી તથા બસેં ત્રણસેં રૂપીઆની બીજી મિલ્કત હતી તે

સર્વે એમના મુઆ પછી અમે અમારી ખરાબ દાનતથી ખોઇ બેઠા. માટે આજથી '**સોમૈયા તારે માથે જળ**' કે ચોરી ન કરવી. '**કીડીને કણ ને હાથીને મણ**' મળી રહે છે તો શું મારૂં પેટ નહિ ભરાય ? એમ વિચારી **મી-ણુજી, પાણુજીને** કહ્યા વગર છાનોમાનો ઘેર આવતો રહ્યો.

પાણુજીએ મીણુજીની શોધ કરી પણ જડયો નહિ તે-થી તે બીજા કોઇ માણુસને સાથે લેઇને પેલા **ધનપુર** ગા-મમાં રાત્રે ચોરી કરવા પેઠો ત્યા એક વાણીઆના ઘરમા ખાતર પાડીને પટારામાંથી એક હજાર રૂપીઆના દાગીના કાઢયા આ વાતની ચોકીઆતોને ખબર પડવાથી તેઓ કો-ચેલે ઠેકાણે ઉભા રહ્યા હતા જેવો તે ધન લેઇ બહાર ની-કળવા સારૂ કોચેલા બાકામા પગ ઘાલે છે તેવાજ તેના બને પગ ચોકીઆતોએ ઝાલ્યા. આ વાતની પેલા સાથેના માણુસને ખબર પડવાથી (તેનુ નામ **પાણુજી** દે તો તે માર્યો જાય એવા ડરથી) તે **પાણુજીનુ** માથુ કાપી નાખી બારણે થઇને બહાર નીકળી ગયો **પાણુજીના** માથા વગ-રના ધડને ચોકીઆતોએ બહાર ખેંચી કાઢયુ અને તેને વગડામા જઇને દાટયું ત્યા તેના મડદાને શિયાળ વિગેરે જનાવરોએ ઉતરડી ખાધુ

પેલો **મીણુજી** ઘેર આવીને કોઇને ત્યા ખાવુપીવુ ને રૂ ૪) ના પગારથી મહીનાદાર રહ્યો. અને સાફ દાનતથી વૈતરૂં કરી સુખમાં દિવસ ગુજારવા લાગ્યો. એમ બાર મહિના સૂધી કોસ તાણીને તથા વૈતરૂં કરીને રૂ ૪૦) બચાવ્યા તેના બે બળદ લેઇને ખેતી કરવા લાગ્યો. કહ્યું છે કે—" જેની દાનત સાફ છે તેને ઇશ્વર સહાય છે. " વળી કહ્યુંછે કે—" માણુસ તો મહેનત કરેછે પણ ધન, નૈયત મેળવે છે " જેની દા-નત સૂધરી તેનુ નસીબ પણ સૂધર્યું સમજવું. **મીણુજીને**

ખેડ કરતાં ખેતરમાંથી એક સોનામહોરોનો ભરેલો ચરૂ જડયો તેથી તેની દરિદ્રતા ગઇ અને સુખમા દિવસ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો અને તેના બાપ કરતા પણ ઇજ્જત વધારી આ એની મહેનતનુ ફળ નહોતું પણ નૈયતનુ હતુ. માણસ કહેછે કે—"નસીબ મોટું છે" પણ "નસીબ એજ નૈયત"

હિતશિક્ષા.

ચોરી તે કરતાં રાયજી ડંડે, પરભવ નર્કમાં જાવેજી;
ત્રાસને પૈસે ઉંચો ન આવે, ગાંઠની મૂડી ગુમાવે.
સુણજો સરવેજી. ૮

(૧) "દાનત તેવી બરકત" અથવા ભલાનું ભલું અને ભૂંડાનું ભૂંડું.

"Frost and fraud both end in foul"
or
"Cheating play never thrives"

ભલા અને ભૂંડાની વાત.

ભલો અને **ભૂંડો** એ નામના બે મિત્રો હતા. તેમાં **ભલો** તે કેવળ ભલોજ હતો; અવગુણ કરનારનો પણ ગુણ કરે તેવો, દયાળુ, માયાળુ અને મળે તેને (ખરા મિત્રને) જીવ આપે તેવો હતો આથી પરમેશ્વરની તેના ઉપર બહુ કૃપા હતી અને ઘરમા પૈસો પણ પુષ્કળ હતો **ભૂંડા**મા આથી ઉલટા ગુણ હતા; તે તો કેવળ ભૂડાનો સરદાર હતો. પોતાને સારૂ જીવ આપનારનો પણ જીવ લે તેવો હતો. આથી "દાનત તેવી બરકત" તે કહેવત પ્રમાણે તેને હતુ. મતલબ કે ઘરમા હાંલ્લા કુસ્તી કરતા હતા !

ભલો, **ભૂંડા**ની બહુ બરદાસ્ત રાખતો હતો તેને વારવાર પોતાને ઘેર જમાડતો અને તેના ઘરમા ખૂટતી જણસ પોતાના ઘેરથી મોકલતો. ટુંકામા—તેના ઘરનુ અર્ધું ગુજરાન પોતે ચલાવતો હતો; વળી માથે આફત આવી હોય તો તેમા મદદ કરતો. ખરૂ કહીએ તો **ભલા**નો **ભૂંડા** ઉપર સગા ભાઇ કરતાં પણ વધારે ભાવ હતો.

એક દિવસ **ભલા**એ એવો વિચાર કર્યો કે—મારે **ભૂં**-

ડાને લેઇને કોઇ જાત્રાના સ્થળે જઇ તેની ભાગ્યદશા સૂધા-
રવા કાઇ પૂન્યદાન કરવું તથા ત્યાં જઇને તેને કેટલુક દ્રવ્ય
બક્ષિસ કરવું. એમ વિચારી કેટલુક દ્રવ્ય લેઇ, એક ગાડી
જોડાવી **ભૂં**ડા સાથે પોતે **કાશી**એ જવા નીકળ્યો. માર્ગમા
જતાં દ્રવ્ય દેખીને **ભૂં**ડાની નજર બગડી તેણે વિચાર્યું કે—
ભલાને મારીને આ બધી મિલ્કત લેઇ લઉં તો કેવું સારૂ ?
દૈવ જાણે ! ત્યાં જઇને તે મને દ્રવ્ય આપે કે ન આપે
કાલની કોને ખબર છે ? અને કદાપિ આપશે તો બધુ આ-
પશે નહિ. માટે અગાઉથી લીધું એ આપણા બાપનુ ! અ-
ને લીધુ એટલે લેવું મટયું ! ! એમ વિચારી **ભ**લાને માર-
વાનો લાગ તાકી બેઠો

માર્ગમાં જતાં કોઇ ઠેકાણે વિસામો કર્યો; ત્યાં **ભ**લો ઉંઘી
ગયેલો જોઈ **ભૂં**ડો, **ભ**લાની છાતી ઉપર છરો લેઇને ચઢી
બેઠો તેથી **ભ**લો ઝબકીને જાગ્યો અને બોલ્યો કે ધાજોરે !
ધાજો ! ! આ કોઈ દુષ્ટ મારા પ્રાણ હરે છે. **ભૂં**ડાને મદદે
આવવા તેનુ નામ પોકારી ઘણી બૂમો પાડી પણ તે બોલ્યો
નહિ તેથી અરૂપરૂ જોતાં **ભૂં**ડાભાઇને આ ભૂડું કૃત્ય કર-
વા છાતી ઉપર ચઢેલો દીઠો ! તેથી તે **ભૂં**ડાને કરગરીને
કહેવા લાગ્યો કે, હે ભાઇ ! તું મને શું કરવા મારે છે? આ
બધી મિલ્કત **કાશી**એ જઇને તનેજ આપવાની છે. તે જો
તારા માનવામા ન આવતું હોય તો જા, તને અત્યારથી બ-
ક્ષિસ કરૂ છુ તે લેઇને તું સુખેથી ઘેર જા અથવા મારી સાથે
આવ પણ આ વાત (મારવાની) કોઇને કહુ તો મને મારા
ઇષ્ટિ દેવના સોગન છે હુ જીવતો હઇશ તો વળી કોઇક વ-
ખત તારૂં કામ કરીશ. મને મારવાથી તારૂ શું વળશે ? હું
તારા દુ:ખે દુભાઉછું અને તું મને મારવા ઉભો થયો છે તો
તારા જેવો કૃતઘ્ની કોણ હોય ? આવી રીતે **ભ**લાએ તેને

ઘણા કાલાવાલા કર્યા તથા લાલચ દીધી તો પણ **ભૂંડાએ** તેનો જાતિસ્વભાવ મૂકવાની હા પાડી નહિ. તેથી ફરીથી **ભલાએ** ઘણા કાલાવાલા કરીને કહ્યું કે, હે ભાઇ! તુ મને આ વખત પ્રાણદાન આપીશ તો હું તને ઘેર જઇને મારી બધી મિલ્કત માત્ર એક પોતિયાભેર નીકળીને આપીશ. એ માટે આ મારૂ ને મારા બાપદાદાનુ વચન છે આવી રીતના આગ્રહથી તેનુ મન કાંઇક પીગળ્યું અને **ભલાને** જીવથી મારવાનો વિચાર માંડીવાળી આ એકાંત ખીચોખીચ ઝાડીના એક જબરા ઝાડ સાથે તેને સજ્જડ બાંધી તેની ગાડી વિગેરે લઇ પોતાના ઘર તરફ **ભૂંડો** ચાલતો થયો. તેણે એમ વિચાર્યું કે આવી એકાંત અને અગમ્ય જગામા કોણ તેને છોડાવવા આવવાનુ છે? ભૂખ્યો, તરશ્યો અને બધનથી પીડાતો તે થોડા રોજમા પ્રાણ છોડશે

ઘેર આવીને **ભલાની** વહુને તેણે કહ્યુ કે, **ભલાને** માર્ગમા કોગળીઉં આવ્યુ તેથી તે મરણ પામ્યો તેની લાસને બાળીને હું કોગળિયાના ડરથી જાત્રાએ નહિ જતાં તાકીદથી ઘેર આવ્યોછું. એવી રીતે કહી તેના ઘેર કાણ મંડાવી; અને ઝાઝું રોઇ મિત્ર મુઆની લોકોમાં દીલગીરી બતાવી ખાલી ઢોગ કર્યો.

ભૂંડાના ગયા પછી **ભલાએ** ૬ કલાક મહા દુઃખમાં કાઢ્યા. તેણે જીવવાની આશા હવે લગભગ છોડી હતી. અને પોતાના ઉપર જુલમ કરનારને શ્રાપ દીધા સિવાય કે ક્રોધથી આત્મઘાતી બન્યા સિવાય માત્ર નિર્જરૂપમાંજ જીવ પરોવ્યો હતો. લોકો કહે છે કે ફલાણો સરદાર લડાઇમાં એવો બહાદુર છે કે મોતથી પણ ડરતો નથી પણ એવું કહેનારા થોડુજ સમજે છે કે એ કાંઇ મોતથી નિડરપણું ન ગણાય લડાઇમાં વાજીત્રના નાદ અને ઉશ્કેરણીના અ-

વાજથી બાયલાઓ પણ ઉશ્કેરાય છે પણ જેઓ મરવાની રીત બરાબર જાણે છે તેમને આપણે ખરેખરા નિડર કહેવા જોઇએ કારણ કે એવા મહા ગભરાટના વખતમા શાત ચિત્ત રાખવું તે લડાઇ જીતવાથી પણ વધુ બહાદુરીનુ કામ છે, અને જેઓ ખરા પવિત્ર હોય છે તેજ માત્ર પોતાના સત્કાર્યોની ખાત્રીને લીધે એવા નિડર બની શકે છે.

જેને મોતનો ડરજ નથી તેનાથી મોત ડરતુ ફરે છે, એ પણ ખરી વાત છે ભલાનુ આયુષ્ય હજી સારાં કામો કરીને દુષ્ટો ઉપર દાખલો બેસાડવા સારૂ ઘણું લબાવાનુ હતું એવુ બન્યુ કે આ ઝાડીમા એક તાપસ રહેતો હતો, કે જે મનુષ્ય ગાત્ર ઉપર ઘણો તિરસ્કાર ધરાવતો હતો તે એક વિદ્વાન અને તત્વજ્ઞાની તથા જન્મથી માયાળુ હતો પરંતુ દુનીઆદારીના ખત્તામાથી તેણે એમ જોયુ કે માણસ જાત સ્વાર્થી, નીચ, અને કૃતઘ્ની, ઝેરીલી તથા અસ્થિર સ્વભાવની છે તેણે પોતાનાજ માની લીધેલાં માણસોમા પણ આ સ્વભાવ જણાઈ આવવાથી તથા જેને તે પોતાના દુઃખની દવા અને ચગદાયલી છાતીની દાઇ માનતો હતો તે પોતે પણ તેને સૂળીસમ નીવડવાથી તે હવે મનુષ્ય જાતનુ મોં જોવાજ ખુશી નહોતો અને તેથી કેટલાક વરસથી તે આ ઝાડીની એકાંતમાં આવી રહ્યો હતો. માણસ તો શું પણ માણસની બનાવટો ઉપર પણ એટલો તિરસ્કાર ધરાવતો કે તેને જ્યાં તે જોતો ત્યાં તેનો નાશ કરવા કૂદી પડતો

હમણાં આ તપાસ ભલાના ઝાડની નજીકમા ફરતો હતો તેના બે હાથ ઘડીમાં પાછળ સાકળતો અને ઘડીમાં અદબ વાળી ઉભો રહેતો કોઈવાર ઝાડીના વચ્ચેથી દેખાતા દેવળના શિખર સામુ જોતો અને બડબડતો. દેવ-

ળના શિખર ઉપર દૃષ્ટિ પડતાં દેવજી પાસેનું ઘર યાદ આવ્યું અને બોલ્યો:—

"પ્રેમનો દ્વેષ, સગાંનો ક્લેષ, સ્ત્રીની શિથિળતા અને મિત્રની ખળતા! શું તમે દશ દશ વરસ થયાં તમારાથી દૂર હોવા છતાં પણ મારા મનમાંથી નહિ ખસો ? પેલું પવિત્ર ધર્મસ્થાનનુ શિખર આકાશને ભેટતું દેખાય છે પણ તેના આલીંગનથી ઘણું દૂર છે તો પછી મલીન માનવીથી ખરો સ્નેહ છેટેજ હોય તેમાં શી નવાઇ ? કળિથી રીસાઈ ગયેલો પ્રેમ અને ન્યાય બુદ્ધિ હવે ફરીથી મૂર્તિમાન થાય અને હું મનુષ્યની મિત્રતા બાધું તે કદી બને તેમજ નથી. તો આ સહનશીળ વૃક્ષોની સોબત અને આ કુદરતી તત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર પાણીનાં પુસ્તકો, એથી શું મને આનંદનુ કારણ નથી ? ઝાનમમાં જાઓ એ બનાવટી માણસ જાત !"

આ મોટા સાદથી બોલાયલા બોલ ભલાએ સાંભળ્યા તે જવાબમા કાંઇ બોલવા ધારતો હતો પણ વળી એટલામાં પેલા તાપસનું બોલવું શરૂ થયું:—

"જ્યારથી હું માણસ જાતને તજીને નીકળ્યોછું ત્યારથી હું કુદરતની સોબતમા ઘણું ફર્યોછું, વનસ્પતિ શાસ્ત્રની શોધ ખોળો કરવામાં મને ઘણો આનદ મળ્યો છે. એકેક કીમતી દવાઓ કે જે વડે સર્પના ડંશ, હળાહળ ઝેર આદિથી પિડાતાને પણ ઘડીમાં આરામ થાય એવી વનસ્પતિઓ મને જડી આવી છે, કે જેના સંગ્રહ માટે આ ઝાડની પોલાણ મને ઘણી કીમતી થઇ પડી છે. પરંતુ દુષ્ટ માનવ જાતને એમાંનો અંશ પણ મળવા નહિ દઉં."

એમ કહી તેણે કેટલીક પડીકીઓ અને શીશીઓ ઝાડના પોલાણમાંથી એક પછી એક કાઢવા માંડી અને એક પડીકી હાથમાં લેઇ તે બોલ્યો:—

"આ દવા હું આ સ્થિતિમાં નહોત તો મને કેટલો જશ અપાવત! એવડે હું કેટલાકના જીવ બચાવત!"

પણ વળી તેની નજર દેવળના શિખર પર પડી અને મનુષ્યજાત યાદ આવી. તેજ વખતે ઝાડમાંથી એક બાટલી લીધી અને એક છકેલા માણુસ માફક બૂમ પાડવા લાગ્યો:—

"હા, હા, આજ વસ્તુ એ દુષ્ટોને યોગ્ય છે. તેમના ઉપર ઉપકાર શો? આ શીશીમાંનાં પાંચ ટીપાં એક આખા શહેરના દુષ્ટોને સ્મશાન મોકલવા બસ છે."

આ સાંભળી ભલાથી ચૂપ રહી શકાયું નહિ. તે એવો ભલો અને દયાળુ હતો કે માણુસજાત ઉપરનુ આ 'લાછળાલ' તે સહન કરી શક્યો નહિ. તેથી તે મોટા સાદથી બોલ્યો કે:—

"મનુષ્યના પેટથી જન્મેલાએ મનુષ્ય ઉપર આવી ક્રૂરતા બતાવવી તે પોતાનેજ અન્યાય કરવા બરાબર છે. પાંચે આંગળીઓ સરખી હોતી નથી: સજ્જનોના સત્યને લીધેજ પૃથ્વી ટેકાયલી છે તે શું ભૂલી જાય છે કે?"

આ બોલ તેને એક નવા ઉજેસ જેવા લાગ્યા. તે ચમક્યો અને આમ તેમ બોલનારને શોધવા લાગ્યો. તેના ઘણા અચંબા વચ્ચે તેણે પોતાના એક બાળ સોબતીને ઝાડ સાથે સજ્જડ બાંધેલો જોયો. તેઓ જ્યારે નિશાળમાં સાથે ભણતા ત્યારે એક વખત એક સત્યની ખાતર આ માણુસને સખત માર પડયો હતો એ વાત તેને યાદ આવી અને તેના ઉપર જરા માનની લાગણી ઉત્પન્ન થઇ તથા વળી હમણાંના તેના બોલ તેને એક નવા પ્રકાશ જેવા લાગવાથી મનુષ્યજાત તરફનો તિરસ્કાર તે ઘડીવાર ભૂલી ગયો અને તેને બંધનથી છૂટો કરી ભેટી પડયો.

પછી તેઓ વાતમાં પડયા. ભલાએ એવી ચાલાકી-

થી તેને પોતાના મૂળ સ્વભાવે આણ્યો કે તે માણસે હવે પોતાની ભૂલ કબૂલ કરી અને ઘેર જઇ કુટુંબ તથા માણસજાતની બનતી સેવા ઉઠાવવા વચન આપ્યું, પછી જૂદા પડયા. એ વખતે ભલાને પેલી ચમત્કારીક વનસ્પતિઓમાની કેટલીક ભેટ મળી, જેમાં એક દવા સર્પાદિનું ઝેર ઉતારવા માટે અકસીર હતી

ભલો ચાલતાં ચાલતાં એક શહેરમાં આવી પહોચ્યો અંદર જઇને જૂએ છે તો બધે રોકકળાણ થઈ રહ્યું છે ને દીલગીરી પસરી રહી છે. વેપારીઓ દુકાનો અટકાવી હડતાલ પાડી બેઠા છે. બીજા લોકો પણ ઉદ્યમ છોડી ઉદાસ થઇ સમસમાકાર બેસી રહ્યા છે આવો બનાવ જોઇ ભલાએ કોઇ માણસને પૂછ્યુ કે ભાઇ, શહેરમાં સર્વે કોઇ ધંધો છોડી ઉદાસ મોઢે કેમ બેસી રહ્યા છે ? ત્યારે પેલા માણસે કહ્યું કે, આ શહેરના રાજાને પુત્ર નહોતો, માત્ર એકજ દીકરી હતી તેથી તેને રાજા પુત્રસમ ગણતા હતા. તેને આજરોજ સર્પે ડંસ કર્યો છે; તેનું ઝેર આખા શરીરે વ્યાપી ગયું છે તે ઝેર ઉતારનારને રાજાએ અર્ધું રાજ્ય અને તે કુંવરી તેને પરણાવવાનો ઢંઢેરો પીટાવ્યો છે, પણ અત્યાર સૂધીમાં ઝેર ઉતારનાર કોઈ મળ્યું નહિ અને બીજા કરેલા ઉપાયો નિષ્ફળ ગયા; અને હવે સાંજ પડવા આવી છે, માટે તેને અગ્નિદાહ દેવાને ઝાઝી વાર નથી.

આ હકીકત સાંભળી ભલાએ તે માણસને કહ્યુ કે, પરમેશ્વરની કૃપાથી એ સર્પઝેર હું ઉતારીશ માટે તમે જાઓ અને રાજાને કહી લાસને અગ્નિદાહ દેવા લેઈ જતાં અટકાવો. આથી પેલા માણસે હર્ષભેર દરબારમાં જઇ તે વાત જાહેર કરી તેથી ભલાને રાજાના માણસો આવી પાલખીએ બેસારી મોટા ઠાઠથી દરબારમાં લેઇ ગયા. ભલા-

એ ત્યાં જઇને પેલી દવા પાઇ એટલે તરત સર્પનું ઝેર ઉતર્યું અને કુંવરી અંગ મરોડી બેઠી થઈ. આથી રાજાએ કબૂલત પ્રમાણે ભલાને તે કુંવરી પરણાવી તથા તેને અર્ધું રાજ્ય આપી ત્યાં રાખ્યો.

હવે ભલો સુખમાં દિવસ નિર્ગમન કરે છે; તેવામાં તેને કેટલેક દિવસે તેનો પરમ પ્રિય મિત્ર ભૂંડો યાદ આવ્યો. જે સારા માણસો છે તે પોતાનો અવગુણ કરનારનો પણ અવગુણ નહિ કરતાં સદા ગુણ કરે છે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

"અવગુણ ઊપર ગુણ કરે, એ સર્જન અભ્યાસ;
જો સૂખડ સળગાવીએ, આપે સરસ સુવાસ. ૧"

ભલાએ ભૂંડાને તેડવા સારૂ એક ગાડી મોકલી અને પોતાની સ્ત્રીને આપવા સારૂ કેટલુંક દ્રવ્ય મોકલ્યું. ભૂંડો તે દ્રવ્ય ભલાની સ્ત્રીને નહિ આપતાં પોતે હોઇઆં કરી ગયો એટલુંજ નહિ પણ ભલો હયાતીમાં છે તે પણ તેની સ્ત્રીને કહ્યું નહિ; કારણ કે પ્રથમ તેણે ભલો કાગળીઆથી મરણ પામ્યો છે એમ કહ્યું હતું.

મોકલેલી ગાડીમાં બેસી ભૂંડો ભલાની પાસે આવ્યો. ભલાએ તેને રહેવા સારૂ એક ઘર તથા કેટલુંક દ્રવ્ય આપ્યું. ભૂંડો, દરરોજ ભલાની સાથે દરબારમાં જાય તેથી તેને ભલાનો ભાઈ છે એમ લોકો જાણે. ભલો પણ તેને ભાઇ માફકજ ગણતો હતો અને ભલાના ઘરનો કારભાર પણ તેજ કરતો હતો. આટલું છતાં પણ તેની વજ્રમય છાતી પલળી નહોતી. કહ્યું છે કે—" સર્પને દૂધ પાઇને ઉછેરીએ તોપણ તે કરડ્યા વિના રહે નહિ." કેટલેક દિવસે વળી તેની નજર બગડી; તેણે વિચાર્યું કે, ભલાને મારી નાખું તો એની બધી મિલ્કતનો હું ધણી થઉં. એમ વિચારી

એક દિવસ **ભલા**ને લેઈ વહાણમાં બેસી દરીઆની સફર કરવા નીકળ્યો. અર્ધે દરીએ જતાં **ભલા**ને ધક્કો માર્યો તેથી તે દરીઆમાં પડયો અને પોતે ઘેર આવી પ્રથમની માફક ભાઇ મુઆનો ખાલી ઢોંગ કર્યો. **ભૂંડો**, **ભલા**નો ભાઇ છે એમ ધારી રાજાએ **ભલા**ની બધી મિલ્કત તેને સોંપી.

હવે **ભલા**ની હકીકત સાંભળો—" જેની દાનત સાફ છે તેને ઇશ્વર સહાય છે "–તેને દરીઆમા એક પાટીઉં હાથ લાગ્યું તે વડે તે તરીને સામે કિનારે આવ્યો. કહ્યું છે કે—" મારી શકે કોણુ રાખે જેને રામજી જો. " વળી કહ્યું છે કે.–" આયુષ્યનો દોર ઝગઝગતા છરાથી પણ કપાતો નથી પણ નિમિત્તે, વિના અડચે એની મેળે ઝટ તૂટી જાય છે. " **ભલો** સામે કિનારે આવી લૂગડા સૂકવી ટટાર થઇ ગામ તરફ ચાલ્યો. ગામની ભાગોળમાં જઇ જૂએ છે તો એક મોટું સુંદર તળાવ દીઠું. તેની પાળ ઉપર એક મોટો પાળીઓ રોપેલો દીઠો. તે પાળીઆ ઉપર એક લાકડાનું પાટિયું લટકાવેલું હતું, તેમાં **" આ પાળીઆમાં લખેલા દસ્તાવેજનો જે ખુલાસો કરશે તેને આ શહેરનું પ્રધાનપણું આપવામાં આવશે. "** એમ લખેલુ હતું. તેની પાસે એક સિપાઇ બેઠેલો હતો

આ પાળીઓ પથ્થરનો હતો; તે ઘણાં વર્ષથી ત્યા રોપેલો હતો. તેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતુ:—

" પ્રથમ માથું મૂકતાંજ રોકડ નાણું લે; અને પછીથી ધડ મૂકતાં એક હાથના દેરામાં ચાર હાથની હીરાજડિત સોનાની મૂર્ત્તિ છે, તે લે. "

એ પ્રમાણે પાળીઆમાં અક્ષર કોતરેલા હતા, તેથી તેમા અઢળક ધન છે, એમ સહુના ધારવામાં હતું. પણ લોકો એમ સમજતા હતા કે પોતાનુ માથુ તથા ધડ મૂકતા જી-

વીએ નહિ" માટે મુઆ પછી ધન શા કામનું? વળી "એક હાથના દેરામાં ચાર હાથની મૂર્તિ માય નહિ" માટે તેમાં કાંઇ મર્મ છે; તેનો ભોગવનાર જે હશે તે લેશે. આપણે લેવા જઇએ અને કદાપિ અવળું થાય તો માર્યા જઈએ. એમ ધારી પાળીઆને કોઇ અડતું નહોતુ.

તે ગામના રાજાએ આ પાળીઆમાં ખરો મર્મ છે, તે જાણે તેને મારૂં પ્રધાનપણું આપું તો મારૂં રાજ્ય સારી રીતે ચાલે, એમ ધારી પ્રધાનપણું આપવાનું પાટિયું પાળીએ લટકાવી ત્યાં સિપાઇની ચોકી મૂકી હતી.

ભલો, મહા વિચિક્ષણ હતો અને સારી દાનતથી પરમેશ્વર તેને સહાય હતા તેથી તેણે પાળીઆમાનો દસ્તાવેજ વાંચી જોયો તો તેનો મર્મ તેના જાણવામા આવ્યો તેથી સિપાઇને કહ્યું કે, "આ પાળીઆમાંનું ધન હું કાઢી શકીશ માટે રાજાને ખબર કરો." સિપાઇએ રાજાને જઇને કહ્યું એટલે રાજા તરત ત્યાં આવ્યા. અને તેમણે **ભલાને** દસ્તાવેજનો મર્મ પૂછયો તો તેણે નીચે પ્રમાણે ખુલાસો કર્યો:–

"પાળીઆનું માથું મૂકતાંજ (કાપીને નીચું મૂકતાંજ) રોકડનાણું નીકળશે અને પછીથી ધડ નીચું મૂકતાં (પાળીઓ ખોદીને નીચો મૂકતાં) તેની નીચે એક હાથના દેરામાં 'ચાર હાથની' એટલે ચતુર્ભૂજ મહારાજની (ચાર હાથ માટે ચાર હાથની) મૂર્તિ છે તે નીકળશે."

રાજાએ તે પ્રમાણે કરી જોયુ તો તેમાથી અઢળક ધન નીકળ્યુ તે પોતે નહિ લેતાં **ભલાને** બક્ષિસ કર્યું અને પોતાનુ પ્રધાનપણું તેને આપ્યું. વળી કેટલેક દિવસે તેનામાં સારા ગુણ જોઇ રાજાએ તેને ગાદીએ બેસાર્યો અને પોતાની કુંવરી તેને પરણાવી. અને પોતે ધર્મધ્યાન કરવા લાગ્યો.

હવે ભલો, રાજા થયો અને સુખમાં દિવસ ગુજારવા લાગ્યો. એમ કેટલાક દિવસ વીત્યા પછી વળી તેને પોતાનો પ્રિય મિત્ર ભૂંડો યાદ આવ્યો. જે સારા માણસ છે તે પારકાના અવગુણને પણ ગુણ† કરી જાણે છે અને એમ જાણે છે કે, કોઇનુ બગાડયુ બગડતું નથી: કર્મ પ્રમાણે થયાં જાય છે. તેણે વિચાર્યું કે, આ બધુ હું ભૂંડાના પ્રતાપથીજ પામ્યો-છું. જો ભૂંડો ન મળ્યો હોત તો હુ ઘર મૂકીને બહાર શું કરવા નીકળત? માટે આ બધુ એના પ્રતાપથી મળ્યું છે તો મારે તેની ખબર લેવી જોઇએ! એમ ધારી ભૂંડાને તેડવા સારૂ ગાડી મોકલી.

આ તરફ ભૂંડાએ રાજાની ચોરી કરવાથી તેની બધી મિલ્કત તથા ઘરબાર રાજાએ ખુચી લીધું હતું અને છેક ચીંથરેહાલ થયો હતો! અન્નને અને દાંતને પણ વેર થયું હતુ!! કહેવત છે કે–" દાનત તેવી બરકત."

ભૂંડો, ગાડીએ બેશી ભલાને ત્યાં ગયો ભૂંડાની આવી ખરાબ સ્થિતિ જોઇ ભલાને બહુ દીલગીરી ઉત્પન્ન થઇ તેથી તેને તરત પહેરેલા લૂગડા બદલાવી બીજા નવા પહેરાવ્યા અને કેટલાક દાગીના પણ પહેરવા આપ્યા તથા રહેવા સારૂ ઘર અને અનાજ વિગેરે જોઇતો સામાન આપ્યો

ભૂંડાને ભલો, ભાઇ કહીને બોલાવે તેથી લોકો રાજાનો ભાઇ, માટે રાજા તરીકે ગાને. ભૂંડો તો હવે અત્યત

† ધ્રુવને તેની અપરમાતા સુમતિએ વનવાસ કાઢયો તેણે વનમાં જઇને તપ માંડયું અને પરિબ્રહ્મના દર્શન કરી રાજ્ય તથા અક્ષયપદ મેળવ્યું. પછી તેણે રાજ્ય મળ્યું ત્યારે એમ ધાર્યું કે આ બધુ હુ અપરમાતાના પ્રતાપથીજ પામ્યોછુ માટે પ્રથમ પોતાની સુરતી માતાને પગે નહિ લાગતાં અપરમાતાને પગે લાગ્યો. (ધ્રુવાખ્યાન.)

સુખની લહેરમાં પડયો અને ઉપરાજા તરીકે ગણાવા લાગ્યો. પણ આ સુખ તેના નસીબમાં લાંબી મુદત ભોગવવાનુ લખ્યું નહોતું.

કેટલાક વરસ પછી તેને ઉપરાજાની પદવી મૂકી રાજાની પદવી લેવાનું મન થયું. કહ્યું છે કે—" **जातिस्वभाव न मूच्यत्ते** " વળી કહેવતછે કે–" કૂતરાની પૂછડી સો વરસ સુધી ભોંયમાં ઘાલી તોપણ વાંકીને વાંકીજ." અને " કોયલા દૂધમાં ધોયા છતાં પણ કાળાને કાળાજ." આટલી બધી ઠોકરો ખાતાં તથા ભલાનો પોતાના ઉપર અત્યંત ઉપકાર છતા પણ તેની બૂરી દાનત બદલાઈ નહોતી. કહેવત છે કે–" ભૂડાને સારા શુકન શા ? " આટલા બધા તેનામાં અવગુણ છતાં ભલાએ તે ધ્યાનમાં નહિ લેતાં સદાકાળ તેનું સારૂં ઇચ્છયું અને સુખ આપ્યું તે તેની ધ્યાનમાં બીલકુલ આવતું નહોતું. તેણે આ ત્રીજી વારની ભલાની ઘાત ઇચ્છી. કહેવત છે કે–" વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ " હવે તો ભૂંડાનાં ભૂડા કૃત્ય ઇશ્વર સાખી શકે તેમ નહોતું. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

દોહરો.

" વિશ્વાસુ, મન શુદ્ધ વળી, કીધેલો ઉપકાર;
કપટ તેશું કરનારનો, પૃથ્વી સે' કયમ ભાર ? ૧ "

ભૂંડે ભલાની સ્ત્રીને ભભેરી અને કહ્યું કે, ભલો તો જાતનો ભીલ છે અને તમે રાજપુત્રી છો તેથી તમે તેની સોબતથી ભૃષ્ટ થયાં એ માટે હું બહુ દીલગીર છુ. ઉંચ કુળને કલંક લગાડનાર આવા પાપીઓને મારી નાંખવામાં કાંઇ પાપ નથી મારી તો એમ સલાહ છે કે તે દુષ્ટને તેના કર્મના ફળ ચખાડવાં અને તેના મૃત્યુ પછી તમારી મરજી હશે તો વળી તમારૂં રક્ષણ કરવા હું તૈયાર છું.

આ પ્રમાણે **ભૂંડે** **ભલા**ની સ્ત્રીનુ મન ફેરવ્યુ અને **ભલા**ને મારી નાખવાનુ બને જણે ધાર્યું જેઓ ભૂડા છે તેઓને કપટ રચવાની અને સામાના મનમાં અવળી વાત ઉતારવાની યુક્તિ સારી આવડેછે **ભૂંડો**, ઇંદ્રવારણાની પેઠે અંદરથી ઘણોજ કપટી અને બહારથી મીઠાબોલો ને સુદર હતો તેથી તે **ભલા**ની સ્ત્રીને હૈયે ઉતર્યો હતો અને તેના ઉપર તેનુ મન ચોંટયુ હતુ તેથી પોતાના ધણીને મારીને **ભૂંડા**ની સાથે રહેવાનું ધાર્યું કહ્યું છે કે;—

દોહરો.

"કામી કુળ ન ઓળખે, લોભી ન જાણે લાજ;
માયા મરણ ન ઓળખે, ભૂખ ભરખે અખાજ." ૧

ભૂંડે કોઈ જાતનુ ઝેર લાવીને **ભલા**ની સ્ત્રીને આપ્યું અને કહ્યું કે **ભલો** આજ રાતે ઉંઘી જાય એટલે આ ઝેર તેને સુંઘાડજે એટલે તે તરત મરી જશે હું પાછલી પહોર રાતે આવીને તેની લાસને કોઇ ઠેકાણે દાટી આવીશ.

આ તર્કટની **ભલા**ને કાંઇ ખબર નહોતી; પણ જેનુ આયુષ્ય લાંબું છે તેને કોણ મારનાર છે? આ વખતે **ભલો**, પેલા માજી ધર્મી રાજાના બોલાવવાથી ધર્મ સ્થાનકમાં ગયો હતો તે રાત્રે પણ ત્યાજ સૂઇ રહ્યો પણ સ્ત્રી વાટ જોઇ બેઠી છે પણ અર્ધી રાત સુધી તે આવ્યો નહિ માટે ઉંઘી ગઇ. પાછલી પહોર રાત રહી એટલે ઠરાવ પ્રમાણે **ભૂંડો**, **ભલા**ની લાસને નાખી દેવાના મનસુબે **ભલા**ના શયનગૃહ-માં આવ્યો. ત્યાં પલગ ઉપર હાથ ફેરવી જોયો તો કોઇ મળે નહિ પણ બીછાનુ અત્યંત સુંવાળું લાગવાથી તેમા સૂઇ રહેવાનુ મન થયું, તેથી તેમાં સૂઇ રહ્યો અને વહેલા ઉઠવાની ફિકરમાં તથા રાજ્ય પામવાના સકલ્પ વિકલ્પથી રાત્રે તેને ઉંઘ આવી નહોતી માટે પલગમા પડતાં વેંતજ

ઉઘી ગયો. કહ્યું છે કે —

દોહરો.

"ચંદ્રા ઘેર્યા વાદળે, મછને ઘેર્યા જાળ;
મનુષ્ય ઘેરણુ નિંદ્રડી, જળ ઘેરણુ સેવાળ." ૧

સ્ત્રી ઉઠી એટલે પલંગ ઉપર હાથ ફેરવી જોયો તો કોઇ સૂતેલો માલૂમ પડયો, તે ભલો હશે એમ જાણીને પેલું ભૂંડાએ આપેલું ઝેર ભલાને બદલે ભૂંડાને સુંઘાડયું; તેથી તે તરત મરણ પામ્યો. કહ્યું છે કે, "ખોદે તે પડે" અને "કપટ ત્યાં ચપટ." આ પ્રમાણે ભૂંડાનું કપટ ભૂંડાનેજ નડયું. કેટલીક વાર સુધી લાસ નાખી દેવા સારૂ સ્ત્રીએ ભૂંડાની વાટ જોઇ, પણ તે આવ્યો નહિ તેથી લાસ નાખી દેવા આવવાનું ભૂલી ગયો હશે, એમ જાણી તેણે પેલી (ભૂંડાની) લાસ નાખી દીધી.

પ્રાતઃકાળ થયો એટલે ભલો, ધર્મ સ્થાનકથી ઘેર આવ્યો તેને આ બનાવની કાંઇ ખબર નથી, પણ જે નબળી વાત છે તે એની મેળેજ ખુલી થઇ જાય છે. ભલાને દેખી સ્ત્રી આભી (ઘાબરી) થઇ ગઇ તેથી ભલે જાણ્યું કે આજ કાંઇ શક ભરી વાત બની હોવી જોઇએ, એવી એનો જીવ સાક્ષી પૂરે છે. કોઇ માણુસ કાંઇ ગુન્હો કરે છે ત્યારે તે ગુન્હો વગર જાણુવે એને કોઇ ધમકાવીને પૂછેછે તો તે તરતજ ગલાંતલાં (ભાગ્યો તૂટયો જવાબ) બોલે છે આથી ભલે સ્ત્રીને ખૂબ ધમકાવીને પૂછ્યું તો તેણે સર્વે બાત નિવેદન કરી

આટલું છતાં પણ ભલાને મિત્ર મુઆની બહુ દીલગીરી થઇ. તેનું ખરચપાણી પોતે કર્યું અને તેની વિધવા સ્ત્રીને સારૂ કેટલુંક દ્રવ્ય મોકલ્યું કહ્યું છે કેઃ—

દુહો.

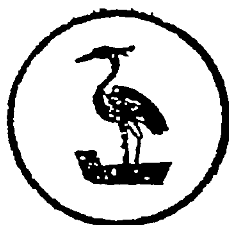
"ઉપકારી ઉપકાર જગ, સબ સોં કરત પ્રકાશ;
જ્યોં કટુ મધુરે તરૂ, મલય મલયજ કરત સુવાસ.૧"

અર્થ—ઉપકારી માણસ છે તે લોકોને ઉપકારજ કરેછે. જેમ કડવું લાકડું મલિયાગરથી સુગધમાન થાય છે તેમ.

આ પછી પેલી કુભાર્યાને ખાન પાન આપી જૂદી રાખી અને પોતાની પ્રથમની બે સ્ત્રીઓ તથા કુટુંબને ત્યાં તેડાવી શેઠ ભલારાજા સુખમાં રાજ્યસાહીબી ભોગવતા દિવસ ગુજારવા લાગ્યા.

હિતશિક્ષા.

ભલા તે જનનું ભલુંજ હોવે, ભૂંડા તે જનનું ભૂંડુંજી;
અવગુણ ઊપર ગુણ કરે તે, માણસ અતિશય રૂડું.*
સુણજો સરવેજી. ૯

* જલાલુદ્દીન પાદશાહ કહેતો કે, ભૂંડાઇને બદલે ભૂંડાઇ કરવાનું કામ કાંઇ કઠણ નથી, પણ જે ભૂંડાઈના બદલામાં ભલાઈ કરે, તેજ માણસને મોટો જાણવો. (હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ)

(१०) "गजावगरनुं गात्र" अथवा खाली दुमाक.

The earth never bore a man more ridiculous than one that attempts at appearing what he really is not.

ફૂલણશી અને ઝીણાશાહ શેઠની વાત.

શ્રીપુર કરીને એક શહેર હતું. તેમાં ઘણા શ્રીમંત લોકો વસતા હતા, અને ત્યાં મ્લેચ્છ રાજાનું રાજ્ય હતું. રાજ્યમાં કોઈ પણ જાતનો કર લેવામાં આવતો નહિ અને સર્વેનો વ્યાજબી ઇનસાફ થતો હતો, તેથી તે **રામરાજ્ય** ગણાતું હતું.

એક દિવસ રાજાએ તે શહેરમાં કેટલા અને કેવા ગૃહસ્થો વસે છે તે જોવા સારૂ સર્વે ગૃહસ્થોનો મેળાવડો કર્યો. તેમાં રાજાએ તેઓની યોગ્યતા પ્રમાણે ગાન્ય આપી પોતાના રાજ્યમાં આવા ગૃહસ્થો વસે છે તેની ખુશી જણાવી. એટલુંજ નહિ પણ લાખ અને લાખની ઉપરાંતની મૂડીવાળા કેટલા આસામીઓ છે તે જણાઈ આવવા સારૂ તે દરેકને એક એક લાલ ધજા તેઓના ઘરના છાપરા ઉપર ઘાલવા સારૂ દરબારથી આપવાનો ઠરાવ કર્યો તે ધજાઓમાં દરેક માણસ કેટલા લાખની મૂડીવાળો છે તે સોનેરી અક્ષરથી લખેલું હતું. ધજા આપતાં લેનાર માણસ કેટલા

રૂપીઆના નામ વાળી ધજા લેછે તે સરકારી દફતરમાં લખી લેવામાં આવતું હતું.

આ શહેરમા ફૂલણુશી કરીને એક પોણો લાખ રૂપીઆની અજમાએશવાળો આસામી રહેતો હતો. તેને અને તેના કાકા ઝીણુશાહને મઝીઆરો ચાલતો હતો. ઝીણુશાહ તે ઝીણુા (ઝીણી બુદ્ધિના તેમ ખર્ચમા પણ ઝીણુા) અને વૃદ્ધ હતા અને તેનો ભત્રિજો ફૂલણુશી તે ખરેખર ફૂલણુશીજ હતો.

રાજાનો જ્યારે લક્ષાધિપતિઓને ધજા ઘાલવાનો હુકમ થયો, ત્યારે ફૂલણુશીને તેના કાકાએ કહ્યું કે, ભાઇ, જોજે, તુ તારા જાતિસ્વભાવ પ્રમાણે ફૂલાઇ જઇને દરબારમાંથી લક્ષાધિપતિની ધજા લેઇ આવી છાપરા ઉપર ઘાલતો નહિ. આપણી લાખ રૂપીઆના આસામી જેટલી આબરૂ છે ખરી, પણ આપણી પાસે તેટલું નીર નથી. માટે ખાલી ફૂલાઇ જવામાં સાર નથી. આપણામાં કહેવત છે કે—"ફૂલાભાઇની ફૂલ અને છૈયાં ખાય ધુળ" એ તું યાદ રાખજે અને કાગડાની પેઠે મોરનાં પીંછાં ઘાલીશ નહિ.

ફૂલણુશી—કાકા, મારો તો ધજા ઘાલવાનો વિચાર છે; કારણુ કે આપણે શહેરમાં લાખ રૂપીઆની આસામી ગણાઇએછીએ; તો બીજા ઘાલે અને આપણે ન ઘાલીએ તો આપણી શોભા મદી પડે.

ઝીણુશાહ—ભાઇ, તારૂં ધારવું એ કેવળ ખોટું છે. જેટલાઓ ખોટો ડોળ કરી ધજા ઘાલશે તે આખરે દુઃખી થશે માટે તુ એ ખાલી ડોળ જવાદે. આપણી પાસે લાખ રૂપીઆ રોકડા નથી, અને કદાપિ તેટલા હોય તોપણ તે ગુપ્ત રાખવાનું શાસ્ત્રમાં કહ્યુંછે. તે તું સાંભળઃ—

श्लोक.

आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मंत्रमैथुनभेषजं ।
तपोदानापमानं च नव गोप्यानि यत्नतः ॥ १ ॥

અર્થ:—આયુષ્ય, ધન, ઘરછિદ્ર, મંત્ર, મૈથુન, ઔષધ, તપ, દાન અને અપમાન, એ નવ વાનાં યત્નથી ગુપ્ત રાખવાં.

માટે તું ધજા લાવીશ નહિ, અને જે લાવે તે છો લાવે. તું ધજા નહિ ઘાલે એટલે તારો પૈસો કાંઇ જતો રહેશે નહિ; તો તારે તે પારકાને બતાવવાની શી જરૂર છે? અમે જ્યારે તારા જેવડા હતા ત્યારે અમારી પાસે પૈસો આજથી વધારે હતો પણ તારાથી ચોથા ભાગનુંએ ઘરેણું તથા પોશાક પહેરતા નહિ અને ઘરનો વૈભોગ પણ ઘણો થોડો રાખતા; પણ તમે હાલના જુવાનીઆ તો પોશાક અને ઘરેણામાં તથા ઘરવૈભોગના ખાલી દુમાકમાંજ ખાલી થઇ ગયા! અમારા વખતમાં અમારી પાસે જેમ જેમ પૈસો વધતો જતો તેમ તેમ અમે ઝીણા થતા હતા. કારણ કે અમારી મૂડી કળવામાં આવે નહિ. અને તમે હાલના જુવાનીઆ તો જેમ જેમ પૈસો ઘટતો જાય છે, તેમ તેમ દુમાક વધારતા જાઓ છો. તે ઉપરથી કહેવત નીકળી છે કે, "પૈસો ઘટયો ને *ઊબ વધી." અસલની ટકાઉ ચીજો તો તમને ગમતી નથી અને હાલની શોભીતી પણ અટકાઉ ચીજો તમને વધારે પસંદ પડે છે. મહેનત તો તમારાથી થતી નથી અને લાલસાહેબ બની રોફ મારવામાં બાકી રાખતા નથી! તમને કોઇ માન આપે છે તો ઝટ ફૂલાઇ જાઓ છો! વિગેરે કારણથી હું ધારૂં છું કે, તમારી દિવસે દિવસે પડતી છે. પ્રથમ આપણા દેશમાં લક્ષ્મી ભોંયમાં હતી (ચોર

* દુમાક; ઉપરનો ડોળ.

વિગેરેના ભયથી ભોંયમા દાટતા હતા) તે હવે અકળાવા-
થી બહાર ઉભરાઇ આવી છે ! ! નહિતો લક્ષ્મી કાંઇ હાલ-
માં વધી નથી પણ તારા જેવા ફૂલણશીઓ ફૂલાઇ જાય છે
માટે આખરે સર્વે ધક્કા ખાવાના. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

મૂઢ જન પંડિતમાં જઇ, ધરે પંડિતનું ડોળ;
પ્રશ્ન પૂછે નવ આવડે, થાય અતિશય ટોળ.§ ૧

માટે હે ભાઇ, જો તું મારૂં કહ્યું માને તો અસલના
રીવાજ પ્રમાણે સાદાઈ રાખ. કહ્યું છે કે—"સાદા રાયજાદા."
અને લક્ષાધિપતિની ધજાનો ખાલી દુમાક જવાદે, નહિ તો
પાછળથી પસ્તાવુ પડશે.

ફૂલણશી—કાકા, રાજા આપણને લક્ષાધિપતિ ઓળ-
ખાવાની નિશાની (ચાંદ) આપે છે તો આપણે શા વાસ્તે
લેવી ન જોઈએ ? આપણે તેના બદલામાં કાંઇ આપવું પ-
ડે તેમ નથી. લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવા આવે ત્યારે શું મોં ધોવા-
વા જવું ? આપણે ધજા નહિ ધાલીએ તો આપણને ઓ-
ળખશે કોણ ? જુઓને આપણી પાસે પચીશ હજારની રો-
કડ તો છે અને આશરે પચાશ હજારની બીજી મિલ્કત
(ધરેણું ગાંઠું તથા ઘર, ઉધરાણી વિગેરે થઇને) હશે તો
આપણે લગભગ એક લાખ રૂપીઆની આસામી ગણાઇએ
ખરા કે નહિ ? જ્યારે આપણી પાસે એક લાખ રૂપીઆની
મિલ્કત છે તો તે ઓળખાવાની નિશાની આપણે શા વા-
સ્તે લેવી ન જોઇએ ? આપણે પૈસાદાર કહેવાઇશું એટલે
આપણી મિલ્કત કોઇ લેઇ લેશે કે શું ? તમે જૂના જમા-
નાના છો અને આગળ ચોર લૂંટારા વિગેરેનાં તથા રાજાનો

§ મશ્કરી, મજાક

દુઃખ દીઠેલાં તેથી અમને બીવરાવો છો; પણ એ વખતમાં ને આ વખતમાં આસમાન જમીનનો ફેરફાર થઇ ગયો છે આજ તો કોઇ કોઇનું નામ દે તેમ નથી. "વાઘ અને બકરી એક આરે પાણી પીએ છે!"

એ પ્રમાણે કહી ફૂલણશી, કાકાનુ કહ્યું ન માનતા દરબારમાં નામ નોધાવી લક્ષાધિપતિનો કીર્ત્તિચાંદ (ધજા) લેઇ આવી પોતાની દુકાનના છાપરા ઉપર મોટા ઉમંગ અને ઠાઠથી દીપાવ્યો!!

આ પછી કેટલેક વરસે તેને રૂના વેપારમાં પચાસ હજાર રૂપીઆનો નફો મળ્યો એટલે બીજી લક્ષાધિપતિની ધજા લેઇ આવી બે ધજાઓ પાસે પાસે ઘાલી. તેથી તે શહેરમાં બે લાખની આસામી ગણાવા લાગ્યો.

એક દિવસે રાજાની સ્વારી ફૂલણશીની દુકાન આગળ થઇને જતી હતી તેથી ઘોડા, હાથી વિગેરે જનાવરોએ ત્યાં આગળ વિષ્ટા કરી, તે પેલા ફૂલણશીના કાકા ઝીણાશાહના પગ નીચે આવવાથી તેનો પગ બગડયો તેથી પાણી લેઇને ધોતાં વિષ્ટામાં ચિકાશ વધારે માલૂમ પડી આ ઉપરથી ડોસાએ વિચાર્યું કે, જયારે જનાવરોને આવી રીતે ખોરાક ખવરાવવામા આવે છે ત્યારે બીજા ખર્ચ વિષે તો શુજ કહેવું! અને આ રાજા રાજ્ય-લોભથી વારવાર યુદ્ધ કરવા તત્પર રહેછે તેથી રાજ્યના માથે ઉપજ કરતાં ખર્ચ જાદે છે માટે મુકરર આ રાજ્ય આખરે નિર્ધન થઇ જશે. એમ વિચારી પોતાના ભત્રિજા ફૂલણશીને બોલાવીને કહ્યું કે, ભાઈ, હુ તો આ રાજ્ય મૂકી બીજા રાજ્યમાં રહેવા જઇશ તારે આવવું હોય તો ચાલ;-નહિ તો મને મઝીઆરો વહેંચી આપ

ફૂલણશી—કાકા, મારે તો આવું **રામરાજ્ય** મૂ-

કીને બીજા રાજ્યમાં રહેવા આવવું નથી; તમારે જવું હોય તો જાઓ, પણ તમારે બીજા રાજ્યમાં રહેવા જવાનું શું કારણ છે, તે મને કહો.

ઝીણાશાહ—ભાઇ, આ રાજ્યના માથે ખર્ચ વધારે છે તેથી તે આખરે નિર્ધન થઇ જશે; માટે તેવો વખતે તે રૈયત ઉપર ભારે કર નાખશે તેમ છતાં પૂરૂ નહિ થાય તો તારા જેવા ફૂલાઇ જઈ લક્ષાધિપતિનો ચાંદ લેઇ આવી ઉઘાડા થનાર ગૃહસ્થોને લૂટશે માટે હું તો હવે આ રાજ્યમાં રહેનાર નથી. તારે આવવું હોય તો ચાલ; નહિ તો આપણો મઝીઆરો તેં દરબારમાં બે લાખનો નોધાવ્યો છે, તે પૈકી એક લાખ રૂપીઆ મને રોકડા આપ એટલે હું મારો ભાગ ઉઠાવી લેઇ ચાલતો થઉં

ફૂલણશી—કાકા, આપણી બધી થઇને સવા લાખની મિલ્કત છે; તેગા પચીશ હજારની રોકડ પ્રથમ હતી અને પચાસ હજારની રોકડ હમણાં રૂના વેપારમાંથી મળી: એવી રીતે બધી થઇને આપણી દુકાન ખાતે પોણો લાખની રોકડ છે તો તેના ભાગના સાડીસાડત્રીશ હજાર રૂપીઆ તમે રોકડા માગો અને બાકીની પચાસ હજારની મિલ્કત પૈકી પચીશ હજારની મિલ્કત માગો એ રીતે બધું થઇને તમે સાડીબાસઠ હજારનું ભંડોળ માગો પણ ઉઘરાણી તથા ઘરેણું વિગેરે વહેંચી આપતા મારી મૂડી કળાઇ જાય માટે તમારી મરજીમા આવે તેટલા રૂપીઆ રોકડા લ્યો પણ લોકોના મોઢે બે લાખના ભાગના એક લાખ રૂપીઆ રોકડા આપ્યા એમ કહેજો, નહિ તો મારી આબરૂને ખલેલ પહોંચશે !!

રકઝક કરતા સાઠ હજાર રૂપીઆ રોકડા ઝીણાશાહને આપ્યા. આવી રીતે ખાલી દુમાકથી ફૂલણશીની ચાર ભાગની રોકડ ઝીણાશાહ લેઇ ગયો. હવે તેની પાસે માત્ર

પંદર હજારની રોકડ અને પચાસ હજારની બીજી મિલ્કત (ઘર, ઉઘરાણી, ઘરેણું વિગેરે થઇને) રહી

જતી વખત **ઝીણાશાહે** ભત્રિજાને કહ્યું કે, ભાઇ, હવે તારી પાસે પાંસઠ હજારની મિલ્કત રહી છે તો તારે એક ધજા બહુ છે; બીજી ધજા કાઢી નાખજે. એથી તારી આબરૂ જશે નહિ અને તારો ખાલી ડોળ કહેવાશે નહિ. કારણ કે બે લાખમાથી એક લાખની મિલ્કત તેં મને આપી છે એ વાત કહેતાં તને કંઇ હરકત નથી.

ફૂલણશી—કાકા, હવે તો કઢાય નહિ; જેમ થનાર હશે તેમ થશે, પણ જે મોઢે પાન ચાવ્યા તે મોઢે લાળા તે ચવાય ?

ઝીણાશાહ—હશે ત્યારે; જેમ તારી મરજી.

હવે ઝીણાશાહ, મિલ્કત લેઇ સહકુટુંબ એક સારા રાજ્યમાં રહેવા ગયો. ત્યાં તેણે રાજાથી એવી બાંહ્યધરી કરી કે–“ મને મારો રાજા હરકત કરે તો તમારે મદદ કરવી. ”

ઝીણાશાહના ગયા પછી બીજે વરસે ફૂલણશીના રાજાને ખાધ માલૂમ પડવા લાગી, તેથી રૈયત ઉપર થોડે થોડે યુક્તિથી કર નાખવા માંડયો; તો પણ પડેલો ખાડો નહિ પૂરાતાં ઉલટો દહાડે દહાડે વધવા લાગ્યો, તેથી કરમાં પણ થોડે થોડે વધારો કરવા માંડયો. વળી અધુરામા પૂરૂ રાજાને એક બીજા દેશથી લડાઇ કરવાની જરૂર પડી તેમાં ઘણો પૈસો જોઇતો હતો તેથી રાજાએ એવો ઠરાવ કર્યો કે, જેઓને લક્ષાધિપતિની ધજાઓ દરબારમાથી આપવામાં આવી છે તેઓ પાસેથી તેમની મૂડીનો $\frac{1}{4}$ ભાગ રોકડ રૂપીઆ લેવા. આવો ઠરાવ કરી સરકારી દફતરમાં જે માણસોને ધજા આપ્યાનાં નામ લખ્યાં હતાં તેઓને સિપાઇઓ પાસે કચેરીમા બોલાવી તેઓને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે માન આપ્યું.

પ્રથમ બે લાખની ઉપરાતના આસામીઓને ઠરાવ પ્રમાણે રૂપીઆ આપવાનું કહ્યું; પછી ફૂલણશીને બોલાવીને રાજાએ કહ્યુ કે, તમે બે લાખની આસામીનો ચાંદ લીધો છે માટે પચાસ હજાર રૂપીઆ લાવો.

આ વચન સાભળી ફૂલણશી તો સ્તબ્ધ બની ગયો તેણે વિચાર્યું કે, મારી પાસે હવે પદર હજારની રોકડ રહી છે તો પચાસ હજાર રૂપીઆ શી રીતે આપી શકીશ ? મારા કાકાએ મને અગાઉથી કહ્યું હતુ કે, તું ધજા ઘાલીશ નહિ પણ મેં માન્યું નહિ હવે મારી પાસે તેટલા રૂપીઆ છે નહિ, અને રાજા લીધા વગર છોડનાર નથી. આવા વિચારમાં ને વિચારમાં તે છેક ગાડો થઈ ગયો અને માત્ર એટલુંજ બોલવા લાગ્યો કે–"મારો કાકો કહેતો હતો" રાજાએ પૂછ્યું કે, શેઠ, શો વિચાર કરોછો ? તો તે કહે કે–"મારો કાકો કહેતો હતો" રાજાએ ફરીથી કહ્યું કે, શેઠ, આમ આડુ આડું કેમ બોલોછો ? ગાડા બાંડા થયા કે શું ? તો કહે કે—"મારો કાકો કહેતો હતો"

આવી રીતનું બોલવાથી રાજાએ જાણ્યુ કે, આ તો નક્કી ગાડો થઇ ગયો માટે એનો કાંઇ ઉપાય કરવો જોઇએ; પણ એ કહે છે કે, "મારો કાકો કહેતો હતો" તે એનો કાકો શું કહેતો હશે તેનો તપાસ કરવો જોઇએ. એમ વિચારી એના કાકાને બોલાવવા સારૂ સિપાઇને મોકલ્યો પણ તે બીજા રાજ્યમાં રહેવા ગયેલો માલૂમ પડવાથી રાજાએ તેને તેડવા સારૂ તે રાજ્યમા વાહન લેઇ માણસ મોકલ્યું પણ ત્યાના રાજાએ તેને નહિ મોકલવાથી ફરીથી માણસ મોકલ્યાં તેમાં રાજાએ શેઠને હેલો હરકત ન કરવાની કબૂલત લેઇ તેને મોકલ્યો. કાકાને દેખીને ભત્રિજાનુ ગાડપણુ ગયુ અને "મારો કાકો કહેતો હતો" એ ગાડા-

ઇનું વાક્ય તજી—"કાકા, તમે કહેતા હતા તે ખરૂં" એ-મ બોલવા લાગ્યો

ઝીણાશાહને રાજાએ કહ્યું કે, શેઠ, આ તમારો ભત્રિજો કહે છે કે-"મારો કાકો કહેતો હતો" તે તમે શું કહેતા હતા તે કહો

શેઠ—સાહેબ, એ ખરૂં કહે છે. મેં એને પ્રથમથી-જ કહ્યું હતું કે, તું લક્ષાધિપતિની ધજા ધાલીશ નહિ; છતા માન્યું નહિ અને માત્ર સવા લાખની મિલ્કતમા બે ધજાઓ ધાલી. પણ મને આપના રાજ્યમાં ખાધ માલૂમ પડવાથી મેં મઝીઆરો વહેચી લીધો તેમાં તેની મૂડી કળાઇ ન જાય માટે તેણે મને સાઠ હજાર રૂપીઆ રોકડા આપ્યા. હવે તેની પાસે માત્ર પંદર હજાર રૂપીઆ રોકડા રહ્યા છે તો તેમાથી આપે પચાસ હજાર રૂપીઆ આપવાના કહ્યા તે શી રીતે આપી શકે? તો એ ગાડો થઇ જાય તેમા નવાઇ નથી. આપ આવી રીતે રૈયત પાસેથી રૂપીઆ લેશો તો હું વળી ભવિષ્ય ભાખી કહુંછું કે, આપનુ રાજ્ય તૂટી જશે માટે આપ જો મારૂ કહ્યું માનો તો હુ એક સરળ ઉપાય બતાવું

રાજા—બહુ સારૂ ત્યારે, તમારા જેવા ડાહ્યા અને વૃદ્ધ માણસની અમારે સલાહ લેવાની જરૂર છે

શેઠ—સાહેબ, આપના રાજ્યમા વીશ ત્રીશ ક્રોડની જે બે આસામીઓ છે તેઓની પાસેથી બબ્બે ક્રોડ એટલે કુલ ચાર ક્રોડ રૂપીઆ વ્યાજે લ્યો. એથી નાના ગૃહસ્થો દુ:ખી થશે નહિ અને તે મોટા ગૃહસ્થોને વ્યાજે આપતા હરકત નથી. એ રૂપીઆ પૈકી જોઇએ તેટલા રૂપીઆ લડાઇ ખાતે વાપરો અને બાકીના ખેડુતોને વ્યાજે (તગાવી) ધીરો. અને તે લોકો પાસે પડતર જમીનમાં વાવેતર કરાવો

એથી રાજ્યની ઉપજ વધશે અને રાજ્ય થોડે થોડે દેવુ વાળી સારા પાયા ઉપર આવશે.

રાજાએ **ઝીણાશાહ**મા આવી અક્કલ જોઇ તેને પોતાના રાજ્યમા ઘણા આગ્રહથી પ્રધાનપણું આપી રાખ્યો. અને તેના કહેવા પ્રમાણે સર્વે લક્ષાધિપતિઓને છોડી મૂકી પેલા બે મોટા ગૃહસ્થો પાસેથી જોઇતા રૂપીઆ કરજે લીધા, તેમાંથી જોઇતા રૂપીઆ લડાઈ ખાતે વાપર્યાં અને બાકીના ખેડુતોને (તગાવી) ધીર્યા આથી રાજ્યની ઉપજ વધી વળી **ઝીણાશાહ**ની ઝીણાશથી થોડે થોડે દેવું વાળી રાજ્ય નકરજુ થયું.

પેલો **ફૂલણશી** પણ હવે ખાલી ડુમાક મૂકી અસલના રીવાજ પ્રમાણે સાદાઇ રાખી કાકાની સલાહ પ્રમાણે ચાલવા લાગ્યો તેથી પોતાની મિલ્કતમાં વધારો કરી સુખમાં દિવસ ગુજારવા લાગ્યો.

હિતશિક્ષા.

ઠાઠ માઠ ને ઉપર ઢોલ, અંદર દાસે પોલજી;
એવું તે રૂપ કદી નવ ધરીએ, ખૂણે બેશી ખેએ ગોળ.
સુણજો સરવેજી. ૧૧

(૧૧) *करकसर अथवा "त्रेवड ए त्रीजो भाइ."

Many a mickle make a muckle.

ગંગાબાઈ અને આધારબાઈની વાત.

ગંગાબાઇ નામે એક બ્રાહ્મણી હતી; તે [1]મિતવ્યયી, [2]મિતાહારી, પતિવ્રતા, સમજુ, વિવેકી અને થોડું ભણેલી હતી. તેની પાડોશણ આધારબાઇ નામે એક વાણીઅણ હતી; તે અમિતવ્યયી, અમિતાહારી, અણસમજુ, અવિવેકી અને અભણ હતી. આ બંને જણીઓમાં એક બીજાથી ઉલટા ગુણ હતા પણ પાડોશમાં રહેવાથી એક બીજાને ઘેર બેસવા ઉઠવાનો તથા લેવડ દેવડનો સંબંધ હતો.

ગંગાબાઇ ગરીબ સ્થિતિની હતી પોતાનો પતિ કથા વાર્ત્તા કહી કાંઇ કમાઇ લાવતો તેમા પોતાનુ ગુજરાન સારી રીતે ચલાવતી હતી અને સંતુષ્ટ રહેતી હતી ઘેર એક ગાય રાખેલી હતી, તેનું ઘી ઘરમાં વાપરતાં છતાં ઉગારો પાડી વેચી તથા બીજું ભરત ચિત્રનું કામ કરી ઘરનુ ગુજરાન ચલાવવામાં ધણીને ભાગીઅણ થઇ પડતી હતી.

આધારબાઇ સારી સ્થિતિની હતી, તેનો પતિ વ્યાજ-

* કોથળો કે નેસ્તીનો વેપાર એ કેવળ કરકસરનોજ છે તેમાં સવાયા કે ડોઢા દામ તો થાયજ. તે ઉપરથી આપણામાં કહેવત નીકળી છે કે–"ભાગ્યો વાણિયો કોથળેથી સંધાય"

૧ નિયમિત ખર્ચ કરનાર ૨. નિયમિત ભોજન કરનાર

વરાનો ધંધો કરતો હતો અને આબરૂદાર ગણાતો હતો. અને ઘેર બે ચાર ભેંસો તો ખરીને ખરીજ; તોપણ કોઇ કોઇ વખત ઘી વેચાથી લાવવું પડતું હતું કારણ કે ખાવા પીવાનો કાંઈ નિયમ નહોતો. કોઇ વખત શેર ઘી વાપરે અને કોઈ વખત બીલકુલ નહિ ઘરમાં સારૂ છતાં તેને ઘરનો ભાર રાખતાં આવડતો નહોતો કહેવત છે કે–"ઘરનો ભાર રાખે તે ભાર્યા" પણ આ તો કેવળ કુભાર્યા હતી. અને જરા આધા (અર્ધ) ગાડા જેવી હતી તેથી ઘરગા અંધાર જેવું રાખતી. માટે તેને (આધારબાઇને) **આધાબાઈ** અથવા **અંધારબાઇ** નામ આપીએ તો ચાલે તેમ હતું!

એક દિવસ **આધારબાઇને** ઘેર પરોણા આવ્યા, તેથી તે ઘી ઉછીનુ લેવા સારૂ ગંગાબાઈને ઘેર ગઇ, તો તેણે ખુશીથી માગ્યા પ્રમાણે આપ્યું. કેટલેક દિવસે ખપ પડયે ગંગાબાઇ તે પાછું લેવા સારૂ **આધારબાઇને** ઘેર ગઈ તો તેણે આપ્યું નહિ ને ઉલટી " ચોર કોટવાળને દંડે " એ કહેવત પ્રમાણે તેને ગાળો ભાંડવા મંડી. તે કહે કે—" મારે ઘેર ચાર ભેંસો દુઝણી છે અને તારે ઘેર તો એક બકરી સરખી ગાય છે તો તુ મને ઉછીનુ ક્યાંથી આપવાની ? વળી મારે ઘેર શી કમીના છે કે, તારે ઘેર મારે લેવા આવવું પડે ? મારે તો બલારાત તારા ભિક્ષુકને ઘેર ઉછીનું લેવા આવે છે! ઘરગાં ખાવા મળે નહિ ને [1]એડસાઇ ઝાઝી !!"

આ પ્રમાણે તેણે બિચારી ગંગાબાઇને ઘણાં મહેણાંટુણાં અને ગાળો દીધી તોપણ તે " નબળાને કોણ છેડે " એમ જાણી કાંઇ બોલી નહિ; પણ " ભૂડો ભૂંડાનો ભાવભજવે " એ કહેવત પ્રમાણે આટલાથી સંતોષ નહિ વાળતાં આધારબાઇએ ધણીને ભભેરી પુરૂષોમાં મોટો કજીઓ કરાવ્યો

---

૧ અભિમાન.

અને આ કજીઆની ફરીઆદ આધારબાઇના પતિએ દરબા-રમાં કરી તેથી ત્યાંથી સિપાઇઓ આવી સર્વેને પકડી ગયા.

પ્રથમ રાજાએ બન્ને બાઇઓની જુબાનીઓ લીધી તેમા રાજાને એમ માલૂમ પડયુ કે, આધારબાઇને ઘેર ચા-ર ભેસો દુઝણી છે છતા તે એક ગાયવાળીને ઘેર ઉછીનુ લેવા સારૂ જાય એ વાત સંભવિત નથી; માટે ઘી ઉછીનુ આપ્યાની જૂઠી તકરાર કરનાર ગંગાબાઇ આ કામમા ગુ-ન્હેગાર છે.

આ વિચાર રાજાએ પ્રધાનને જણાવતા પ્રધાને કહ્યુ કે, સાહેબ, આપ કહોછો તે ખરૂ પણ "સાત [1]હળીઓ એક હળીઆને ઘેર ગયો છે" એવી લોકોમાં કહેવત ચાલે છે, માટે આપની અટકળ ઉપર પાકો ભરોંસો રખાય નહિ વળી કદાપિ આધારબાઇને ઘેર ચાર દુઝણા છતા તે અ-મિતવ્યયી હોય અને ગંગાબાઇને ત્યાં એક દુઝણુ છતા તે મિતવ્યયી હોય તો આધારબાઇ, ગંગાબાઇ પાસે ઉછીનું લેવા જાય એમ પણ વખતે બને; માટે આ કામમાં મિ-તવ્યયી કોણ? અને અમિતવ્યયી કોણ? એ બાબતનો ત-પાસ કરવો વધારે જરૂરનો છે. પ્રધાનનું કહેવું રાજાને વજ-નદાર લાગવાથી રાજાએ તે કામ પ્રધાનને ચલાવવા સોપ્યું.

પ્રધાન જાતે વણિક અને તિક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળો હતો. તે-ણે બંનેને બોલાવી કચેરીમાં લીંપવા સારૂ ગારો થતો હતો તે ખુદવાનો હુકમ કર્યો. ગારો ખૂબ ખુદાવ્યા પછી તેઓ-ના હાથ પગ ધોવા સારૂ દરેકને અકેકું તપેલું ભરીને પા-ણી આપ્યું.

ગંગાબાઇએ ઝીણી ધારથી હાથ પગ અને મૂખ સારી રીતે ધોઇ સાફ કર્યા અને થોડું પાણી વધાર્યુ અને

---

[1] હળવાળો.

આધારબાઇએ, તો બીજું પાણી આપશે એમ ધારી બધુ પાણી પગ ઉપર ભખભખ રેડી દીધુ તેથી તેના અર્ધા પગ કચરાળા રહ્યા. ગંગાબાઇ ગંગાસમ નિર્મળ થયા અને આધારબાઇના આધા (અર્ધા) પગ કચરાળા રહ્યા !

આધારબાઇના માગવાથી ગંગાબાઇએ વધેલુ પાણી આપી તેના હાથ, પગ, સાફ કરાવ્યા. આ ઉપરથી ચતુર પ્રધાને નીચે પ્રમાણે તર્ક બાંધ્યોઃ—

“ બંને બાઇઓને સરખું પાણી આપ્યા છતાં આધારબાઇના પગ કચરાળા રહ્યા અને ગંગાબાઇના સાફ થયા; તો તેઓ પાણી પ્રમાણેજ ઘરમાં વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરતી હશે. ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી આધારબાઇને એકાંતે બોલાવીને તેને તેના ગુન્હા પૈકી થોડી માફી આપવાની લાલચ બતાવી, ઘી ગંગાબાઇ પાસેથી ઉછીનુ લીધાનુ તેની પાસે કબૂલ કરાવી, તેના માથે વ્યથાનું તોહોમત ફરમાવી, તેના રૂ ૨૫) દંડ કર્યો અને તે ગંગાબાઇને તેના સદ્ગુણ ને અક્કલ જોઇ બાક્ષસ કર્યો.

હિતશિક્ષા.

ત્રેવડ એ તો ત્રીજોરે ભાઇ, સર્જન સહુ એમ બોલેજી;
દ્રવ્ય વાપરતાં જેહ બચાવ્યું, તેહ રળ્યાની તોલે.
સુણજો સરવેજી. ૧૧

(૧૨) જમપૂરીમાં લઇ જવાનું ભાતુ અથવા ધર્મ વિવેચન.

"I slept and dreamt that life is Beauty,
I'woke and found that life is Duty."

કુબેરસેના ગણિકાની વાત.

મથુરાનગરીમાં કુબેરસેના કરીને એક સુંદર યુવાન ગણિકા રહેતી હતી. તેને એક સમે બે બાળક જોડવે અવતર્યા; તેમાં એક પુત્ર અને એક પુત્રી હતી.

ગણિકા જાતિ ઘણું કરીને બાળકોને ઉછેરતી નથી પણ તેને છાની રીતે મારી નાખે છે. કદાપિ કોઇ–પુત્રીને પોતાના કિસબમાં સહાયભૂત થવા ઉછેરે છે ખરી, પણ પુત્રને તો ઘણું કરીને તરતજ ભૂપીતો કરે છે!!

આ ગણિકા યુવાવસ્થામાં હતી વળી તેને આ પહેલીજ વારનાં સંતાન થયાં હતાં માટે તેને પુત્રીને પણ ઉછેરવાની ઇચ્છા નહોતી; પરંતુ આ બંને બાળક ઘણાં સકોમળ હોવાથી તેઓને મારતાં તેને દયા ઉપજી, તેથી બે લાકડાની પેટીઓમાં રૂપાથરી, અકેકીમાં અકેક બાળક મૂકી, તે પેટીઓને જમના નદીમાં વહેતી મૂકી.

એ બને પેટીઓની અંદર નીચેના પાટીઆમાં 'મથુરા' એવું નામ કોતરેલું હતું તથા પુત્રવાળી પેટીમાં '**કુબેરદત્ત**' અને પુત્રીવાળી પેટીમાં '**કુબેરદત્તા**' એવાં નામ કોતર્યા હતાં.

આ પેટીઓ વહેતી જતાં કોઇ ગામના બે શેઠીઆઓ નદી ઉપર ધોતા હતા, તેમની નજરે પડવાથી તેમણે કાઢી: અને ઉઘાડીને જોયું તો અંદર જીવતાં બાળક દીઠાં, તેથી એકે પુત્ર અને એકે પુત્રી લીધી

આ બંને બાળક ફુટડા હોવાથી તેમના ઉપર તેમના આ નવિન માતપિતાનો ઘણો ભાવ હતો; તેથી તેઓએ તેમને સારી રીતે ઉછેર્યાં અને જોઇતો વિદ્યાભ્યાસ પણ કરાવ્યો. ઉમર લાયક થયા એટલે તેઓનાં અરસપરસ લગ્ન કીધાં. પછી કેટલેક વરસે કુબેરદત્તને તેના પિતાએ પોતાની દુકાનનો વહીવટ ચલાવવા સારૂ મથુરા નગરીમા મોકલ્યો અને કુબેરદત્તા અહીં રહી

એક દિવસ કુબેરદત્તાને કોઇએ 'માબાપ વગરની' કહીને મહેણું દીધું; તેથી તેને બહુ ખોટુ લાગવાથી પૂછ-ગાછ કરતાં તેને અને તેના સ્વામિને નદીમાં વહેતી મૂકેલી પેટીઓમાંથી કાઢ્યાં છે એવું માલૂમ પડ્યું. તેથી પેલી પે-ટીઓની અંદરતાં નામ વાંચી જોતાં તેની ખાતરી થઇ કે–" હુ અને કુબેરદત્ત બને સગાં ભાઈ બ્હેન થઇએ છીએ અને અમારી માતા મથુરા નગરીમાં રહે છે. તે ગણિકાનો ધંધો કરતી હોવાથી અમને પેટીઓમાં ઘાલી તે પેટીઓ જમના નદીમાં વહેતી મૂકેલી, તે આ નગરીના શેઠીઆઓને હાથ આવવાથી અમારૂં અહીં આવવું થયુ છે." અમે બંને ભાઇ બ્હેન હોવા છતા ધણી–ધણીઆણી થયાં એ ઘણુ અ-જુગતું થયુ ભાઇ સાથે ઘર માંડયું એ પાતિક શી રીતે છૂટશે? એમ વિચારી તે પાપથી મુક્ત થવા તેણે દિક્ષા લીધી.

કેટલેક વરસે સાધવિ ફરતી ફરતી પોતાની જન્મભૂમિ મથુરા નગરીમાં આવી પહોચી. ત્યાં તેને તપાસ કરતાં મા-લૂમ પડયુ કે, પોતાની જનેતા કુબેરસેના જીવતી છે અને

તેના પુત્ર કુબેરદત્ત (સાધવિનો જન્મનો ભાઇ તથા ચાર પછીનો સ્વામી) સાથે વળુંધી છે અને તેઓના સમાગમથી એક પુત્ર થયો છે.

આ હકીકત જાણી સાધવિને બહુ શોચ થયો, તેથી પોતાની જન્મની માતા અને જન્મના ભાઇને બોધ આપવા સારૂ પોતે ગણિકાને ઘેર ગઇ. ત્યાં ગણિકા નીચેના વાસે પોતાના બાળકને પારણામાં સૂવારી પોતે મેડા ઉપર રસોઇ કરે છે. બાળકને હીંચોળનાર કોઇ નહિ હોવાથી તે પારણામાં પડયો પડયો રડે છે. આ વખતે સાધવિ ત્યાં જઈ બાળકને હીંચોળવા લાગી અને નીચે પ્રમાણે હાલરડુ ગાવા લાગી

માતા ત્રિસલાદે ઝુલાવે પૂત્ર પારણે" એ દેશી.

પુત્ર ! સાધવિ ઝુલાવે તારૂં પારણું, ગાવે રૂડાં હાલરડાનાં ગીતરે;
કાકો કહુછુંરે તું છાનો રહે, લાડકવાયા **દિવરીઆ** છે પ્રીતરે;
હાલો હાલો હાલોરે મારા વીરને. ૧
ભત્રિજા કહુછુંરે તુને ભાવથી, **સોકયજપુત્ર** સાંભળમારાગીતરે;
હાલરડુ ગાતાં સુણી આ રીતનુ, કુબેરસેના આવી ત્યાં ખચીતરે,
હાલો હાલો હાલોરે મારા વીરને. ૨
કુબેરસેનાને કહે **સાસુ** સાંભળો, **માડી** મારી આડી રાખો રીતરે;
સોકયતુતો છે મારી આ ભવ તણી, **ભાભી** મારી દીસે અવનીતરે,
હાલો હાલો હાલોરે મારા વીરને. ૩
વહુ આવી વઢકણી કયાંથી મળી, **દાદી** તુછે ડાહી સરખી આજરે;
એવામાં ત્યા **કુબેરદત્તજી** આવીયા કુબેરસેના કરી ઉભીછે લાજરે;
હાલો હાલો હાલોરે મારા વીરને. ૪
કુબેરદત્તને કે આવો **સ્વામી** માહરા, પુત્રથઇનપાળોપ્રતિમા[૧] કાંયરે;
પિતા થઇને લાડ નવી લડાવિયા, **ભ્રાત** થઇને વાત ન કરો આંયરે,
હાલો હાલો હાલોરે મારા વીરને ૫

૧ પ્રતિમા પાળવી એટલે સેવા ચાકરી કરવી

સસરાજી થઈ ન સાસો ભાગિઓ,**વહુ**તણા પૂત્ર તમનેશું કહુરે,
હાલરડુ ગાઈ આ અહીં પૂરૂ થયુ, સાર સમજો સુણ્યા કેરો સહુરે;
હાલો હાલો હાલોરે મારા વીરને. ૬

આવી રીતનુ હાલરડુ સાધ્વિના મૂખથી સાંભળીને કુબેરદત્ત તથા કુબેરસેના ઘણુ આશ્ચર્ય પામ્યાં અને સાધવિને બે હાથ જોડી પગેલાગી કરગરીને કહેવા લાગ્યાં કે મહાસતિજી, કૃપા કરીને અમને હાલરડાનો અર્થ સમજાવો

સાધ્વિ કુબેરસેના પ્રતિ કહેછે:—મારૂં નામ **કુબેરદત્તા** અને હું આ **કુબેરદત્ત**ની બ્હેન થઉં. અમો બનેને અમારી માતાએ બાળપણુમા પેટીઓમા ઘાલી જમના નદીમા મૂકયા હતા. તે એક ગામના બે શેઠીઆઓએ અમને બહાર કાઢી ઉછેર્યા, ત્યાં અમે બને ભાઇ બ્હેનનાં અરસ્પરસ લગ્ન થયાં. પેટીમા બાળકોને ઘાલી નદીમાં વહેતાં મૂકનાર માતા તમે ખરાં કે નહિ ? આ સાભળી કુબેરદત્ત અને કુબેરસેના ઘણા વિસ્મિત થઇ વીલા પડી ગયા

સાધવિને ઉપરનુ આશ્ચર્યકારક હાલરડું ગાતા સાભળી ઘણા માણસો કુબેરસેનાના ઘરમા મળ્યાં હતા તેઓ પણ ઘણુ આશ્ચર્ય પામ્યાં અને કહેવા લાગ્યાં કે, મહાસતિજી હાલરડામા ગાયેલી સગાઇઓનો ખુલ્લાસો બતાવો તેથી સાધ્વિએ નીચે પ્રમાણે ખુલાસો કર્યો —

(૧) બાળક પ્રતિ છ સગાઇઓ.

૧ મારા સ્વામિ કુબેરદત્તથી થયેલો માટે **પુત્ર.**

૨ (બાપનો ભાઇ તે કાકો) કુબેરસેના માતાનો ધણી કુબેરદત્ત માટે તે મારો બાપ, અને તેનો આ બાળક ભાઇ (માનો દીકરો માટે) થાય, માટે **કાકો.**

૩ (ધણીનો ભાઈ તે દિયર) કુબેરદત્ત મારો ધણી, તેનો ભાઇ (કુબેરસેના માતાનો પુત્ર) માટે **દિયર.**

૪ (ભાઇનો દીકરો તે ભત્રિજો) કુબેરદત્ત ભાઇનો પુત્ર માટે **ભત્રિજો.**

૫ મારા સ્વામિ કુબેરદત્તની સ્ત્રી કુબેરસેનાનો પુત્ર માટે **સોકયપુત્ર.**

૬ કુબેરસેના માનો પુત્ર માટે **ભાઈ.**

(૨) કુબેરસેના પ્રતિ છ સગાઇઓ.

૧ (ધણીની મા તે સાસુ) કુબેરદત્ત ધણીની માતા માટે **સાસુ.**

૨ જન્મ આપનારી માટે **મા.**

૩ કુબેરદત્ત ધણીની સ્ત્રી માટે **સોકય.**

૪ કુબેરદત્ત ભાઇની સ્ત્રી માટે **ભાભી.**

૫ કુબેરસેના સોક્યનો પુત્ર કુબેરદત્ત, માટે તે સોકય-પુત્ર, અને તેની વહુ માટે **વહુ.**

૬ કુબેરસેના માતાનો ધણી કુબેરદત્ત માટે તે બાપ થયો, અને તે બાપની જન્મની મા માટે **દાદી.**

(૩) કુબેરદત્ત પ્રતિ છ સગાઇઓ.

૧ મને પરણ્યો માટે **સ્વામિ.**

૨ કુબેરસેના સોક્યનો પુત્ર માટે **પુત્ર.**

૩ કુબેરસેના માતાનો ધણી માટે **પિતા.**

૪ સગી માનો દીકરો માટે **ભાઈ.**

૫ કુબેરદત્ત ધણીની મા કુબેરસેના માટે તે સાસુ થઇ, અને તે સાસુનો ધણી કુબેરદત્ત માટે **સસરો.**

૬ કુબેરસેના સોકયનો પુત્ર કુબેરદત્ત માટે તે **સોકયપુત્ર.** તેની વહુ કુબેરસેનાનો પુત્ર માટે **વહુપુત્ર.**

આ પછી સર્વે સમાજને નીચે બેસાડી સાધવિએ

નીચે પ્રમાણે બોધ કર્યો —

અરે શ્રોતાજનો! આ સંસાર અસાર છે અને તેની માયા તદ્દન જૂઠીછે; પણ એ માયાનો પાટો તમારી આંખોએ બાંધેલો છે માટે તમને અવળા પાટા (અવળું) બતાવે છે. પુત્ર કોનો ને બાપ કોનો? મા કોની ને બાઇડી કોની? કોઇ કોઇનું નથી હજારો વાર બાપ આપણો પુત્ર થયો અને હજારો વાર આપણે તેના પુત્ર થયા; તો 'સગાઈ' એ માત્ર આ ભવનીજ છે. મુઆ પછી કાંઇ નથી. અમારે એક ભવમા દરેક જણુને છ છ સગાઇઓ થઇ તો બીજા ભવ વિષે તો શુંજ કહેવું! માટે કરશે તે ભોગવશે અને વાવશે તે લણુશે. તમે પુન્ય કે પાપ કરશો તો તમે ભોગવશો અને તમારો બાપ કરશે તો તે ભોગવશે. મિલ્કતમાં સર્વેનો ભાગછે પણ પુન્ય પાપ રૂપી મિલ્કતમાં કોઇનો ભાગ કે લાગ નથી તમે કપટ કરીને કાંઇ કમાઇ લાવશો તો તે ખાવામા સર્વે ભાગિયાં છે પણ તે કરણીનું ફળ ભોગવવામાં કોઇ ભાગિયુ નથી તમે જાને પાપ કર્યું હશે તો તમેજ ભોગવશો માટે આવી ખોટી સંસારની માયામા શું ફસાઇ પડયાછો? કહ્યુંછે કેઃ—

श्लोक.

आपाततःप्रणयीनां संयोगानां प्रियैः सह।
अपथ्यानामिवान्नानां परिणामोऽतिदारुणः ॥१॥

અર્થઃ—કુટુંબીઓનો સંયોગ ઉપરચ્છલો સારો લાગેછે પણ તેનો પરિણામ ઘણોજ વસમો છે. જેમ પચ્યે નહિ એવું સ્વાદિષ્ટ અન્ન ખાતાં ઘણુંજ સારૂં લાગેછે પણ તે પચવવા ટાણે દુઃખદાઇ થઇ પડેછે.

તમને પગાર કરીને તમારા શેઠે અહીં કમાવા સારૂ

...છે તેમા ધણી થઇને શુ બેસોછો ? શેઠનુ તેડુ આ... એટલે તરત તમારે જવુ પડશે, તમે ગમે તેટલુ કપટ કરીને પૈસો મેળવ્યો હશે પણ તમને તેમાંથી કાંઇ લેવાનો હક નથી માત્ર તમારા પગાર ઉપર હક્ક છે તો ખરી નિષ્ટાથી નાથની નોકરી કરી તમે તમારો બાધ્યો પગાર ખાઓ.

તમારે કોઇ પાંચ ગાઉને ગામતરે જવુ હોય છે તો ત્યાં જવાનો સગાથ ખોળોછો, અથવા વણને વોળાવો પણ સાથે લ્યોછો; દોરી લોટો તથા ભાતુ પણ સાથે લ્યોછો; અને ગજવું પણ તર રાખોછો, તો **જમપૂરી** કેટલા જોજન થાયછે ને કેવી છે ? રસ્તામા કોઇ તરેહનો ભયછે કે નહિ ? ત્યાં સુખ છે કે દુઃખ ? અન્ન પાણી મળે છે કે નહિ ? તેની તમને બીલકુલ ખબર નથી અને **જમપૂરીની સુસાફરી તો સર્વેને નક્કી કરવી** છેજ તો ત્યા જતાં કોનો સગાથ કરશો ? અથવા વળાવો કયો લેશો ? દોરી લોટો અને ભાતુ શી રીતે લેશો ? અને ગજવું તો અહી ખાખ થઇ જવાનુછે તો એને તર શી રીતે રાખશો ? માટે અરે શ્રોતાજનો ! જાગૃત થાઓ અને કાંઇક ચેતો. અને **જમપૂરીની સુસાફરીમાં લેઇ જવાની સામગ્રી તેયાર કરી મૂકો** કે પાછળથી પસ્તાવુ ન પડે તમે જાણતા હશો કે, હજુ સામગ્રી સજવાનો ઘણો વખત છે માટે સસારના કામથી ફારક થઇને તે કામ કરીશું પણ સંસારના કામ કોઇથી પૂરા થયા નથી અને કોઇથી થશે પણ નહિ. વળી **આયુષ્ય પણ–જેવો વા વચ્ચે દીવો, જેવી વેળુની ભીંત, જેવું ડાભ ઉપર પડેલું ઝાકળનું ટીપું, જેવુ પીંપળાનું પાન, જેવો કુંજરનો કાન, એવું અસ્થિર** છે, કાલની કોઇને ખબર નથી, કારણ કે કાળરૂપી બાજ માથે ભમ્યા કરે છે તે એક ચપે-

ટીમા ગરદન પકડીને લેઇ જશે; ત્યારે તમારા સગાં સ્નેહીથી રોકી શકાશે નહિ. કહ્યું છે કે:—

ચાબખો.

એક દિન કાળના કબજે થશોરે, મંદિરમાલ મૂકીને જશો:
પુણ્યશાળી પુરપતિ પરિક્ષીત, ભુજંગ અંગે ડશો;
કુટીલ કંસના વંશ તણો વળી, અંશ રહ્યો નહિ કશોરે—
એક દિન કાળના કબજે થશોરે૦ ૧

મોતનું તેડું પાછું નહિ જાયે, ભલે અમલદાર હશો;
રાવણ જેવો રોળાયો રણમાં, વૈભવ વેગળો ખસ્યોરે—
એક દિન કાળના કબજે થશોરે૦ ૨

વિક્રમ સરિખો પરાક્રમી પણ, મોતે આવીને ગ્રસ્યો;
ભોજ સરિખો ભણેલો ગણેલો જેઇ, કાળની ઝાળમાં ફસ્યોરે—
એક દિન કાળના કબજે થશોરે૦ ૩

ચેત્યો ન આગળ પસ્તાઇ તેણે હાથ પાછળથી ઘસ્યો;
સદાચરણથી ચાલ્યો તે લક્ષ્મીબાઇ અખંડ સુખમાં વસ્યોરે—
એક દિન કાળના કબજે થશોરે૦ ૪

તમે તમારી જાતે રળીને ગમે તેટલો પૈસો મેળવ્યો હશે, પણ તેમાથી તમારાથી એક પાઇ પણ મરતી વખત સાથે લેઇ જવાશે નહિ,* જેવા આવ્યા (જન્મ્યા)

---

* ગીજનીના વંશના સુલતાન મહમૂદે નગરકોટનું દેરૂં લૂટીને ૨૦ મણ ઝવેર, ૨૦૦ મણ સોનું, ૨૦૦૦ મણ રૂપું અને અગણિત રોકડું નાણું લીધું અને એ સિવાય તેણે બીજી સોળ સ્વારીઓ હિંદુસ્તાનપર કરી અઢળક ધન મેળવ્યું પણ મરતી વખતે તેમાંથી તેનાથી એક પાઇ પણ સાથે લેઇ જવાણી નહિ માત્ર મરતી વખતે તે સર્વે ધનનો ઢગલો કરાવી તે ઉપર બેઠો પોકે પોકે રોયો! અને બોલ્યો કે, 'અરેરે! આમાંથી એક પાઇ પણ મારી સાથે આવશે નહિ કાં?!!' (હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ)